

ÎNVĂȚĂMÂNTUL PEDAGOGIC, GIMNAZIAL ȘI LICEAL DIN SUD-VESTUL TRANSILVANIEI ÎN PERIOADA 1853-1883

Ioachim Lazăr

În anul 1848 învățământul românesc din Transilvania cu referire la școlile superioare și medii, consta dintr-un seminar și un liceu greco-catolic la Blaj, precum și din două cursuri pentru pregătirea învățătorilor la Blaj și Sibiu¹. Revoluționarii români pașoptiști luptau pentru a face din școală „cea dintâi instituție socială, cea mai puternică din viața poporului”². Din toate părțile Transilvaniei românii revendică dreptul la înființarea și susținerea de către stat a școlilor românești.

Cererile lor au fost sintetizate în articolul 13 al programului de la Blaj, care prevedea pe lângă școli elementare, înființarea de „...gimnazii, institute tehnice și seminarii preoțești, precum și o universitate românească dotată din casa statului”³. Nu se încheiase revoluția și delegați ai românilor din Transilvania Banat, Crișana și Bucovina așterneau, la 25 februarie 1849, un memoriu având un caracter național politic, ce cuprindea dezideratele fundamentale pentru organizarea unitară a românilor din Imperiul habsburgic⁴. Cererile cuprinse în acest memoriu, scria Nicolae Iorga mai târziu, au fost „cele mai îndrăznețe și mai frumoase pe care le-a citit vreodată împăratul”⁵.

Referindu-se la învățământ, memoriul cerea convocarea grabnică a unui congres general al întregii națiuni române pentru „organizarea școlilor și ridicarea institutelor necesare învățământului”⁶. Revoluția crease premisele reformării învățământului din monarhie, deci și din provinciile locuite de români.

1. Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, București, 1974, p. 110.

2. *Gândirea pedagogică a generației de la 1848*, București, 1968, p. XV.

3. Vasile Netea, op. cit. p. 109.

4. Ibidem, p. 39.

5. Ibidem.

6. Ibidem.

Înțelegând necesitățile imediate ale institutului pedagogic-teologic din Sibiu, Andrei Șaguna i-a ridicat durata studiilor la doi ani, cu toată opoziția Ministrului de Culte și Instrucțiune Publică. Trebuiau pregătiți câți mai mulți dascăli pentru școlile confesionale în curs de înființare. Imediat după revoluție învățământul elementar românesc fusese invadat și de elemente nechemate: „caporali întorși din armată, din cele două regimente de graniță desființate, diurniști dați afară din slujbe și alții. Acești „dascăli” erau slab pregătiți, nu cunoșteau nici o metodă de predare, iar activitatea lor lăsa de dorit⁷. Împotriva acestor dascăli improvizați se ridica oficiosul episcopiei ortodoxe din Sibiu, scriind: „Ni se rupe inima când vedem cei mai mulți dintre învățătorii școlilor comunale, necunoscând nici o metodă de a învăța și a crește tinerimea, aduc în stare și pe copii și pe părinți ca să privească școala ca o temniță și învățătura ca o pedeapsă și pentru a nu pierde mica leafă ce li se dă, adună copiii în școală pentru a face larmă și gălăgie ca să pară trecătorilor că ei sunt de față și copii învață”⁸.

În aceste condiții se pune problema reluării activității preparandiilor ce funcționaseră înainte de revoluție, sau, ca o soluție imediată, reinstituirea cursurilor de învățători, cu o durată de 6 luni, de la Sibiu și Blaj. Problema pregătirii învățătorilor pentru școlile confesionale române, îl preocupă, însă din alt punct de vedere, și pe noul guvernator al Transilvaniei, baronul Wohlgemuth. Chiar la 20 octombrie 1849, el înființa două cursuri pedagogice, unul la Orlat, pentru candidații de învățători din sudul Transilvaniei și al doilea la Năsăud, pentru cei din nordul Transilvaniei⁹. Cursul de la Orlat, era încadrat cu profesori germani, de la școala militară trivială a regimentului. S-au înscris 50 de elevi, iar pentru cei lipsiți de mijloace materiale se ofereau ajutoare.

La Năsăud, unde director a fost numit Moise Panga, care funcționase și până atunci la preparandia regimentului, s-a primit cu satisfacție înființarea noii preparandii, cursurile de aici, datorită prestigiului corpului didactic, continuând și în anii următori.

Împotriva cursului pedagogic de la Orlat au protestat intelectualii sibieni care voiau un învățământ organizat și condus de profesori români. Protestul a fost exprimat prin episcopul Andrei Șaguna. „Primind eu înștiințarea oficioasă despre înființarea acestui institut pedagogic – nota Șaguna în memorii sale – i-am remonstrat ilegalitatea lui și vătămarea autonomiei bisericii noastre, precum și superfluitatea acestui institut, după ce noi avem, pe lângă institutul

7. Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, 1971, p. 15.

8. Ibidem.

9. Vasile Netea, *op. cit.* p. 114-115.

nostru teologic și cursul pedagogic¹⁰. Andrei Șaguna cerea guvernatorului să aibă în atenție cursul de la Sibiu, care avea o tradiție de aproape 40 de ani și un corp didactic format din români. După șase luni, constatând opoziția sibienilor, baronul Wohlgemuth s-a văzut nevoit să lichideze artificiala sa întreprindere¹¹. Dar pregătirea învățătorilor prin cursuri metodice, s-a dovedit a fi insuficientă în condițiile progresului făcut de popoare pentru luminarea lor.

După multe insistențe și eforturi făcute de episcopul Andrei Șaguna, în toamna anului 1853, s-a deschis seminarul de la Sibiu, având două secții, una teologică pentru preoți, cu o durată de 2 ani și una pedagogică pentru învățători, având o perioadă de pregătire de 1 an¹².

Pentru pregătirea învățătorilor greco-catolici, mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu face tatonări pe lângă Curtea din Viena privind înființarea unei preparandii la Blaj. Încă în anul 1853, el intervine la Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, cerând înființarea unui institut pedagogic susținut de către stat¹³. Aceste demersuri se vor dovedi zadarnice, Institutul pedagogic de la Blaj, deschizându-se abia în anul 1865, prin forțele proprii ale românilor. Cererilor mitropolitului Șuluțiu, Locotenenta Transilvaniei i-a răspuns că „în școlile preparandiale din Orlat și Năsăud, s-au fost crescut un număr însemnat de preparanzi, care însă din lipsă de școli populare, parte, mai vârtos din lipsa dotațiunii cuvinicioase, lăsând funcția pentru care au fost meniți și ajutați în mare cu spesele statului, s-au dedicat altor cariere”¹⁴.

Astfel de instituții reclamau în cererile lor și românii din sud-vestul Transilvaniei. Astfel în petiția lor, românii din scaunul Orăștiei, cereau, printre altele „înființarea unei preparandii la Orăștie”¹⁵.

PREPARANDIA DE LA HAȚEG (1854-1857)

Înființarea Preparandiei de la Hațeg este strâns legată de activitatea lui Ștefan Moldovan¹⁶. Născut în anul 1813, la Ciucudul de Câmpie, din comitatul Turda, el va studia la școlile din Cluj, Bistrița și Blaj, îmbrățișând cariera didactică¹⁷. După o scurtă perioadă în care funcționează ca profesor la Blaj, Ștefan Moldovan va opta pentru cariera ecleziastică, fiind numit paroh în

10. Memoriile arhiepiscopului și mitropolitului Andrei Șaguna din anii 1846-1871, Sibiu, 1923, p. 39.

11. Vasile Netea, op. cit. p. 115.

12. Ibidem.

13. Nicolae Albu, op. cit. p. 57.

14. Ibidem.

15. Teodor Pavel, Date privind legislația școlară din anii absolutismului în Transilvania (1849-1860), în *Lucrări științifice*, seria B, Oradea, 1970, p. 236.

16. Ioana Botezan, Documente privind istoria învățământului din Țara Hațegului între 1850-1860, în *Sargetia*, VIII/1971, p. 119-128.

17. Lucian Giura, Mihai Racovițan, Fruntașul revoluționar de la 1848, Ștefan Moldovan, în *Sargetia*, XIV/1979, p. 409-419.

Ghirișul Arieșului și administrator protopopesesc al Beiului¹⁸. În anul 1847, episcopul Ioan Lemeni îl numește protopop în scaunul Mediașului, unde rămâne până în anul 1852¹⁹. În vara acestui an, Ștefan Moldovan era numit vicar al Hațegului, instalarea sa oficială având loc la 25 august/6 septembrie 1852²⁰.

Îndată după numirea sa Ștefan Moldovan va declanșa o febrilă activitate²¹, încununată de înființarea a numeroase școli elementare și a preparandei pentru pregătirea învățătorilor. La repetatele cereri și memorii adresate guvernatorului Transilvaniei, i se răspunde prin adresa nr. 498 din 26 august 1853, că nu poate aproba planul pentru ridicarea școlilor comunale, ci află de lipsă să se înființeze școli confesionale²². În continuare i se recomandă ca autoritatea bisericească să deschidă în Hațeg, o preparandie în care să se pregătească cei înclinați spre cariera dascălească²³. După primirea acestui răspuns, Ștefan Moldovan trece la alcătuirea unui plan pentru deschiderea preparandiei. În primul rând dorește să revolve problema profesorului, prin angajarea unui absolvent al Institutului pedagogic din Viena. La 5 octombrie 1853, el cerea Episcopiei din Blaj să-i trimită ca dascăl al noii preparandii, pe tânărul Petru Anca, absolvent al Institutului pedagogic Sf. Ana din Viena²⁴. Două săptămâni mai târziu, convoacă sinodul vicarial, în prezența comisarului cercual, Friedrich Wagner, care hotărăște următoarele:

1. În orașul Hațeg, sub privigherea oficiului vicarial, să se înființeze un curs de 3 ani, în care să se deprindă pruncii tineri, aleși din toate comunele vicariatului, ca să poată fi dascăli.

2. Ca dascălul acelora să aibă plata anuală 400 fl. bani buni și cuartir sau 60 fl.

3. Plata dascălului și alte cheltuieli în sumă de 1400 fl. să se repartizeze pe comunele vicariatului, câte 20 cr(eișari), m(onedă) c(urentă) la un fum²⁵.

18. Gheorghe Naghi, Memoriile lui Ștefan Moldovan din 1852 și 1854 cu privire la școlile românești din Hațeg, în Sargetia, XIV/1979, p. 421.

19. Lucian Giura, Mihai Racovițan, op. cit. p. 412.

20. Gheorghe Naghi, op. cit. p. 412.

21. Despre activitatea școlară desfășurată de Ștefan Moldovan pe timpul vicariatului său la Hațeg (1852-1857), vezi lucrările: Iacob Radu, Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului, Lugoj, 1913, p. 150-151; Lucian Giura, Mihai Racovițan, op. cit. p. 409-419; Gheorghe Naghi, op. cit. p. 421-430; Idem, Un manuscris inedit a lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului în mijlocul secolului al XIX-lea (I), în Sargetia, XX/1986-1987, p. 306-326; Adrian Andrei Rusu, Un manuscris inedit a lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului în mijlocul secolului al XIX-lea (II), în Sargetia, XXI-XXIV/1988-1991, p. 253-282; Ioana Botezan, op. cit. p. 119-128; Ioachim Lazăr, Din activitatea Preparandiei din Hațeg (1854-1857), AIIA Cluj, XXIX/1989, p. 503-512; Idem, Învățământul pedagogic hunedorean între anii 1848-1883, în Sargetia, XXV/1992-1994, p. 623-660.

22. Răspunsul guvernatorului reflectă poziția Curții din Viena de a lăsa învățământul elementar pe seama naționalităților, fără a-l sprijini din bugetul statului.

23. Iacob Radu, op. cit. p. 150-151.

24. Cf. Nicolae Albu, op. cit. p. 51 și 130, „Petru Anca a fost numit dascăl la școala centrală din Reghin.

25. Iacob Radu, op. cit. p. 151.

Hotărârea sinodului a fost transmisă prin preoții participanți către enoriașii lor, spre a-i lămuri despre „folosul unei asemenea școli, pentru a plăti taxa și a-și trimite copiii la învățătura dascăliei”²⁶. La 27 decembrie 1853, Ștefan Moldovan îi scria lui Timotei Cipariu, la Blaj, informându-l despre participarea autorităților civile la această acțiune, care au și dat ordine prin juzii satelor, în conștientizarea cu frații parochi să se adune banii aruncați pe comune”²⁷. Fiecare familie din vicariat urma să achite o taxă de 20 creștari. Între comunitățile greco-catolice și vicariat se încheie contracte pentru plata acestor sume. La 10 ianuarie 1854, Ștefan Moldovan, îi scria mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu, informându-l despre stadiul pregătirilor făcute spre întemeierea preparandiei.

Autoritățile civile și bisericești colaborează strâns la această acțiune. Prin ordinele din decembrie 1853²⁸, trimise comisariatelor subcercuale ale Bretei Rom(âne), a Puiului și a Densușului, s-au cercetat voința comunelor din acest vicariat, dacă fiecare familie acceptă a „contribui spre acest scop, câte 20 creștari m(onedă) c(urentă)”²⁹. Se apelează și la cele mai mici comunități greco-catolice, cum sunt cele ale Hunedoarei și satului Boș, din pretura Hunedoarei.

Comunitatea greco-catolică din Hunedoara încheia contractul la 7/19 ianuarie 1854, care cuprindea 42 capi de familie ce urmau să achite 14 fl. pe an³⁰. Din satul Boș, s-a încheiat contract cu 11 capi de familie, ce urmau să achite anual 3 fl., 40 creștari³¹.

Între timp se rezolvă și problema profesorului preparandiei. În locul lui Petru Anca, solicitat de către Ștefan Moldovan, consistoriul din Blaj, îl trimitea pe tânărul Beniamin Densușianu³². „În decembrie 1853 – nota Beniamin Densușianu în memoriile sale – episcopul Sibiului (Făgărașului n.n.), la cererea vicarului Hațegului, Ștefan Moldovan, mă denumesc de profesore la schola

26. Ibidem.

27. Ioana Botezan, op. cit. p. 121.

28. Este vorba de Ordinul comandantului Districtului Militar Alba Iulia nr. 13753 din 3 decembrie 1853 și Circulara dregătoriei cercului Hațeg, nr. 6140 din 12 decembrie 1853 (Cf. Iacob Radu, op. cit. p. 151).

29. Gheorghe Naghi, Memoriile lui Ștefan Moldovan, ...p. 429.

30. Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare DJHAN), fond. Prefectura județului Hunedoara, preturi, dosar 11/1856, școli, act, nr. I.

31. Ibidem.

32. Biblioteca Academiei Române București (în continuare BAR București), Arhiva Beniamin Densușianu, mapa I, mss. 3 „Beniamin Densușianu era cel mai mare dintre copii preotului Vizante Pop din Densuș. S-a născut la 24 iulie/ 5 august 1829, și urmează școlile din Hațeg (1836-1839) și Blaj (1839-1853). În anii 1848-1849 este numit tribun în legiunea a V-a condusă de prefectul Nicolae Solomon. Referitor la activitatea sa revoluționară vezi Ernest Armeanca, Însemnările unui tribun din 1848/49, în AIN, 1931-1935, vol. VII, p. 518-529; Ioachim Lazăr, Beniamin Densușianu în revoluția română din Transilvania de la 1848-1849, în Restituiri, I, nr. 1/1993, p. 18-31; Idem, Din activitatea revoluționară desfășurată în Banat de tribunul hațegan Beniamin Densușianu în primăvara anului 1849, în Ziridava, XVIII/1993, p. 123-134; Idem, Beniamin Densușianu (1829-1915), un vrednic și devotat slujitor al Bisericii românești greco-catolice, în Cultura Creștină, serie nouă, Blaj, an. I, nr. 1/1995, p. 23-28; an. II, nr. 1/1996, p. 96-101 și an. III, nr. 1/1997, p. 120-126; Idem. Din viața și activitatea lui Beniamin Densușianu (1829-1915), în Restituiri, IV/1996, p.23-43.

preparandiale interimale din Hațeg³³. S-au luat măsurile pentru asigurarea localului preparandiei și locuinței pentru profesor, închiriindu-se un spațiu cu o chirie de 142 fl. anual³⁴. Mobilierul pentru înzestrarea clasei s-a luat cu împrumut de la fosta școală națională din Hațeg³⁵. Până la 10 ianuarie 1854 se înscriuseră 46 de tineri care urmau să intre în pregătire începând din 12 ianuarie.

Două săptămâni mai târziu se desfășoară lucrările sinodului vicarial care aprobă regulamentul de funcționare al preparandiei³⁶, precum și planul de învățământ. Pregătirea viitorilor învățători era asigurată prin studierea următoarelor obiecte: scrierea și citirea română, germană și maghiară, gramatica, catehismul și istoria biblică, istoria naturală, aritmetica, istoria patriei, pedagogia, geografia, economia și cântările bisericești³⁷. Materia care urma a fi predată s-a împărțit pe cei trei ani și 5 semestre, anul I urmând să aibă numai 1 semestru. Pentru cursul I preparandial s-au prezentat 69 băieți, dar pentru cursul al II-lea au fost admiși numai 30³⁸, ceilalți fiind prea tineri sau necorespunzători pentru această școală. Cu toate eforturile depuse de Ștefan Moldovan de a deschide cursurile școlii în ianuarie 1854³⁹, inaugurarea va avea loc abia la 1 noiembrie⁴⁰.

Într-o scrisoare trimisă de Ștefan Moldovan, la 25 aprilie/6 mai 1854, profesorului Timotei Cipariu, îl informa despre hotărârea sinodului vicarial care a stabilit ca „până ce ar veni de la locurile înalte ceva hotărâre, bună-rea, pentru școala preparandială de aici, totuși să începem cursul școlastic cu 1 noiem(brie) v(echi)⁴¹. Aprobarea guvernului este primită câteva zile mai târziu la 7 noiembrie 1854⁴². Prelegerile pregătitoare au început cu toți cei 69 de tineri înscriși, urmând a se face selecția celor ce vor urma preparandia. O parte însemnată dintre candidați abia dacă erau desprinși să citească abecedarul. În

33. BAR București, Arhiva Beniamin Densușianu, Mapa I, mss. 4.

34. Gheorghe Naghi, Memoriile lui Ștefan Moldovan,...p. 429.

35. Ibidem.

36. BAR București, Arhiva Beniamin Densușianu, Mapa I, acte. 1-26; Vezi și Ioachim Lazăr, Din activitatea preparandiei din Hațeg,...p. 503-512.

37. Iacob Radu, op. cit. p. 152; Vasile Netea, op. cit. p. 127; Nicolae Albu, op. cit. p. 130.

38. Iacob Radu, op. cit. p. 152. În realitate este vorba de 31 elevi.

39. O serie de cercetări ai problemei, bazându-se pe diferite surse de informare au acceptat luna ianuarie 1854 pentru deschiderea cursurilor. Astfel Nicolae Albu, op. cit. p. 130. „Inaugurarea s-a făcut la 1 ianuarie 1854”; Mihai Bordeianu, Petru Vladcovschi, Învățământul românesc în date, Iași, 1979, p. 164. „La 1 ianuarie 1854 își începe activitatea școala preparandială de la Hațeg sub conducerea lui Beniamin Densușianu”; Gheorghe Naghi, Memoriile lui Ștefan Moldovan, ...p. 427. „În 29 ianuarie 1854, preparandia își deschide cursurile, având ca profesor pe viitorul canonic de la Lugoj, Beniamin Densușianu”.

40. Ioana Botezan, op. cit. p. 121.

41. Ibidem.

42. Iacob Radu, op. cit. p. 154.

această situație se solicita lui Timotei Cipariu, încă la 27 decembrie 1853, trimiterea a 50 de Abecedare, prin preotul Clopotivei, George Casianu⁴³. Lipsa cărților făcea anevoioasă desfășurarea cursurilor preparandiei. Ștefan Moldovan cerea imediat după deschiderea cursurilor, la 9/21 noiembrie 1854, lui Timotei Cipariu să-i trimită 30 Abecedare, 50 Gramatici, 50 Istории naturale și 50 Istorieii biblice⁴⁴. „Dați-ne cărți, ca să nu petrecem în desiert timpul cel scump”⁴⁵.

Înregistrând un progres în pregătire, în ianuarie 1855 se poate trece la selecția candidaților care vor fi preparanți. La 20 ianuarie 1855, în prezența directorului preparandiei, Ștefan Moldovan, a lui Vasile Buteanu, pretorul cercului Hațeg și a unui mare număr de preoți, Beniamin Densușianu examinează tinerii în vederea alegerii celor care vor fi preparanți⁴⁶. Lista nominală al tinerilor candidați selectați, urma a fi înaintată, în temeiul Decretului de înființare a preparandiei, Locotenenței Transilvaniei spre aprobare. Pe lângă probele privind cunoștințele acumulate, candidații trebuiau să aibă vârsta de peste 15 ani⁴⁷. În urma examenului sunt declarați apti pentru a fi preparanți un număr de 31 elevi⁴⁸. Ceilalți candidați vor alcătui două clase începătoare „ce încă au instrucția în această școală”⁴⁹. Două zile mai târziu, la 22 ianuarie 1855, protocolul cuprinzând numele celor 31 de preparanți, „aleși la 20 ianuarie a.c. notați cu clasa III-a și al pruncilor începători, notați cu clasa II-a și I-a”⁵⁰, precum și „specificarea orelor preste săptămână”, se trimite „spre dispunerea la locurile mai înalte respective”⁵¹. Numărul mare al elevilor din clasele începătoare se datora slabei lor pregătiri, cauzate de numărul insuficient de școli cât și de slaba pregătire a dascălilor existenți. În toată Țara Hațegului, în anii 1853-1855, erau doar 13 școli. Mulți dintre candidați abia știau citi. Pentru pregătirea lor, în clasele ajutoare, ei studiau aproape aceleași obiecte predate în școlile elementare. În aceste condiții Ștefan Moldovan se vede silit să solicite cât mai multe abecedare de la Blaj. Cu mult timp înainte de deschiderea preparandiei, la 27 decembrie 1853, dându-și seama de slaba pregătire a candidaților înscriși până la acea dată, îi cerea lui Timotei Cipariu să-i trimită „50 Abecedare din „acelea ce sunt tipărite în Blasiu”⁵². El își

43. Ioana Botezan, op. cit. p. 121.

44. Ibidem.

45. Ibidem, p. 122.

46. BAR București, Arhiva Beniamin Densușianu, mapa I, acte 1-26; Vezi și Ioachim Lazăr, *Învățământul pedagogic hunedorean*, ...p. 622-623.

47. Ibidem.

48. Ioachim Lazăr, *Învățământul pedagogic hunedorean*, p. 650-651.

49. Ibidem.

50. Ibidem.

51. BAR București, Arhiva Beniamin Densușianu, Mapa I, acte 1-26.

52. Ioana Botezan, op. cit. p. 121.

motiva cererea de abecedare prin faptul că „unii tineri care concurg la această școală, nici inițiați, ba și ceilalți numai pe slove îndemnați”⁵³.

Corespondența purtată de către vicarul Ștefan Moldovan, între anii 1853-1858⁵⁴, cu Timotei Cipariu ne permite să urmărim eforturile vicarului Hațegului pentru înzestrarea cu manuale a elevilor preparandiei. Scrisorile sale scot în evidență faptul că preparadia a supraviețuit între anii 1854-1857, numai datorită strădaniilor lui Ștefan Moldovan și a sacrificiilor celor doi dascăli, Beniamin Densușianu și Simion Ulpianu⁵⁵.

Epistola din 26 noiembrie/8 decembrie 1855, reliefează grija lui Ștefan Moldovan pentru asigurarea cu manuale nu numai a preparandiei ci și a școlilor elementare de confesiune greco-catolică din vicariatul său⁵⁶. Totodată el confirma primirea celor 30 de Abecedare și a 50 de Istории naturale și îi mai cerea încă 50 Gramatici pentru Preparandia din Hațeg⁵⁷. În același timp îi solicita sprijinul și pentru întocmirea răspunsului ce trebuia să-l dea ordinului gubernial privind manualele folosite la instruirea preparanzilor. La 12 aprilie 1855, Ștefan Moldovan confirma primirea a 50 exemplare din Istoria naturală, partea I-a, de S. Mihali și cerea și vreo 20 de exemplare, partea I-a și a II-a legate împreună. Tot acum îl înștiința despre primirea a 50 de exemplare din Gramatică împreună cu un Acatist, rugându-l să-i comunice prețul⁵⁸. O comandă mult mai mare o face Ștefan Moldovan, prin scrisoarea din 29 aprilie 1856. Anunțându-l, în partea introductivă, că i-au sosit cele 10 Catehisme și 15 Abecedare, solicitate în luna precedentă, îl atenționa pe Timotei Cipariu, că în anul școlar următor avea nevoie, pentru preparandie și pentru celelalte școli din vicariatul Hațegului de „50 Geografii și Istории ale Transilvaniei, 100 Aritmetici, 100 Istории naturale, din care 30 să trateze regnul plantelor și al mineralelor, 200 Abecedare, 30 Geografii ale lumii prelucrate de Simion Mihali după Bürger, 100 Metodici de Mohznic, 30 de Istории biblice”⁵⁹. Solicita deasemenea un extras din Istoria bisericească „ce ne-ar trebui pentru preparanzi”⁶⁰, iar dacă nu 30 de exemplare din Anotările domnului Teodor Aaron⁶¹. Numărul mare de

53. Ibidem.

54. Ibidem, p. 119-127.

55. Simion Ulpianu era absolvent al telogiei de la Blaj. Era fiul preotului Iosif Pop din Grădiște (Ulpia Traiana). În anul 1848-1849 a luat parte la revoluția românilor, fiind ales tribun în oastea prefectului Nicolae Solomon. Între anii 1856-1858 este profesor la clasele pregătitoare ale Preparandiei din Hațeg. Între 1858-1861 funcționează ca preot greco-catolic în Plosca Baia, iar după moartea fratelui său Isaia Pop Ulpian, survenită la 2 septembrie 1861, ocupă parohia Grădiștei, devenind și protopop al Ulpiei Traiane. A încetat din viață la 20 mai 1863 (Cf. Diecesa Lugojului, Sematism Istoric, Lugoj, 1903, p. 575).

56. Ioana Botezan, op. cit. p. 122.

57. Ibidem.

58. Ibidem, p. 124.

59. Ibidem, p. 126.

60. Ibidem.

61. Ibidem.

manuale școlare solicitat în aprilie 1856, se explică prin reorganizarea preparandiei. Ca urmare școala pregătitoare a fost despărțită în 3 clase și a fost întocmit un plan de învățătură inspirat din cel al normelor din Blaj și al fostelor școli triviale germane, care dădeau elevilor absolvenți posibilitatea de a urma orice gimnaziu⁶². Pentru instruirea acestor clase a fost creat un al doilea post, fiind angajat ca învățător Simion Ulpianu⁶³. Tot acum a fost reorganizat și cursul preparandial care a fost împărțit în 2 clase (secțiuni). Într-una din clase se aflau preparanzii obligați să mai frecventeze un an, iar în a doua, erau cei primiți nou la curs⁶⁴. Aceste două clase erau instruite de profesorul Benjamin Densușianu.

Din corespondența vicarului Ștefan Moldovan cu Timotei Cipariu pot fi observate și dificultățile pe care le-a înfruntat preparandia în scurtul timp cât a funcționat. Cauza principală a dificultăților a fost potențialul economic extrem de scăzut al părinților elevilor, care în cea mai mare parte, exceptând pe foștii grăniceri, se emancipaseră de curând de sub jugul apăsător al servituții feudale. Din această cauză elevii își achitau cu mare greutate și întârzieri considerabile, manualele primite.

Chiar în prima scrisoare, din 27 decembrie 1853, Ștefan Moldovan cerea cele 50 de Abecedare să-i fie date pe credit de o lună, iar pentru cele 50 Gramatici ale limbii române cerea o amânare până în primăvara anului următor. În scrisoarea din 26 noiembrie / 7 decembrie 1854, vicarul Ștefan Moldovan, preciza că din prețul cărților primite – 30 Abecedare și 50 Istории naturale – nu-i putea trimite decât 12 fl., și 50 creștari⁶⁵; restul banilor nefiind încă strânși de la elevii cărora li s-au distribuit. Din această cauză cerea o nouă amânare, atât pentru acestea, cât și pentru volumele publicate de profesorul blăjean, până la târgul Hațegului, din februarie, anul viitor⁶⁶. Scrisoarea din 20 mai 1855, menționa că prețul unei Gramatici, care cuprindea elementele de limba română, se ridica la 1 fl., ceea ce echivala cu valoarea unei oi sau a unei mierțe de grâu. Prețul nu era imposibil de acoperit de către părinții copiilor. Cu toate acestea valoarea cărților se recuperează greu. Dovadă fiind în această privință cererile repetate de amânare a achitării cărților primite. Din cele 50 Gramatici primite, Ștefan Moldovan achită doar 37 restul de 13 fiind încă nevândute. La 22 noiembrie 1855 îl informa din nou pe Cipariu că pentru „cărțile școlastice, până acum nu s-au adunat numai 10 fl”⁶⁷. În anul 1857,

62. Ibidem.

63. Gheorghe Naghi, *Memoriile lui Ștefan Moldovan*, ...p. 421.

64. Ioana Botezan, *Documente privind istoria învățământului*, ...p. 126.

65. Ibidem, p. 122.

66. Ibidem.

67. Ibidem, p. 125.

după ce Ștefan Moldovan a plecat la Lugoj, fiind avansat canonic, el i-a rămas dator profesorului Cipariu, cu importante restanțe de bani pentru manualele primite. Cerându-și scuze, într-o scrisoare trimisă din Lugoj, la 27 iunie 1857, îl informa că a lăsat sarcina străngerii banilor pe seama învățătorului Ulpianu. Dar acesta, din cauza lipsurilor materiale, în urma neprimirii salariului, a fost nevoit să cheltuiască banii pentru a supraviețui⁶⁸.

Cu toate eforturile profesorului Timotei Cipariu de a acoperi toate cererile de manuale el nu reușește aceasta. În situația creată cei doi profesori sunt siliți a întocmi unele manuale necesare. La 13/25 mai 1857, Benjamin Densușianu îi scria lui Ștefan Moldovan, la Lugoj, informându-l despre eforturile depuse la întocmirea unor manuale. „Istoria bisericească și Istoria romanilor antici, le-am isprăvit cu compunerea... asemenea Economia pomilor, în care lucru m-am mai rogat și de Ulpian de mi-a adiuta”⁶⁹. În continuare, Benjamin Densușianu, îi vorbea și despre ordinul primit de la dregătoria civilă de a întocmi și un studiu intitulat „Economia frăgarilor și a viermilor de mătase”⁷⁰.

Din cele patru manuale amintite mai sus „Istoria romanilor antici” se păstrează la Biblioteca Academiei Române. Pe parcursul celor 8 file, studiul prezintă Istoria Romei de la întemeiere până la instaurarea republicii⁷¹. Referindu-se la instaurarea republicii autorul scrie următoarele: „După eschiderea lui Tarquiniu poporul roman n-au mai voit a-și alege rege, ci în locul regelui au ales doi consuli pre câte un an, ca să nu se facă rei (regi n.n.), după cari apoi pre celălalt an se alegeau alții, alegerea lor se făcea în comițiile centuriate și se alegeau dintre patricii”⁷².

Deși documentele preparandiei din Hațeg, scrisorile sau memoriile lui Benjamin Densușianu, nu-l atestă, în Biblioteca Academiei Române se păstrează un al doilea manuscris intitulat „Studiul istoric propus elevilor preparandiali la școla preparandiale de patru ani înființată în opidul Hațeg, 1854-1857”. Profesor Benjamin Densușianu⁷³. Manuscrisul prezintă istoria Transilvaniei din perioada strămoșilor daci până la anul 1848. „Obiectul istoriei – este în concepția lui Benjamin Densușianu descrierea acestor popoare de la întemeierea lor, cu ținutul, mărimea, ocârmuirea, datinile, legea și toate așezămintele și întâmplările lor între sine și cu alte popoare este lucrul Historiei”⁷⁴. O importanță aparte

68. Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (în continuare DJCAN), Fond. Blaj, Arhiva personală Timotei Cipariu, doc. 1831.

69. BAR București, Arhiva Benjamin Densușianu, Mapa I, acte; Vezi și Ioachim Lazăr, Din activitatea Preparandiei din Hațeg, ... p. 503-512.

70. Ibidem.

71. Ibidem.

72. Ibidem.

73. BAR București, Arhiva Benjamin Densușianu, Mapa I, acte 1-26, mss. 1, f. 11.

74. Ibidem.

este acordată istoriei Daciei și războaiele dacilor cu romanii. Încearcă să explice și numele Ardealului. „Patria aceasta a noastră în care locuim și care acum se zice spre România, Ardelu (are dialu)⁷⁵. „Mai înainte de descălecarea noastră prin Traian – continuă manuscrisul – și venirea după aceia a celorlalte popoară care sunt întrînsa, ca o parte a țării unguresci, a Maramoreșiu, Bucovina, Moldavia, România⁷⁶, și Banat, era locuită de un popor ce se chema daci, de unde și această țară, în toate celelalte laolaltă se dicea Dacia cu un nume⁷⁷.

În cadrul studiului său de istorie referindu-se la momentul părăsirii Daciei de către romani, în vremea împăratului Aurelian, Beniamin Densușianu sesizează corect problema continuității poporului român. „Cu acest prilej – remarca autorul studiului – Aurelian n-au scos toate coloniile romane din Dacia lui Traian, care nici au putut se fia ca să lase averea și posesiile lor, dară numai care de bună voe s-au dus, remânând cea mai mare parte a coloniilor romane în Dacia⁷⁸. O importanță aparte este acordată personalității lui Iancu de Hunedoara. „Comandantele băților acestora (cu turcii n.n.), care le-au purtat ungurii despre turci a fost eroul Ioane Hunyadi, nemeș român, din Ardelu pre care pe nedrept lu fac ungurii de viția mag(h)iară⁷⁹.

Studiile întocmite de cei doi profesori ai preparandiei, Beniamin Densușianu și Simion Ulpianu, aveau să suplinească lipsa unor manuale de strictă necesitate și ofereau elevilor posibilitatea unei mai bune cunoașteri a istoriei poporului român.

Cu toate dificultățile întâmpinate, vreme de trei ani cursurile preparandiei continuă cuprinzând un număr important de elevi. Greutățile întâmpinate sunt depășite datorită insistențelor lui Ștefan Moldovan și a entuziasmului celor doi profesori. Activitatea școlară se desfășoară conform planului de învățământ întocmit și aprobat de sinodul din 1854 și apoi modificat în anul 1856. Pentru derularea procesului de învățământ în condiții bune, elevii erau obligați la respectarea unui regulament sever de funcționare a școlii.

Tinerii elevi erau obligați la o disciplină severă, în baza regulamentului aprobat de sinodul vicarial din 23 ianuarie 1854⁸⁰. Programul zilnic de instruire

75. Ibidem.

76. Chiar înainte cu doi ani de Unirea Moldovei cu Țara Românească, Beniamin Densușianu folosea numele România. Mulți dintre participanții ardeleni la revoluția din 1848-1849, în memoriile lor asociază temelor revoluției, noțiunea nouă România, sub impresia unirii de la 1859. (Cf. Nicolae Boșcan, Valeriu Leu, Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania, Cluj-Napoca, 1988. Între memorialiștii care folosesc noțiunea România sunt amintiți Ioan Ciurileanu, Ștefan Moldovan, Beniamin Densușianu. Ioan Pușcariu, Atanasie Sandor, Teslovan și Isaia Moldovan).

77. BAR București, Arhiva Beniamin Densușianu, Mapa I, acte 1-26, mss. 1, f. 11.

78. Ibidem, f. 13.

79. Ibidem.

80. Ioachim Lazăr. Din activitatea Preparandiei din Hațeg, ... p. 512.

se desfășoară atât dimineața, de la orele 8,00 cât și după masă, de la orele 14,00. Elevii erau obligați ca la „întâia tragere a clopotului bisericii greco-catolice să se grăbească la școală, că cel ce va întârzia, fără de pricină necuvincioasă, legiuita pedeapsă nu le va trece”⁸¹. După intrarea în clasă fiecare elev se va „așeza la locul său în scaun, aici în linisce învățând să aștepte începerea prelegerilor...”⁸². art. 2). O mare grijă trebuia avută pentru păstrarea bunurilor școlii, între care regulamentul amintește „scaunele, pereții, ferestrele, tabla, masa, padimentu, usia scholei și toate uneltele din jurul ei”⁸³, pe care elevii trebuie să le „păzească nevătămate, de cumva de careva se vor strica, ciopli ori se vor mânji, și se va ști de cine, acela pe lângă deregerea lucrului stricat, va lua și legiuita pedeapsa”⁸⁴ (art.3).

Regulamentul școlii preparandiale prevedea reguli severe de comportare în timpul slujbei în biserică sau în timpul deplasării pe stradă. „Ori care tânăr, când în sărbători va trebui să meargă la Biseică, de la școală în rând să pornească, în biserică locul să se și-l cuprindă, acolo cu evlavie să steie, tot către altariu uitându-se, dară îndărăpt nici cum să caute, în scaune nici unul nu va ședea, în cor la clopote nici unul se va duce, a vorbi unul cu altul, nici unul va îndrăzni, că cel vinovat și va lua plata”⁸⁵ (art.4). „Studentul când va ieși din școală, ori din biserică, ducându-se la quartel, mersul pe uliția și în târg să fie de cinste, la tot omul care lu va întâlni, bineția să îi deie, unii cu alții nu se vor împinge ori trânti, cu petri ori cu tină, ori cu neaua, unii după altul nu vor asvârli, iarna pe ghiația nu se vor da. Sudălmi și vorbe rușinătorii nu vor vorbi, neascultătoriul și va trage în vinovație-și”⁸⁶. (art.5). Tânărul trebuie să-și respecte gazda, să o „omenească și cinstească, cu acela să nu se sfădească, uneltele lui să nu i le strice, pe acela să nu-l fure și această purtare nu numai către gazdă dar și între sine tinerii să o aibă, că vinovații pedeapsa nu vor înconjura-o”⁸⁷(art.6). Regulamentul școlii interzicea amestecul „în adunări de oameni pe uliția și prin piața să nu se bage, cu copii orașenilor ori cu alții în joacă, lupte, sudălmi și vorbe necuvincioase să nu se afle, că cela ce și de acestea se va afla vinovat, aspru se va pedepsi”⁸⁸ (art.7). Îndată ce se însera fiecare tânăr trebuie „să fie la gazda sa, pe ulița noaptea să nu umble sau la casa oprită să se afle ... că cel ce se va afla cu de acestea vinovat, singur își

81. BAR București, Arhiva Beniamin Densușianu, Mapa I, acte 1-26.

82. Ibidem.

83. Ibidem.

84. Ibidem.

85. Ibidem.

86. Ibidem.

87. Ibidem.

88. Ibidem.

va vedea urmarea pedepsei"⁸⁹ (art.8). Se interzicea tinerilor să meargă „la cârciumă (făgădău), beutura de vin și vinars până la beție, jocul cu cărțile ori alte jocuri pe amiruita unii de la alții; fumarea în pipă a tabacului, sub o răspunzătoare pedeapsă-sunt aspru oprite"⁹⁰ (art. 9). O atenție deosebită era acordată curățeniei trupului, hainelor, cărților și a tuturor lucrurilor ce le are un tânăr „că cel nespălat, nepieptănat, necurățit la haine ori la trup, cu hainele neastrânse pe lângă el, cu un cuvânt, cel necurățit, după lenea sa se va pedepsi"⁹¹ (art.10).

Pedepsele aplicate elevilor, în funcție de gravitatea abaterilor, mergeau de la „arest în școală, îngenunchiere în școală, ori cu aruncarea de tot din școală prin judecata severdita"⁹². Sunt cazuri când unii dintre elevi nu se pot încadra acestui regulament. Atrăși și de alte școli, cu o disciplină mai puțin severă, ei părăsesc preparandia. La 10 ianuarie 1855," fără nici o scuză cuvincioasă, trei tineri din această școală și anume Samoil Vlad din Ponor, Ione Ungur din Livadia de Câmp și Petru Popa din Vâlcele, au deziertat și precum s-a înțeles s-ar afla primiți în Schola națională germană, de aici, din loc, fără de testimoniile frecventării altei schole, ce este în contra legilor scholare⁹³. Benjamin Densușianu anunță despre acest incident „oficiul directorial ca să se urmeze și acei tineri dezertori cele cuvincioase"⁹⁴.

Deseori tinerii sunt nevoiți să abandoneze școala și din alte motive. Elevii admiși în preparandie trebuind să aibă minim 15 ani, mulți dintre aceștia aveau vârsta la care se recrutau tinerii pentru armată. Oficialitățile civile urmăreau plecarea elevilor în vacanțe și, profintând îi luau cu forța la asentare. Pentru a evita astfel de situații Benjamin Densușianu nu lasă elevii să plece acasă de Paști, decât începând de joi, dinaintea Învierii. Simion Ulpianu, considerând că elevii săi nu pot fi luați la asentare, fiind prea tineri, le permite să plece în vacanță de sâmbătă, dinaintea Floriilor⁹⁵, creind o mare derută în școală. Benjamin Densușianu se plânge de acest lucru canonicului Ștefan Moldovan, informându-l totodată că a reținut „elevii preparandiei în școală și de sărbători"⁹⁶. Cu toate acestea elevul „Șamoilă Cismasiu, din Beriu, de deregătoria Orăștiei, de aici de la școală s-au luat și s-au dus la asentare la Bălgrad"⁹⁷. Benjamin Densușianu îl învinuiește pe Simion Ulpianu care „l-a

89. Ibidem.

90. Ibidem.

91. Ibidem.

92. Ibidem.

93. Ibidem, acte 26.

94. Ibidem.

95. Ibidem.

96. Ibidem.

97. Ibidem.

slobozit a-l duce pârgariul venit după el"⁹⁸. În același timp îl informa pe Ștefan Moldovan că funcționarii din pretura Puiului ar veghia sosirea elevilor în vacanța de sărbători și au hotărât „pornirea spre Bălgrad pe ziua de Pascile noastre"⁹⁹. Câteva săptămâni mai târziu, la 13/25 mai 1857, Beniamin Densușianu îi scria din nou canonicului Ștefan Moldovan, informându-l că „tinerii răpiți la asentare, despre care v-am fost scris, nu s-au asentat, respectându-se auctoritatea Institutului"¹⁰⁰.

La finalul studiilor se suțin de către absolvenți examenele publice. Dintr-o circulară a vicarului Ștefan Moldovan adresată dregătoriei pretoriale Pui și datată 4/16 iulie 1856, aflăm că „tinerimea de la cursul preparandial de dascăli întemeiat provizoriu pe trei ani", la Hațeg „ține examenul public în 9/21 iulie, adică luni ce vine, de la 9 până la 12 dimineața și apoi după amiază în numita zi"¹⁰¹. Cu acest prilej sunt convocați să participe la examen atât preoții din vicariat, cât și părinții elevilor absolvenți. După examen urma să se desfășoare sinodul vicarial, în care urma să se stabilească „carele între carele se va alege; care din tineri vor putea aplica de dascăli și unde, adică în care comunitate și cum"¹⁰². Pentru a ști care comune au nevoie de dascăli, vicarul Ștefan Moldovan cere prin circulară organelor preturii să-i indice în ce comunități se pot crea repede condițiile necesare funcționării școlilor, întrucât „toate comunele după împrejurări au nevoie de dascăli"¹⁰³. În același timp se cerea preturilor din Țara Hațegului, ca să ajute cu „inteligentă sau consiliu cum s-ar putea în acel teritoriu pretoriale întemeia școli populare"¹⁰⁴, și unde „acum în grabă și până la deschidere se pot crea condițiile materiale necesare"¹⁰⁵.

Mulți dintre absolvenții primului curs preparandial au fost repartizați la școlile din comunele Țării Hațegului, de curând înființate. „În 1856, la Cârnești, instrucțiunea pruncilor a reînceput, când a fost numit învățător, absolventul preparandiei din Hațeg, Moise Crăciunescu, cu plata de 40 fl., pe an"¹⁰⁶. Un alt absolvent a ocupat stațiunea școlară din Șerel". „Școala s-a deschis, în anul 1856, fiind întâiul învățător, Onisim Bărbuț absolvent al preparandiei din Hațeg, cu un salariu de 40 fl., și apoi 100 fl., pe an"¹⁰⁷. Dintre

98. Ibidem, Vezi și Ioachim Lazăr, *Învățământul pedagogic hunedorean*, ..p. 651-653, Anexa II.

99. Ibidem.

100. BAR București, Arhiva Beniamin Densușianu, Mapa I, acte 26.

101. DJHAN Deva, fond. Prefectura județului Hunedoara, dosar 11/1856, preturi act. nr. 333.

102. Ibidem.

103. Ibidem.

104. Ibidem.

105. Iacob Radu, op. cit. p. 180.

106. Ibidem, p. 322.

107. Ibidem, p. 182.

absolvenții anului 1857, Ștefan Pop a ocupat postul de învățător la școala centrală din Ciula Mare și Mică, Vălioara și Boița¹⁰⁸, Petru Burlec la Coroieșteni¹⁰⁹, Petru Rădoniu la Lunca Cerni¹¹⁰, Petru (Petric) Dragotă la Merisor¹¹¹, Ioan Dragotă la școala din Răchitova¹¹², și Ioan Mânja la școala din Subcetate¹¹³. Alți doi absolvenți ai preparandiei au funcționat la Sălașu de Jos, unde școala s-a deschis în anul 1858, cel dintâi învățător fiind Nicolae Georgiță¹¹⁴, și Uricani-Hobicieni, unde în anul 1859, a fost numit învățător Ioan Zugravu¹¹⁵.

Deși susținerea Preparandiei a fost suportată doar de familiile greco-catolice din vicariat, sunt cazuri când unii dintre absolvenți vor fi angajați și la școliile ortodoxe. Astfel la 11/23 mai 1857, protopopul ortodox al Hunedoarei, Abel Pop al Ploscei, solicita un tânăr preparand pentru școala din Băcia¹¹⁶. I se răspunde că se află astfel de tineri și „încă dintre cei de frunte”, dar ar vrea să știe dacă salariul este îndestulător ca să-și poată „acoperi toate lipsele care le cere pre un docente”¹¹⁷. Pentru a putea permite tinerilor absolvenți să se angajeze și la alte școli decât cele din Țara Hațegului, trebuie obținută aprobarea episcopiei Lugojului.

La 15 iulie 1857 Preparandia din Hațeg și-a încetat activitatea¹¹⁸. În perioada cât a funcționat ca profesor la acest institut – nota Benjamin Densușianu în memoriile sale – „am dat Valei Hațegului vreo 35 de preparanți”¹¹⁹. Clasele pregătitoare instruite de învățătorul Simion Ulpianu vor funcționa până la sfârșitul anului școlar 1857-1858¹²⁰. La 28 ianuarie 1858, Simion Ulpianu îi oferea o serie de antichități, monede și chiar monumente, profesorului Cipariu, pentru care cere să-i trimită banii „aici la Hațeg, ca până la finea lui februarie, a.c. voi fi tot pe aici, până adică voi face examen cu pruncii”¹²¹. Într-o

108. Ibidem, p. 182.

109. Iacob Radu, op. cit. p. 187. El a funcționat aici între anii 1857-1859. În anul 1860 s-a deschis școala comună pentru Coroieșteni și Iscroni, fiind numit învățător tot Petru Burlec. El a absolvit Preparandia din Hațeg, în anul 1856, când a fost numit la această școală. La 30 aprilie/12 mai 1857 el informa vicariatul despre starea școlii și solicita data programării examenelor, deoarece „Părinții elevilor nu mai voiesc a-și mai lăsa și peste vară la școală”. (Cf. BAR București, Arhiva Benjamin Densușianu, Mapa I, acte 26).

110. Ibidem, p. 252.

111. Ibidem, p. 271.

112. Ibidem, p. 198.

113. Ibidem, p. 330.

114. Ibidem, p. 310.

115. Ibidem, p. 337.

116. BAR București, Arhiva Benjamin Densușianu, Mapa I, acte 26.

117. Ibidem.

118. Mihai Bordeianu, Petru Vladcovschi, op. cit. p. 172.

119. Ioachim Lazăr, Din activitatea Preparandiei din Hațeg, ...p. 511.

120. Din această cauză s-a făcut confuzia privind data încetării activității Preparandiei, unii autori fiind înclinați a susține că ea a funcționat până în anul 1858.

121. DJCAN, Cluj-Napoca, fond. Blaj, Arhiva personală Timotei Cipariu, doc. 2267.

scrisoare din 10/23 mai 1858, Beniamin Densușianu, cerea prin vicariat, mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu, eliberarea „absolutorului teologic, dispensația anului al IV-lea de cleric și înălțarea la ordinile subdiaconatului”¹²².

În scrisoarea din 27 iunie 1857, Ștefan Moldovan vorbea de starea mizeră a celor doi dascăli, care „nu au cu ce să-și cârpească cizmele și să-și plătească vîptul”¹²³. Tot aici Ștefan Moldovan îi explica profesorului blăjean și greutățile financiare prin care trecea el însuși, ceea ce face să nu poată achita, deocamdată, banii pentru cărțile primite¹²⁴. Revenind la situația materială a celor doi dascăli, trebuie menționat că ea a fost, pe toată durata funcționării preparandiei, destul de grea. În memoriile sale Beniamin Densușianu scria că în perioada cât a fost dascăl, la preparandie, a servit cîtva timp cu „stipendiul meu, ce-mi crușasem de la conducerea cadastrală”¹²⁵, situație ce a durat „până ce mi s-a adunat salariul după repartuția făcută pe poporul Valei Hațegului”¹²⁶.

De altfel, una dintre cauzele amănării deschiderii cursurilor preparandiei, în ianuarie 1854, se datora și greutăților materiale întâmpinate, la care se adăuga întârzierea sosirii „grațioasei întăriri” de la guvernium. La 1/13 ianuarie 1854, Ștefan Moldovan cerea autorităților subcercului Densuș să intervină pentru ca suma de 20 cr(eișari) pentru acoperirea plății dascălului să se scoată „prin asistenția juzilor satelor”¹²⁷. Vicarul își motiva cererea sa prin faptul că în unele comune ale subcercului Densuș „s-ar primi cu răceală această măsură ce ar fi spre marea stricăciune comună, când cu 7/19 ian(uarie) a.c. este să se înceapă cursul școlastic”¹²⁸. „Voim a începe educațiunea – continua Ștefan Moldovan – și tot începutul e greu, deci și la popoarele de aici numai și numai influința morală nu e destulă, că aceea are loc numai între cei educați, de carii pe aici nu avem”¹²⁹.

Sumele stabilite pe comunele vicariatului se strâng cu greu. La 27 februarie 1855, Beniamin Densușianu atrăgea atenția directorului școlii, Ștefan Moldovan, „că la cea mai puțină prelungire, voi fi silit a recurge la superiorii care m-au ținut aici, ca aceia să midiloească aceea ce servitiul meu de până acum pot pretinde”¹³⁰. În primul rând taxele pentru plata învățătorului se scot greu din cercurile Puiului, Hațegului și Hunedoarei. În 19/31 iulie 1856,

122. BAR București, Arhiva Beniamin Densușianu, Mapa I, mss. 4 și 5.

123. DJCAN, Cluj-Napoca, fond. Blaj, Arhiva personală Timotei Cipariu, doc. 1831.

124. Ibidem.

125. BAR București, Arhiva Beniamin Densușianu, Mapa I, mss. 4.

126. Ibidem.

127. DJHAN, Deva, fond. Prefectura județului Hunedoara, preturi, dosar 6/1856 școli, act, nr. 3.

128. Ibidem.

129. Ibidem.

130. BAR București, Arhiva Beniamin Densușianu, Mapa I, acte 26.

tenacele vicar este nevoit să se adreseze preturii din Hunedoara, pentru scoaterea sumei de 17 fl., 40 cr(eițari)¹³¹. Restanța provenea de la cele 42 familii din Hunedoara și 11 din satul Boș¹³², care încheiaseră contract în anul precedent.

Autoritățile tergiversează intervenția lor, ceea ce îl determină pe Ștefan Moldovan să intervină din nou la pretura Hunedoarei, prin scrisoarea din 7/19 decembrie 1856.¹³³ La 29 aprilie/11 mai 1857, Beniamin Densușianu soma oficiul vicariatului că în cazul în care nu-și va primi salariul, părăsind școala¹³⁴, va fi silit, după litera contractului „cu care m-a legat de profesore, a proceda judecătorește”¹³⁵. Revenind la aceeași problemă a salariului, într-o altă scrisoare, din 13/25 mai 1857, Beniamin Densușianu se plânge că „în privința sâmbriei este în primejdie să nu o capăt, mai cu seamă din cercul Puiului”¹³⁶, deși s-a plâns, prin vicariat, la episcop,¹³⁷. Prin scrisoarea din 27 iulie/7 august 1858, fostul dascăl al Preparandiei din Hațeg, Beniamin Densușianu își cerea salariul de pe anii 1856 și 1857¹³⁸.

După moartea tatălui său, Vizante Pop, întâmplată la 1 mai 1857, Beniamin Densușianu este pus în situația, de a părăsi învățământul și a solicita parohia Densușului, pentru a putea contribui la întreținerea numeroasei familii. Dar la această solicitare Ștefan Moldovan îi răspunde, la 12 octombrie, anunțându-l despre aprobarea parohiei Densușului, dar îi recomanda să mai aștepte „până ce se vor lămuri mai bine cercustările Institutului pedagogic din Hațeg”¹³⁹. Între timp problema preparandiei este abandonată, la 11 decembrie 1857, episcopul Alexandru Dobăa îl determină a se sfinți preot celibe, iar la 21 decembrie, același an, este numit preot" cooperador al parohiei Lugojului și interimar ceremoniar al bisericii catedrale din Lugoj¹⁴⁰. Problema recuperării salariului îl va preocupa pe Beniamin Densușianu și, după stabilirea sa la Lugoj. La 17 martie 1858, el îi scria mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu, să înainteze suplica sa pentru obținerea salariului pe anii 1856/1857¹⁴¹.

131. DJHAN, Deva, fond. Prefectura județului Hunedoara, preturi, dosar 11/1856 școli, act. nr. 6.

132. Ibidem, act nr. 1.

133. Ibidem, act nr. 6.

134. BAR București, Arhiva Beniamin Densușianu, Mapa I, acte 26. Beniamin Densușianu se hotărăște să părăsească școala și să îmbrățișeze cariera ecleziastică încă la 29 martie/9 aprilie 1857, când îi scrie lui Ștefan Moldovan, la Lugoj, că este de acord să fie transferat la Lugoj și a deveni subdiacon.

135. Ibidem.

136. Ibidem.

137. Ibidem.

138. Ibidem.

139. Ibidem.

140. Ibidem.

141. Ibidem.

Cu toate eforturile depuse de Ștefan Moldovan activitatea preparandiei din Hațeg nu va mai fi reluată. În perioada anilor 1854-1857, la cursurile acestui institut „au participat elevii din cele mai îndepărtate zone ale comitatului Hunedoara, mare parte dintre ei, devenind învățători sau preoți, cea mai mare parte stabilindu-se în Țara Hațegului”¹⁴². Sub conducerea lui Ștefan Moldovan, această școală românească devine, deși pentru o perioadă scurtă, un puternic focar de cultură, un centru de pregătire al învățătorilor necesari școlilor elementare din Țara Hațegului și împrejurimi.

Rămân însă multe localități ale comitatului Hunedoara care aveau nevoie stringentă de învățători. Pentru aceste școli pregătirea învățătorilor se va face la școlile pedagogice din Sibiu, Arad, Oradea, Blaj și Caransebeș. În anul 1865 numărul școlilor elementare ortodoxe, la care se adăugau și 6 școli capitale; s-a ridicat la 704, iar al celor greco-catolice, la 767, numărul total al școlilor românești din Transilvania ajungând la 1483¹⁴³. Se impunea înființarea unei preparandii în sud-vestul Transilvaniei pentru a rezolva cererea mereu sporită de învățători.

PREPARANDIA DE STAT DIN DEVA – SECȚIA ROMÂNĂ

Un nou cadru legislativ se crează prin adoptarea legii XXXVIII din 1868. Legea permitea fiecărei confesiuni să înființeze și susțină o preparandie, dacă este împreună cu o școală pentru cultivarea practică a învățăcelilor¹⁴⁴. Totodată ea mai prevedea că statul va înființa „20 de preparandii pentru învățători”¹⁴⁵. Conform legii cursul preparandial avea o durată de trei ani, Ministerul Instrucțiunii Publice având dreptul să stabilească obiectele de învățământ și numărul de ore, înființarea unei preparandii de stat presupune și limba de predare care era maghiara.

Preparandia de stat din Deva va lua ființă conform prevederilor legii din 1868. La 2 mai 1870, Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică, îl înștiințea pe inspectorul școlar al comitatelor Hunedoara și Zarand, despre închirierea unui imobil „din Deva, numit Parva Curia cu toate construcțiile și anexele ce se află pe el, în scopuri educative și a ordonat Direcțiunii miniere din Cluj, spre a executa predarea imobilului, deși care te înștiințez și pe Domnia Ta”¹⁴⁶. După preluarea imobilului, ministrul îi cerea inspectorului școlar să ia următoarele măsuri:

142. Paul Olteanu, Schiță monografică a opidului Hațeg, în Transilvania, nr. 8/1892, p. 243.

143. Vasile Netea, op. cit. p. 325.

144. Colecțiunea legilor din anul 1868, ... §. 13.

145. Ibidem, § 81.

146. DJHAN, Deva, fond primăria orașului Deva, dosar 31/1936, p. 67; Vezi și Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, op. cit. p. 14-15.

Mai întâi să anunțați despre această treabă pe acei locuitori ai Devei, care s-au obligat ca pentru punerea în viață a acestui ordin, vor aduce nisipul necesar precum și brațe de muncă vor da pentru curățenia acestui local, ca mai înainte să efectueze curățirea clădirii principale, ... astfel ca această clădire, chiar în cursul lunii mai să poată asigura organizarea unui curs provizoriu pe seama învățătorilor¹⁴⁷. Mai „departe să faceți propuneri, în virtutea legii XXXVIII, paragraful 98, privitor la componența Consiliului directorial, respectiv, la numirea persoanelor¹⁴⁸.

Măsurile cerute de minister s-au dus la îndeplinirea cu sprijinul larg al locuitorilor orașului, români și maghiari, încheindu-se în luna septembrie 1870. Pentru anul școlar 1870/1871 au fost încadrați profesorii necesari. Funcția de director este încredințată preotului reformat Koos Ferencz, care va propune elevilor religia¹⁴⁹. În același an este adus ca profesor de limba română, Vasile Petri¹⁵⁰.

Deschiderea preparandiei a avut loc la 1 octombrie 1870. În anul școlar 1870/1871, ea a funcționat cu trei clase după cum urmează:

„O clasă de anul I cu 8 elevi având limba de predare maghiara, a început cursurile la 1 octombrie 1870.

O clasă cu 8 elevi, care în virtutea legii XXXVIII din 1868, având limba de predare româna, și-a început cursurile numai la 10 martie 1871. În ambele clase durata cursurilor era de trei ani, elevii fiind admiși fără a li se cere un certificat de absolvire a unei școli anterioare, numai pe baza cunoștințelor dovedite de candidat la concursul de admitere¹⁵¹.

În același an școlar a mai fost înființată o clasă cu 8 elevi, constituind un curs de specializare, cu durata de 1 an, cu o pregătire mai mare decât în primele două clase și care dovedeau chiar capacitatea de a preda în școală¹⁵². Pe lângă preparandie s-a înființat, în același an, o școală de aplicație, cu durata de 6 ani, învățător fiind numit Adoryan Nicolae, cu un salariu de 700 fl. și cuartir¹⁵³. În perioada 1870-1884 la Preparandia din Deva au funcționat profesorii:¹⁵⁴

147. Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, op. cit. p. 14-15.

148. Ibidem.

149. Ibidem, p. 153, Anexa 1.

150. Ibidem, p. 160.

151. Ibidem, p. 15.

152. Ibidem.

153. Colecțiunea legilor din 1868, ... § 85.

154. Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, op. cit. p. 153 și 160.

Nr. crt	Numele și prenumele	Specialitatea	Perioada când a funcționat	Observații
1.	Koos Ferencz	Religia	1870/1-1872	Director
2.	Madzsar Iános	?	1872/3-1874/5	Director
3.	Balazs Lorincz	?	1875-1876	Director
4.	Sandor Domokos	?	1876/7-1880/1	Director
5.	Hetyey Gábor	Psihologie	1881/2-1893/4	Director
6.	Vasile Petri	L. română	1870/1-1872	
7.	Ioan Candrea	L. română	1872-1873	
8.	Ioan Lăzăriciu	L. română, germana	1873-1906	
9.	Vigh Ferencz	Desen, calligrafie lucru manual	1872-1901	
10.	Szobony Lajos	Matematica, naturale, chimie	1875-1895	
11.	Kibedy Lajos	Naturale, geografie igienă, istoria pedagogiei	1877-1905	

Salariul profesorului ordinar era de 1000 fl. la care se mai adăugau 100 fl. pentru cuartir¹⁵⁵. Profesorul diriginte mai beneficia și de o indemnizație de 200 fl. Profesorul adjunct avea un salariu de 450 fl., cuartir și încălzit în edificiul școlar și vîpt liber la masa publică¹⁵⁶.

Din punct de vedere al conținutului învățământului, conform legii XXXVIII/1868, în preparandie se predau următoarele obiecte;

„Doctrina religiei și a moralei

Pedagogia

Învățământul metodei de instrucțiune

Geografia universală și a patriei

Istoria

Limba maternă

Limba maghiară

Limba germană

Științele naturii și aplicarea la agricultură și industrie

Economie cu exerciții economice și de grădinarit

Constituția patriei

Cântul și muzica (violina și fortepianul)

Calligrafia și desenul

Exerciții corporale¹⁵⁷.

Durata cursurilor preparandiei este stabilit la 3 ani¹⁵⁸. Predarea religiei

155. Colecțiunea legilor din 1868, ..., § 85.

166. Ibidem.

157. Ibidem, § 88.

158. Ibidem, § 87.

era lăsată în seama confesiunilor, iar salariul profesorilor de religie și morală îl plătea statul¹⁵⁹. Profesorii de religie pentru elevii români sunt încadrați, începând din anul 1885, Constantin Pop, preot greco-catolic și Ioan Papiu, protopopul ortodox al Devei¹⁶⁰. Programul de pregătire practică, prevedea conform legii din 1868, ca fiecare preparandie, să dispună de o „grădină cel puțin de 2 jugăre, ca elevii să capete instrucțiunea practică din agricultură, din pomărit și din cultura viilor”¹⁶¹. An de an grădina școlii preparandiale din Deva s-a dezvoltat datorită muncii depuse de profesori și elevii institutului.

În anul 1878, Consistoriul din Sibiu trimitea, la Deva, pentru cursul suplimentar al învățătorilor pe profesorul D. Comșa, pentru a ține prelegeri practice, îndeosebi din grădinărit¹⁶². În raportul întocmit, în august 1878, profesorul D. Comșa scrie că a ținut prelegerile și demonstrațiile de la Deva „în grădina bisericii și mai ales în grădina mare și bine întocmită a institutului preparandial de stat”¹⁶³.

Legea din 1868 impunea fiecărei preparandii amenajarea unei biblioteci conținând „opuri de specialitate, usuabilă liber și din partea învățăceilor”¹⁶⁴.

În perioada de care ne ocupăm Preparandia de stat din Deva a fost frecventată de numeroși elevi români, maghiari, germani, evrei, etc. Dar iată evoluția numărului elevilor preparandiei în perioada 1870-1883¹⁶⁵.

Anul școlar	Nr. elevilor	Absolvenți	Anul școlar	Nr. elevilor	Absolvenți
1870/1871	24	6	1877/1878	67	16
1871/1872	44	2	1878/1879	59	10
1872/1873	52	10	1879/1880	59	16
1873/1874	54	3	1880/1881	55	14
1874/1875	64	9	1881/1882	46	12
1875/1876	80	22	1882/1883	45	5
1876/1877	65	11	1883/1884	48	13

159. Ibidem, § 90.

160. Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, op. cit. p. 160.

161. Colecțiunea legilor din 1868, ... § 83.

162. Enea Hodoș, op. cit. p. 177.

163. Ibidem.

164. Colecțiunea legilor din 1868, ... § 96.

165. Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, op. cit. p. 173.

La 1876, Institutul pentru bărbați din Deva, este amintit cu trei clase, având 13 învățători și respectiv 33, 30 și 14 elevi¹⁶⁶. Pentru adâncirea cunoștințelor pedagogice ale elevilor, la propunerea profesorului de pedagogie, conferința profesorală a decis la începutul anului 1877, înființarea revistei „Școala maghiară de învățători”, condusă de către directorul Hetey Gábor¹⁶⁷.

Elevii se recrutau, în primul rând, din localitățile comitatelor Hunedoara și Zarand, dar și din cele învecinate. Condiția impusă era ca ei să fie sănătoși, să aibă împliniți 15 ani și „în limba maternă, în comput, în cunoașterea geografiei și istoriei sunt cel puțin atât de experți, cât se propune în cele 4 clase inferioare ale gimnaziului sau ale școlii reale¹⁶⁸. Prevederile legii XXXVIII, referitoare la elevi sunt cerute și cu prilejul admiterii în preparandie în toamna anului 1876. Inspectorul școlar regeșc Ludovic Rethy, publica în ziarul „Kelet”, un anunț în care preciza că încep „examele de primire în 1-a septembrie, de la 8 ore înainte. Se vor primi numai acei tineri sănătoși și trecuți de 15 ani, care vor produce testimonia, cum că au absolvit cu succes bun 4 clase ale unei școli secundare, sau care vor face examen de primire corespunzător în limba maternă, în geografie, din comput și din istorie¹⁶⁹. Elevii mai săraci puteau beneficia de întreținere. În fiecare preparandie se solvește „taxa întreținerii pentru mai mulți învățăcei mizeri, diligenți și de purtare bună¹⁷⁰. Deasemenea elevii săraci, silitori și cu purtare bună „se împărtășesc și cu stipendie¹⁷¹. Copii învățătorilor săraci și a învățătorilor școlilor confesionale, beneficiază de aceste înlesniri, în aceleași condiții¹⁷².

Un fenomen specific era acela al diferențelor mari de vârstă nu numai între elevii diferitelor clase ci și în cadrul aceluiași an de studiu. În anul I aceste limite oscilau între 15-19 ani, în timp ce în anul IV, diferențele de vârstă erau de la 18-24 ani.

Despre elevii români din primii ani ai preparandiei au rămas câteva date publicate de către Ion Pop Reteganul, în revista „Convorbiri pedagogice¹⁷³. În amintirile sale despre profesorul Vasile Petri, Ion Pop Reteganul amintește numele foștilor elevi ai preparandiei, Nicolae Bârsan, ajuns învățător în Banat, Petru Ciachi¹⁷⁴, preot în Râu Alb și Vasile Onigaș, învățător al Școlii normale din Monor¹⁷⁵.

166. Foișoara Telegrafului român, an. I, nr. 7 / 25 martie 1876, p. 55.

167. Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, op. cit. p. 35.

168. Colecțiunea legilor din 1868, ... § 86.

169. Școala română, an. I, nr. 29/16 iulie st. v. 1876, p. 231.

170. Colecțiunea legilor din 1868, ... § 93.

171. Ibidem.

172. Ibidem.

173. Convorbiri pedagogice, an. I, nr. 2/1886, p. 36-37.

174. Petru Ciachi, în anul 1909, era preot în Ostrov și era căsătorit cu Veturiă, strănepoata lui, sora Densușienilor (Cf. Ioachim Lazăr, Din viața și activitatea lui Beniamin Densușianu (1829-1915), în Restituiri, IV/1996, p. 40.

175. Ion Pop Reteganul, Vasile Petri, în Convorbiri pedagogice, an. I, nr. 2/1-13 iulie 1886, p. 36-37; Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, op. cit. p. 22.

Dar unul dintre cei mai străluciți elevi ai preparandiei a fost cunoscutul folclorist, scriitor și pedagog Ion Pop Reteganul. El a fost atras la Deva, de personalitatea cunoscutului dascăl Vasile Petri. În vara anului 1871, Ion Pop Reteganul îi scria acestuia o scrisoare, în care își exprimă dorința de a veni la Deva. Vasile Petri l-a sfătuit să vină la Preparandia din Deva pentru a-și continua studiile. Îndată ce a sosit la Deva, Vasile Petri l-a prezentat directorului Koos. Acesta, spune Ion Pop Reteganul în amintirile sale – ne primi foarte amabil, vorbind cu noi în românește¹⁷⁶. Ion Pop Reteganul se distinge ca un elev strălucit, obținând la cursuri calificativul „eminentia”. În toamna anului 1873 era deja învățător suplinitor la vechea școală românească din Orlat. Tot acum își trece cu succes, la Deva, examenul de calificare. Ocupă posturi de învățători la mai multe școli din comitatul Hunedoara printre care amintim pe cele Vâlcelele Rele, Baru și Bouțari. Este profund impresionat de peisajul din Țara Hațegului pe care-l va descrie în cuvinte elogioase, spunând: „Soarele când răsare, mai întâi dă bună dimineața acestui ținut; razele lui stau mult de vorbă cu românii hațegani, pe care-i afla în munți la oi, în vale la coasă, pe câmp la seceră, pe coastă la vii, căci, deși e mică Țara Hațegului, dar întrunește în sine tot ce Ardealul are mai bun și mai frumos¹⁷⁷.”

Secția română a beneficiat de câțiva profesori de mare reputație ca Vasile Petri¹⁷⁸, Ion Lăzăriciu¹⁷⁹ Teodor Petrișor și Ioan Candrea¹⁸⁰. Vasile Petri a fost denumit profesor ordinar la preparandie din toamna anului 1870¹⁸¹, când i-a fost încredințată catedra de limba română. După numai un an s-a îmbolnăvit, fiind nevoit să se pensioneze, retrăgându-se la Sibiu, împreună cu numeroasa sa familie. În toamna anului 1871, scrie Ion Pop Reteganul, când „mersei eu la acea preparandie, îl aflai bolnav, numai la facerea examenelor de suscepere știu că a luat parte, dar nu ne-a propus nimic, ci s-a retras la Sibiu cu familie cu tot spre a-și repara sănătatea zdruncinată¹⁸².”

176. Ovidiu Vlad, Nicolae Țârlea, op. cit. p. 22.

177. Ibidem, p. 23-24.

178. Convorbiri pedagogice, an. I, nr. 2/1-13 iulie 1886, p. 24. „Vasile Petri s-a născut la 2/14 februarie 1833 în satul Mocod. A urmat școala în satul natal, apoi școala trivială din Zagra și cursurile școlii superioare din Năsăud, condusă de învățătorii Gheorghită și Moise panga. Între anii 1853-1857 urmează pedagogia la Praga.

179. Convorbiri pedagogice, an. II, nr. 2/1-13 februarie 1887, p. 26. Ion Lăzăriciu s-a născut în Porumbacul de Sus în anul 1841. A urmat școlile din Nucet, Școala germană normală, gimnaziul catolic și Preparandia din Sibiu. A funcționat ca învățător la Porumbacul de Sus (1861-1865) Ocna Sibiului (1865-1869), Ohaba-Făgăraș (1869-1872), Brașov (1872-1873) și Elisabetopol (1873 – 3 aprilie 1874) după care ocupă postul la Preparandia de Stat din Deva unde funcționează până la ieșirea la pensie, în anul 1906.

180. Convorbiri pedagogice, an. II, nr. 2/1-13 februarie 1887, p. 26 Ioan Candrea a funcționat la preparandie în anii 1872-1873.

181. Ion Pop Reteganul, op. cit. p. 35; Ovidiu Vlad, Nicolae Țârlea, op. cit. p. 26.

182. Ibidem, p. 36.

În timpul cât a fost profesor la Deva, Vasile Petri s-a bucurat de o stimă deosebită „iar elevii nu se puteau destul sătura ascultându-i prelegerile acelea practice”¹⁸³. Între elevii preparandiei se aflau absolvenți ai Preparandiei din Oradea, sau elevi cu 4-6 clase gimnaziale, dar toți mărturiseau „că prelegeri ca ale lui Petri nu au mai ascultat”¹⁸⁴.

Vasile Petri a avut merite deosebite și în dezvoltarea pedagogiei și metodicii românești. Chiar în anul, în care era profesor la Deva îi apărea la Sibiu „Scriptolegia sau modul de a învăția cetitul scriend”¹⁸⁵. Cartea a constituit o reușită metodică de predare a abecedarului și se adresa, în primul rând, învățătorilor.

Ioan Lăzăriciu a fost profesorul care și-a legat întreaga sa activitate didactică de Preparandia din Deva. „O persoană mai respectabilă, mai demnă și mai respectată – aprecia biograful său. P. Stoica – decât D. Lăzăriciu, abia cred să se fi putut afla undeva pentru postul de profesor românesc la Preparandia de stat din Deva”¹⁸⁶. Ioan Lăzăriciu a lucrat „neobosit de un șir de ani pentru prosperarea și răspândirea razelor de lumină pe terenul cultural-social, sacrificând totul pentru împlinirea constientioasă a chemării sale”¹⁸⁷.

În primăvara anului 1874 este numit profesor suplinitor la preparandia din Deva, luând locul profesorului de limba română Ioan Candrea, transferat la seminarul teologico-pedagogic din Sibiu¹⁸⁸. În primul an al prezenței sale la Deva, Lăzăriciu este menționat cu ore de pedagogie, limba română și științele naturii, pentru ca anuarele din anii următori să-l amintească numai cu ore de limba română și limba germană¹⁸⁹. La Deva cunoaște toate realizările profesionale. În septembrie 1875, este numit profesor adjunct, iar în 1877, profesor ordinar. Susține noi examene, cel fundamental în 1877, iar cel de specialitate, din limba română și germană, în 1878, nimeni nemaidepunând până atunci, după mărturisirea sa, examen din limba română la Universitatea din Cluj¹⁹⁰.

„Pe terenul literar-pedagogic am lucrat când și când în „Școala română”¹⁹¹. Lipsa de manuale corespunzătoare, m-a îndemnat să scot la lumină cărți școlare de care și eu aveam lipsă”¹⁹², ne spune Ioan Lăzăriciu în biografia sa.

183. Ibidem.

184. Ibidem.

185. Basiliu Petri, *Scriptolegia sau modul de a învăția cetitul scriend*, Sibiu, 1872, 156 p.

186. P. Stoica, Ion Lăzăriciu, în *Convorbiri pedagogice*, an. II, nr. 2/1-13 februarie 1887, p. 25.

187. Ibidem.

188. Eugen Pavel, *Contribuția lui Ioan Lăzăriciu la dezvoltarea învățământului hunedorean*, în *Sargetia*, XIII/1997, p. 519.

189. Ibidem, p. 521.

190. Ion Lăzăriciu, *Biografie*, în *Convorbiri pedagogice*, an. II, nr. 2/1-13 februarie 1887, p. 30; Eugen Pavel, op. cit. p. 521; Ovidiu Vlad, Nicolae Țirlea, op. cit. p. 30.

191. Ion Lăzăriciu, op. cit. p. 30-31.

192. Ibidem, p. 31.

Numele său rămâne legat de editarea unor manuale școlare de mare valoare, între care amintim pe cel de poetică¹⁹³ și de istoria literaturii române¹⁹⁴, precum și un dicționar român-maghiar¹⁹⁵. Timp de peste trei decenii, Ioan Lăzăriciu s-a călăuzit după dictonul „Voiește și vei putea, luminează-te și vei fi”, însușind permanent elevilor dorința de studiu, de autoperfecționare.

Până în anul școlar 1874/1875, la secția română, toate obiectele s-au predat în limba română. Apoi, rând pe rând, clasele secției române au fost lichidate. Preparandia din Deva, care la înființare trezise multe speranțe în rândul românilor, prin aceste măsuri i-a dezamăgit profund. De altfel, chiar în anul înființării ei, un corespondent anonim din Deva, scria că o mulțime de preparanzi din diecesa Blajului¹⁹⁶, s-ar afla la această preparandie. Se întreba autorul articolului, dacă am ajuns până acolo „încât să nu mai vedem ce tendința are acea preparandie”¹⁹⁷. Iar dacă Ordinariatul mitropolitan din Blaj – conchidea autorul articolului, a înțeles pentru cine s-a înființat Preparandia de Stat din Deva, cum poate „să permită preparanzilor a frecventa un institut ca acesta”¹⁹⁸.

Teama pe care o manifesta corespondentul din Deva se va confirma în anii următori. Încă din vara anului 1871, Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică, dispune să se țină pe lângă preparandie un curs pedagogic de șase săptămâni, cu începere din 10 august 1871¹⁹⁹. Pentru învățătorii români toate obiectele se vor propune de profesori români în limba română²⁰⁰. Tot acum contele Kun Kocsard, a instituit două premii, de câte 20 fl., pentru „acel june maghiar carele va învăța mai bine limba română și altul pentru acel june român care va învăța mai bine limba ungurească”²⁰¹. Pentru anul 1872, cursurile suplimentare de pe lângă Preparandia din Deva, urmau să înceapă la 5 august, și să propuneau în limbile română și maghiară²⁰².

Desființarea claselor paralele în limba română, a determinat o scădere pronunțată a numărului de elevi, pentru o perioadă de 10 ani. Totuși eliminarea limbii române s-a realizat treptat. În anul 1876, se predau, în limba română, la clasa I, pedagogia, limba maternă, limba maghiară și germană, computul, geografia și istoria naturală; în clasa a II-a, pedagogia, limba maternă, geografia și istoria, iar la clasa a III-a, numai limba română²⁰³. Elevilor li se predau în

193. Idem, Elemente de poetica română, Sibiu, 1882, 90 p.

194. Idem, Istoria literaturii române, Sibiu, 1884, 176 p.

195. Idem, Dicționar român-maghiar pentru școală și casă, Sibiu, 1886, 154 p.

196. Familia, an. VI, nr. 37/13-25 septembrie 1870, p. 442.

197. Ibidem.

198. Ibidem.

199. Familia, an. VII, nr. 28 din 11-23 iulie 1871, p. 334.

200. Ibidem.

201. Ibidem.

202. Ibidem, nr. 34/22 august-3 septembrie 1871, p. 405.

203. Școlala română, an. I, nr. 29/16 iulie st. v. 1876, p. 232.

limba maghiară, în clasa I; desenul, grădinaritul, muzica și gimnastica, în clasa a II-a, științele tehnice, limba maghiară și germana, istoria naturală și calculul, iar în clasa a III-a, toate obiectele în afară de limba română²⁰⁴. Religia se propunea în limba română la toate trei clasele²⁰⁵.

Măsura lichidării claselor în limba română va duce la numeroase luări de poziție a fruntașilor națiunii române. Deputații români din Parlamentul de la Budapesta ridică problema preparandiilor. George Pop de Băsești, în ședința din 24 noiembrie 1876, propunea ca în institutele pedagogice de stat din Deva, Arad, Sighet și Zalău, să se predea cursurile în limbile română și maghiară, întrucât erau situate în zone locuite de români. Se invoca, în primul rând, situația Preparandiei din Deva, care a avut secție în limba română și pe care ministerul a sistat-o²⁰⁶. În urma numeroaselor cereri ale inteligenței române din comitatul Hunedoara, abia la 3 februarie 1887, limba română se introduce din nou ca obiect obligatoriu de studiu. Conform ordinului ministrului, limba română s-a predat câte 2 ore săptămânal pentru fiecare clasă, profesor fiind Ioan Lazăr²⁰⁷.

Călcând în picioare legea naționalităților din 1868, în anul 1879, este promulgat articolul de lege XVIII, care introducea în toate școlile preparandiale limba maghiară. Începând din 30 iunie 1882, nici un învățător nu mai primea diploma „dacă nu-și va fi însușit limba maghiară în așa măsură încât să fie în stare a o preda în școlile primare²⁰⁸. Învățătorii care au absolvit preparandia între 1872 și 1881, pentru a ocupa sau a-și menține catedra, erau obligați a învăța limba maghiară, dacă nu cumva o știu, în timp de patru ani de la intrarea în vigoare a legii²⁰⁹. În preparandiile în care limba instrucțiunii nu era cea maghiară, examenele anuale și de maturitate trebuiau susținute în prezența inspectorului școlar și a împuterniciților ministerului.

Pe lângă Preparandia din Deva se va constitui o comisie pentru examinarea învățătorilor români. Inspectorul de stat, Ludovic Rethy, convoca, în anul 1883, pe toți învățătorii care nu știu limba maghiară ca să-și înainteze cereri spre a fi primiți la cursul de șase săptămâni, în Clusiu sau Arad unde vor primi și diurna de 70 creișari pe zi²¹⁰. În același an, la 26 iunie, Oficiul protopopesesc al Ulpiei Traiane, cerea preoților să încunoștiințeze dascălii „că se va începe cursul suplimentar, în Deva, Arad, etc²¹¹. Comisia a examinat pe cei 100 de

204. Ibidem.

205. Ibidem.

206. Familia, an. VII, nr. 29/16-28 iulie 1872, p. 345.

207. Ovidiu Vlad, Nicolae Tîrlea, op. cit. p. 16.

208. Eugen Brode, Chestiunea română în Transilvania și Ungaria, București, 1895. p. 202-205.

209. Ibidem.

210. Parohia Ostrovul Mare și Mic, Registru de intrări din 28 februarie 1867-25 ianuarie 1886, p. 192.

211. Ibidem.

învățători proveniți din comitatele Hunedoara, Sibiu, Alba de Jos, Timiș, Arad și Torontal²¹². În urma examenului scris, 35 au fost respinși, iar la examenul oral încă 16, ceea ce ridică numărul nepromovaților la limba maghiară la 51. Numai 42 „au fost declarați de calificați de ajuns, iar 7 cu laudă”²¹³.

După 1879, Preparandia de stat din Deva, a devenit un centru în care se desfășurau cursurile suplimentare de învățare a limbii maghiare, transformându-se într-un instrument al autorităților maghiare pentru deznaționalizarea românilor, acționând pe o arie geografică chiar mai extinsă decât sud-vestul Transilvaniei.

În pofida situației existente profesorii și elevii români de la preparandie vor participa la acțiuni pentru păstrarea și conservarea limbii. Ei vor desfășura o bogată activitate în cadrul Despărțământului Deva al Astei, înființat în 1873²¹⁴. În adunarea despărțământului Deva, disertațiunea profesorului Teodor Petrișor, de la preparandia din Deva, a fost citită „de preparandul Vasile Onegașiu”²¹⁵. Disertația prezentată se intitula „Despre mijloacele progresării poporului român”²¹⁶, și indica câteva căi pe care poporul român le avea de urmat în atingerea acestui țel. În numeroase rânduri Astra vine în întâmpinarea dorințelor elevilor români de la această preparandie, sprijinindu-i prin acordarea gratuită a unor publicații și în primul rând a revistei Transilvania. În adunarea Comitetului Central al Astei, din 4 martie 1873, sunt prezentate „cererile unor școlari români de la preparandia reg(ală) de stat din Deva, care fiind lipsiți de mijloace materiale și dorind a citi foaia Asociațiunii, cer a li se da gratis sau cel puțin cu prețul de jumătate, câte un exemplar din respectiva foaie”²¹⁷. Conducerea Astei decide „a se da câte un exemplar din Transilvania gratis, atât pentru tinerimea română studioasă la preparandia română de stat din Deva, cât și pentru Societatea română de lectură tot de acolo”²¹⁸.

GIMNAZIUL ROMÂN ORTODOX DIN BRAD

Școlile medii din Transilvania s-au condus, până la 1848, după legile școlare Norma regia, din 1781 și Ratio educationis publicae, din 1806. Prevederile acestor legi nu mai corespundeau condițiilor noi create de revoluția din 1848, nefiind în acord cu orientarea economică, socială și politică instaurate de aceasta. Pregătirea și înfăptuirea unei noi legi trebuia să satisfacă politica școlară dorită de Curtea din Viena. De aceea Ministerul de Culte și Instrucțiune

212. Foaia Scolastică, an. I, nr. 2/25 ianuarie 1883, p. 32.

213. Ibidem.

214. Ioachim Lazăr, Despărțământul Deva al Astei și înființarea „Reuniunii pentru ajutorarea meseriașilor”, în Sargetia, XXI-XXIV/1988-1991, p. 809.

215. Transilvania, an. VI, nr. 9/1 mai 1873, p. 106.

216. Ibidem.

217. Ibidem, nr. 6/15 martie 1873, p. 69.

218. Ibidem.

Publică din Austria a dispus elaborarea unei noi legi a învățământului pentru școlile medii, care să corespundă noile cerințe, să răspundă orientării noi și unora dintre revendicările revoluției din domeniul învățământului.

În conformitate cu această politică a fost redactat „Proiectul de organizare a gimnaziilor și școlilor reale, în anul 1849”²¹⁹. Proiectul, cu mici modificări, a fost sancționat de către împărat, în anul 1854, devenind legea după care s-au condus gimnaziile și școlile reale din imperiu, printre care și cele românești, până la legea din 1868²²⁰.

Legea prevedea durata gimnaziului la 8 clase; 4 clase gimnaziul inferior și 4 clase gimnaziul superior. Fiecare treaptă a gimnaziului dă un cerc încheiat de cunoștințe și are o orientare practică. Poate exista un gimnaziu inferior fără treapta superioară, dar orice gimnaziu superior trebuie să posede și cursul inferior²²¹. În conformitate cu prevederile legii gimnaziile pot fi înființate și susținute de către stat, confesiuni religioase, de comune, de diferite societăți și de particulari²²². Pentru a înființa un gimnaziu era necesară aprobarea Ministerului de Culte și Instrucțiune, iar solicitantul trebuia să dovedească că are mijloace suficiente pentru susținerea lui pe mai mulți ani. Dacă până la noua lege limba de predare era latina, prin legea din 1854 se prevedea că limba de predare o hotărăște cel care susține gimnaziul²²³.

Noua lege prevedea modificări importante și în legătură cu conținutul învățământului gimnazial. Fără a neglija predarea limbii latine, se acorda mai multă importanță disciplinelor realiste și limbilor moderne. În gimnaziul complet de opt clase se predau: religia, limba latină, limba elină, limba maternă, limba germană, o altă limbă modernă, geografia, istoria, matematica, științele naturii (zoologia, botanica), fizica, filozofia (psihologia și logica), caligrafia, desenul, muzica vocală, gimnastica²²⁴. Pentru obiectele de învățământ pentru care existau manuale tipărite, acestea trebuiau aprobate de minister.

În gimnaziu erau primiți absolvenți ai școlilor elementare, care aveau vârsta de minim 9 ani și acordul părinților. O clasă putea să aibă maxim 80 de elevi, iar în cazul depășirii acestui număr se creau clase duble. De bunul mers al unei clase, de ordinea și disciplina ei, răspundea un profesor de clasă (diriginte). Promovarea dintr-o clasă în alta era strict reglementată pe baza notelor obținute în cursul anului școlar și la examenele scrise și orale susținute la sfârșitul fiecărui an școlar. La terminarea ultimei clase se susținea examenul de absolvire.

219. Istoria învățământului din România, vol. II, București, 1993, p. 158.

220. Ibidem.

221. Ibidem.

222. Ibidem.

223. Ibidem.

224. Ibidem.

Legea a adus schimbări importante și în ce privește statutul cadrelor didactice. Profesorii au fost împărțiți în trei grupe: ordinari, secundari și ajutători. Profesorii ordinari erau cei care au absolvit un institut de învățământ superior și au depus un examen de calificare didactică; profesorii care predau obiecte de învățământ tehnic sau care nu aveau examen de calificare erau secundari; iar cei angajați provizoriu erau ajutători. Salarizarea se făcea în funcție de grupa căreia îi aparținea profesorul. Conform legii un profesor trebuia să predea cel mult 20 de ore săptămânal²²⁵.

Conform legii un profesor predă la mai multe clase un obiect de învățământ sau obiecte înrudite pentru care avea calificarea necesară. Legea cuprindea indicații precise și despre conducerea gimnaziilor, despre atribuțiile directorului, ale conferinței profesorale, ale deputăției comunale (comitet școlar), ale Consiliului provincial, al Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică²²⁶. Noua lege reprezenta un progres sub toate aspectele, în organizarea învățământului gimnazial, adaptând gimnaziul la noile cerințe sociale, pregătind elevii pentru încadrarea în viața economică și politică a societății.

În cadrul legislativ al perioadei de după 1848, elita intelectuală românească acționează pentru înființarea de școli medii. La 1 iulie 1850, acționând în numele populației române ortodoxe, Andrei Șaguna cerea înființarea a 6 gimnazii superioare (între care unul la Deva), a 6 gimnazii inferioare (unul la Brad) și 6 școli tehnice, două dintre acestea urmând a lua ființă, în sud-vestul Transilvaniei, la Hălmagiu și Hațeg²²⁷. Dar în împrejurările grele ale timpului, Andrei Șaguna va trebui să se mulțumească doar cu înființarea gimnaziului din Brașov, deschis în anul 1850 și a celui din Brad.

Anii guvernării liberale (1860-1867) au deschis noi perspective în dezvoltarea învățământului pentru românii din Transilvania. Situația politică creată în anul 1860 a reactualizat vechile proiecte școlare și îndeosebi pe cel cu privire la gimnaziul din Brad, care era una din principalele localități ale comitatului Zarand. În această atmosferă de frământări și căutări, intelectualitatea și clerul român ortodox din Zarand ridică deschis și curajos problema necesității înființării unei școli românești superioare la Brad, a unui gimnaziu, cerut de Șaguna, încă în anul 1850. Ideea a fost îmbrățișată de către întreaga conducere românească a comitatului Zarand, unul dintre cei mai înfocați susținători ai ei fiind Ioan Pipoș²²⁸, comitele suprem.

225. Ibidem, p. 159.

226. Ibidem.

227. Mitropolitul Andreiu baron de Șaguna, Sibiu, 1909, p. 115-116.

228. O pagină luminoasă din istoria Zarandului, Viața și faptele lui Ioan Pipoș, Orăștie, f.a. p. 9. Ioan Pipoș (1822-1888) s-a născut la Hondol fiind fiul protopopului Petru Pipoș. A studiat la Cluj, la facultatea de drept și apoi la Academia de montanistică din Schemnitz. Participă la revoluția din 1848 și este cooptat membru în Comitetul permanent de la Sibiu. În 1861 a fost numit comite suprem al comitatului Zarand fiind înlăturat din această funcție în 1867. Practică apoi avocatura la Deva și Alba Iulia.

Noua conducere românească a comitatului crease condițiile necesare finalizării unei asemenea idei. La deschiderea Adunării comitatului, din 1861, Ioan Pipoș folosește „limba română și proclamă această limbă, din capul locului, de limbă oficială a comitatului Zarand”²²⁹. În jurul său aduse pe dr. Iosif Hodoș, Amos Frâncu, Sigismund Borlea, etc., și cu ajutorul lor „și întocmește comitatul, în chip cu desăvârșire românesc”²³⁰. Problema cea mai dificilă a înființării unui astfel de institut școlar era lipsa unui edificiu corespunzător, care să poată fi transformat într-un local școlar cu dependențele necesare.

Ideea înființării gimnaziului a aparținut unui grup de preoți inimoși din Zarand. Cu prilejul sinodului protopopesc, preoții George Bogdan din Brad, Ioan Ficher din Ruda, Aron Suciș din Podele, Hențiu de la Rișca, Lazăr Comșa din Ribița și Ioachim Comșa din Zdrapți, aflându-se la Brad, se întâlnesc la un pahar de vin în cârciuma lui Francisc Zawatsky²³¹. Se încinge o discuție aprigă despre școală, iar negustorul aduce vorba despre casele sale, incendiate în 1848, și care acum erau parțial ruinate, dar care ar putea fi reparate și folosite pentru școală.

În discuțiile purtate preoții au acceptat plata sumei de 2000 fl. și dreptul proprietarului de a locui la parterul clădirii, cât timp va trăi, împreună cu soția sa Elena²³². „Iar după moartea noastră – glăsuia înțelegerea – să ne pomeniți și pe noi între binefăcătorii școalei”²³³. A doua zi preoții George Bogdan, Hențiu și Lazăr Comșa îl informează pe protopopul Iosif Bașa despre cele discutate în ajun. Protopopul și protagoniștii ideii înființării gimnaziului au împărțit preoțimea în trei categorii, stabilind plata unor contribuții de 30, 40 și respectiv 50 fl., pentru fiecare preot din tract, totalizând suma de 2190 fl²³⁴. Sinodul tractual din 1/13 iulie 1860, întări repartiția hotărâtă.

Astfel 52 de preoți greco-ortodocși din tractul Zarandului, dieceza Sibiului, în frunte cu protopopul Bașa „pătrunși de necesitatea de a înființa niște clase de școală, cel puțin pentru clasele gimnaziului de jos, acum, deodată s-au determinat și învoit a contribui, după putință, și a cumpăra realitatea de sub nr. 395 din Brad, cu scop de a înființa un institut mai înalt de cultură, și în specie, un gimnaziu gr. or. în Brad”²³⁵. În 14 martie 1861, protopopul Bașa îi scria episcopului Andrei Șaguna, plângându-se de faptul că unii preoți, deși „s-au legat a plăti și n-au plătit”²³⁶. Înalțul prelat trimite o circulară către

229. Ibidem.

230. Ibidem.

231. Ioan Radu, op. cit. p. 9.

232. Ibidem, p. 10.

233. Ibidem.

234. Ibidem.

235. Ibidem, p. 10-11.

236. Ibidem, p. 11.

preoțimea din Zarand, plină de povețe și înțelepciune în care aprecia întreprinderea cea măreață a înființării unui gimnaziu la Brad, cerându-le următoarele: „Primiți cinstiților preoți sfatul meu și împliniți făgăduința voastră spre cumpărarea caselor din Brad și le prefaceți în izvor de lumină, după cum ne cere timpul de astăzi, iar celorlalți creștini, care încă au să tragă tot același folos mântuitor, ca un lucru spășitor, darea de ajutor din puteri la acest lucru sfânt, ce-l văd întreprins în orice chip²³⁷. Răspunsul episcopului Șaguna a fost prompt și deosebit de încurajator pentru preoții și mirenii din Zarand.

În martie 1861 s-a reorganizat comitatul Zarandului. În fruntea sa ajunge Ioan Pipoș, dr. Iosif Hodoș, Amos și Ioan Frâncu, G. Secula, N. Petco, Al. Șuluțiu, G. Moldovan „apostoli însuflețiți de dorul de a lucra pentru progresul zarandanilor”²³⁸.

La 8/20 octombrie 1861, chestiunea înființării gimnaziului a fost pusă, de către protopopul Iosif Bașa, în fața adunării comitatului. Iosif Bașa menționa că încă de la 1858, comunitățile zărăndene „s-au declarat că vor înființa școli confesionale pe spesele lor și au promis spre acest scop și efectele ce le aveau de la împrumutul de stat de la 1854”²³⁹. Referitor la gimnaziu, protopopul Bașa opina că efectele „împrumutului statului de la comuna să se împartă nu numai precum s-a declarat la 1858, pe seama școlilor centrale, dar și pentru a Bradului, acum deodată bătar ca gimnaziu confesional gr. or. cu patru clase”²⁴⁰. Adunarea comitatului a aprobat în aceeași zi, atât inițiativa, cât și colecta preconizată²⁴¹. Pentru a grăbi realizarea proiectului, adunarea comitatului Zarand a stabilit ca toate satele să contribuie la înființarea gimnaziului cu efectele împrumutului de stat din 1854, ale cărui dobânzi se ridicau la suma de 3289 fl²⁴².

Înființarea gimnaziului preocupă tot mai mult conducerea comitatului, în frunte cu Ioan Pipoș și Iosif Hodoș. Imediat după numirea în fruntea comitatului Ioan Pipoș, ia problema înființării gimnaziului în „mâna sa, privind-o ca o chestiune de viață a românilor din comitatul, al cărui cap era”²⁴³. Pentru a fi credibili în fața guvernului trebuiau ținute consfătuiri cu locuitorii din cele 92 de comune „spre a face învoiri scrise, despre dăruirile obligațiunilor pe seama gimnaziului”²⁴⁴. Asemenea consfătuiri s-au ținut în anul 1861, în care comunele și-au dăruit obligațiunile²⁴⁵.

237. Vasile Netea, op. cit. p. 318; Din istoria învățământului hunedorean, ...p. 66; Ioan Radu, op. cit. p. 11.

238. Ioan Radu, op. cit. p. 12.

239. Ibidem.

240. Ibidem.

241. Vasile Netea, op. cit. p. 319.

242. Ibidem.

243. O pagină luminoasă, ...p. 17.

244. Ibidem.

245. Ibidem, p. 18.

Problema înființării gimnaziului este repusă în discuția adunării comitatului, din 12 ianuarie 1862, de către primul vicecomite Iosif Hodoș²⁴⁶. El arăta că pasul cel mai însemnat care s-a făcut în cauza școlilor „sunt dispozițiunile făcute deja pentru înființarea unui gimnaziu”²⁴⁷. Vicecomitele menționa în discursul său, că încă din anul trecut (1861 n.n.) s-au ținut adunări „în toate cercurile de juzi pentru ca acel împrumut să se cedeze de către comune întru edificarea și susținerea unui gimnaziu și respectiv întru formarea unui fond gimnaziale”²⁴⁸. „Aceste adunări – continua raportul – au avut ca rezultat pe cât se poate de bun și mulțumitor, pentru că nu numai o mulțime numeroasă de privați s-au subscris cu sumă însemnată solvendă, în rate sau odată pentru totdeauna, spre acel scop, ci mai toate comunitățile acestui comitat, prin reprezentanții săi legali, s-au declarat protocolarmente și în mod obligatoriu a ceda și a da împrumutul naționale de la a(nul) 1854 pentru înființarea și fondul unui gimnaziu român în Brad”²⁴⁹.

Totodată Iosif Hodoș își exprima convingerea că și cele câteva comunități²⁵⁰, „nu vor întârzia a-și alătura votul lor la celelalte 89 din comitat”²⁵¹. Iosif Hodoș se arăta încrezător, că alături de școlile de normă de la Băița, Brad, Baia de Criș și Hălmagiu, și unele școli centrale și comunale, având un gimnaziu mare, poporul român din comitat” va avea institutele necesare pentru cultură”²⁵².

Reprezentanții comunelor din Zarand au fost convocați, rând pe rând, de către vicecomitele Iosif Hodoș și protopopul Iosif Bașa, la Brad în 8/20 februarie 1862, în Băița la 4 martie 1862 și în Hălmagiu, la 18 martie 1862, unde au fost informați despre cumpărarea caselor pentru gimnaziu și li s-au citit mai multe pastorale ale episcopului în cauza școlilor și în special a gimnaziului din Brad, hotărând următoarele:

a) Ne obligăm a da împrumutul de stat din anul 1854, încât acela e proprietatea românilor, fie aceia de religiunea greco-răsăriteană sau greco-catolică spre formarea unui fond solid pentru un gimnaziu gr. răsăritean în Brad.

b) Din interesele acestui împrumut să se repare casa gimnazială, încât la începutul anului școlastic 1862/63 să se poată deschide două clase normale.

246. Concordia, an. III, nr. 37 (184) / 9-21 mai 1863, p. 149.

247. Ibidem.

248. Ibidem.

249. Ibidem.

250. Ibidem. Este vorba de 5 comunități din cercul Baia de Criș, 3 din ambele cercuri ale Hălmagiului și 1 din cercul Băiței.

251. Ibidem.

252. Ibidem.

c) S-a ales comisia școlară provizorie de 74 membri.

d) S-a însărcinat comisiunea școlară a lua declarația locuitorilor de alte confesii din Brad, Crișcior, Băița, Ribița, Baia de Criș, Hălmagiu și altele, în ce măsură vor contribui spre sus-atinsul scop, în aceea să fie îndreptățiți a trage foloase din interesul școlilor"²⁵³.

Comisiunea școlară a mai fost împuternicită să facă „colecte publice”, să administreze provizoriu fondul și să repare edificiul gimnaziului, să compună statutele²⁵⁴, să facă demersul pentru confirmarea lor și să administreze școlile. Președinte al comisiei a fost ales protopopul Iosif Bașa, iar casier Anton Pietsch.

La 6/18 martie 1862, protopopul Iosif Bașa îi scria episcopului Andrei Șaguna despre cele săvârșite în problema gimnaziului. Andrei Șaguna îi răspunde de la Viena, unde se afla în acel moment, scriindu-i următoarele: „Cetind însumi tustrele protocoalele m-am bucurat din suflet văzând bunăvoința și jertfirea preoțimei și cristianilor pentru creșterea și cultivarea tinerimei, ce fără îndoială li se va răsplăti prea bogat, căci din o tinerime cultivată și crescută prin școale bune, se va forma un popor precopsit, deștept și dibaciu, în toate lucrurile sale, ce va trage după sine îmbunătățirea și înavușirea lui”²⁵⁵. Totodată îl însărcina să-l informeze despre tot ce va urma, să se grăbească cu așternerea întregii cauze la săvârșirea ei, ca apoi – continua Andrei Șaguna – cu plăcerea cea mai mare să o pot înainta și sprijini la locurile mai înalte”²⁵⁶. Între oficialii mireni și ecleziastici din comitatul Zarand și Andrei Șaguna se va desfășura o veritabilă corespondență²⁵⁷, care va continua până la inaugurarea gimnaziului.

Andrei Șaguna nu credea în viabilitatea unui institut de învățământ având un caracter național. Consecvent politicii sale școlare și invocând autonomia bisericii și dreptul recunoscut de guvern episcopilor pentru organizarea învățământului confesional din eparhiile lor, Andrei Șaguna a respins formula și statutele comitatului, cerând ca noul gimnaziu, fără a se împiedica frecventarea lui de către elevii de alte confesiuni, să aibă caracter ortodox român. El îi scria protopopului Iosif Bașa: „Te poftesc așadar P.C. Ta, că dacă vrei gimnaziu, atunci să-l bazezi pe caracter confesional de legea noastră”²⁵⁸. „Pregătește și preoțimea noastră întreagă – continua Șaguna – și pe părintele protopop de

253. Ioan Radu, op. cit. p. 14.

254. Ibidem.

255. Ibidem, p. 16.

256. Ibidem.

257. Arhiva Mitropoliei Sibiu, fond Șaguna, doc. nr. 1583/1861, 629/1862, 1809-1810/1863, 1839/1863, 1949/1864, 1950-1951/1864, 1859/1864, 1873/1864, 1991/1864, 2081-2083/1864, 2118/1864, 2140-2143/1865, 2159-2160/1865, 2281-2282/1867.

258. Ioan Radu, op. cit. p. 13.

legea noastră din Hălmagiu și dacă or vrea unii altmintrelea dintre mireni, să dea toată preoțimea protest; așa că povățuiți și pe fruntașii poporului, ca pentru niște idei greșite să nu se primejduiască sfințenia bisericii noastre pentru care și astăzi încă suferim multe asupriri nedrepte, tocmai din partea acelor care poartă în gură dar nu și în inimă frăția"²⁵⁹.

Andrei Șaguna își baza decizia sa și pe faptul că majoritatea comunelor din Zarand erau ortodoxe și deci avea în mod incontestabil dreptul de jurisdicție asupra lor. Comitele Ioan Pipoș va trebui să cedeze și să accepte formula lui Șaguna, gimnaziul urmând a se numi Gimnaziul român greco-răsăritean din Brad²⁶⁰.

Pe de altă parte conducătorii acțiunii zărandene se temeau că guvernul va pune piedici în transcrierea obligațiunilor de stat pentru fondul gimnaziului și nu se mulțumesc numai cu declarații semnate de reprezentanții comunelor, ci deciseră ieșirea pe sate. Se întocmîră procese verbale, declarații speciale la fața locului în fiecare localitate, în prezența protopopului Iosif Bașa, a vicecomiților Hodoș²⁶¹ sau Frâncu²⁶². În anul 1863 comunitățile din protopopiatele Zarandului și Hălmagiului, din preturile Brad, Băița, Baia de Criș, Hălmagiu și Aciuva, 92 de comunități, cedară, donând fondului pentru un gimnaziu gr. or. român din Brad, împrumutul național de stat întreg ori în parte și astfel locuitorii lor, poporul dintre culmile Bihorului și Drocea Highiș, de la Gura Văii (lângă Iosaș), până la Crăciunești (lângă Băița), depun pe altarul culturii naționale sudoarea feții lor și devin fondatorii gimnaziului din Brad²⁶³.

Declarațiunile de donare au fost întărite prin subscriere proprie de toți locuitorii interesați, confirmate în oficiile lor protopresbiterale și împreună cu autoritatea administrativă a comitatului, le-au prevăzut cu sigiliile oficiale.

Zărandenii devin tot mai nerăbdători pentru a-și vedea gimnaziul înființat cât mai curând. „Eu cred – îi scria Șaguna lui Iosif Bașa, în martie 1863 – că P.C.T. ai dori deschiderea școlilor din Brad cât mai curând, eu încă doresc

259. Ibidem, p. 13-14.

260. Enea Hodoș, o viață de luptă, suferință și nădejde, Sibiu, p. 44-53.

261. Iosif Hodoș (1829-1880), secretar al Adunării de la Blaj din 3/15 mai 1848, viceprefect în revoluția de la 1848. Își continuă studiile începute la Cluj, la universitățile din Viena și Padova obținând diploma de dr. în drept. În 1861 este ales vicecomite al Zarandului, funcție pe care o va deține până la desființarea comitatului în 1876. Conducător al mișcării naționale a românilor din Zarand, a contribuit la înființarea Astrei, Societății pentru Fond de Teatru Român și a Gimnaziului din Brad.

262. Amos Frâncu (1829-1891), fost tribun în revoluția de la 1848. În anul 1860 este numit notar la Baia de Criș iar din anul 1861 devine protonotar și apoi vicecomite. A fost, alături de Ioan Pipoș și Iosif Hodoș unul dintre cei mai activi luptători pentru înființarea Gimnaziului din Brad.

263. Statutele pentru Gimnaziul român din Brad, comitatul Zarand, § 6.

asta"²⁶⁴. „Eu gândesc – continua Șaguna – că în anul acesta nu se pot deschide acele școli, trebuie mai înainte să se statornicească lucrul prin statute și prin plan de învățământ. Căutați a primi statutele cari vi le-am trimis și apoi voi face și planul de învățământ"²⁶⁵. Deși Șaguna trimisese proiectul de statute prin anul 1863, abia în februarie 1864, protopopul Bașa convoacă adunarea generală a comisiunii școlare spre a dezbate proiectul de statute. Rezultă un nou proiect de statute, care este opera vicepreședintelui comisiei școlare, Amos Frâncu²⁶⁶. Acest proiect a fost înaintat guvernului, după ce fusese avizat de Șaguna. Comisiunea școlară aduse la cunoștința guvernului maghiar decizia comunităților zărăndene și îi predă 175 obligații de stat cerând trecerea lor la fondul gimnazial. Guvernul ceru părerea lui Șaguna, care la 25 aprilie 1864, o susținu cu fermitate. Totodată Șaguna promise guvernului că el „se va îngriji și de compunerea statutelor, după principiile cuprinse în regulamentul guvernului referitor la școlile medii.

Încă la 23 aprilie 1864, Andrei Șaguna îi scria protopopului Iosif Bașa „că a înțeles cu bucurie decurgerea lucrului înființării unui gimnaziu în Brad și stabilirea statutelor privitoare la acel gimnaziu"²⁶⁷.

Episcopul face observația potrivit căreia „profesorul cel denumit se face cunoscut supremului inspectorat școlar de religie greco-răsăriteană, decât că se face cunoscut guberniului"²⁶⁸. Observația, menționa Șaguna, se bazează pe faptul că „textul acesta din statute n-are bază în nici o lege și în nici o praxă"²⁶⁹. Andrei Șaguna aduce puternice argumente spunând că guvernul nu va accepta niciodată ca reprezentanța gimnazială să examineze pe viitorii profesori, căci acest drept după natura lucrului compete supremei jurisdicțiuni școlare ce este pe lângă episcopie"²⁷⁰. Totodată îl anunța pe protopopul Iosif Bașa că sinodul a și făcut modificările de lipsă după cum se vede „din statutul școlar ce se va publica prin tipar"²⁷¹. Tot acum îi mai comunica protopopului că a răspuns guvernului ungar în ceea ce privește „cedarea împrumutului de stat din partea comunelor", cerând să se întărească, „însă statutele nu mi le-au împărțit"²⁷². Episcopul era îngrijorat „că tăinuirea statutelor din partea Locotenenței, îi este un semn suspect, că adică vrea să ne înșele"²⁷³.

264. A XXV-a Programă a gimnaziului public gr. or. român din Brad pe anul școlastic 1900/1901, Sibiu, 1901, p. 13.

265. Ibidem.

266. Ibidem.

267. Arhiva Bibliotecii Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Sibiu (în continuare ABAOR Sibiu), fond Șaguna, doc, nr. 1950.

268. Ibidem.

269. Ibidem.

270. Ibidem.

271. Ibidem. Vezi și Statutele publicate în Concordia, an, IV, nr. 7/262 din 23 ianuarie-4 februarie 1864.

272. Ibidem.

273. Ibidem.

La 13 mai 1864 sosește ordinul de la guvern, prin care este de acord, în principiu, cu înființarea gimnaziului, dar cere un preliminar exact, pentru a vedea, dacă venitul declarat, de 5000 fl., ajunge pentru susținerea instituției. Totodată guvernul cere să i se înainteze, în original, spre verificare „declarațiile comunelor prin care acestea au cedat obligațiunile lor în folosul gimnaziului”²⁷⁴. La 6 iunie 1864, comitele Ioan Pipoș răspunde la o altă cerere a guvernului privind unele obligațiuni care nu erau prevăzute cu declarații de succesiune. Comisiunea școlară a comitatului, cere conducerii comitatului Zarand, limpezirea situației unor împrumuturi înstrăinate. Abia după o muncă de o jumătate de an, s-au deslușit acele încurcături, timp în care fondul școlar s-a mai sporit cu suma de 11.390 fl²⁷⁵.

După o muncă asiduă, la 22 decembrie 1864, Ioan Pipoș înainta guvernului declarațiunile comunelor, însoțite de un raport explicativ, în care „cere din nou o subvenție anuală de la stat”²⁷⁶. Raportul cuprindea și problema școlilor normale din Brad și Hălmagiu, care urmau să pregătească elevii pentru gimnaziul din Brad.

Pentru sporirea fondurilor conducerea comitatului Zarand reușește să cumpere, la 28 aprilie 1863, moșia de la Mihăileni, trecută legal în posesiunea fondului, la 23 martie 1864, creîndu-se „un al doilea izvor pentru fondul gimnazial”²⁷⁷. Conducerea românească a comitatului va reveni la ideea unui gimnaziu mare cu opt clase și în preliminarul trimis guvernului, la 22 decembrie 1864 „avea în vedere opt clase lăsând însă deschiderea claselor a VII-a și a VIII-a, în funcție de creșterea fondului. Ioan Pipoș îi scria lui Șaguna, la 14 februarie 1865, explicându-i tot ce s-a făcut de la 21 aprilie 1864 și arătând că din venitul pe care îl are gimnaziul, nu se pot susține decât cel mult șase clase. Ioan Pipoș îi cere lui Andrei Șaguna să mijlocească pentru fondul școlar „un venit anual sigur de vreo 3000 fl., din acei bani ce se dăruiesc din partea regimului”²⁷⁸, sau să „permită o colectă de bani pe tot cuprinsul Mitropoliei noastre”²⁷⁹.

Totodată Pipoș remarca că în conformitate cu prevederile statutelor „influența nemijlocită și cea mai momentuoasă la gimnaziu și administrarea averii lui, este dată în mâinile inteligenței noastre preoțești din comitat și mai cu seamă protopopului Zarandului”²⁸⁰. „Dar – continua Ioan Pipoș – un

274. O pagină luminoasă,... p. 24.

275. Ibidem, p. 25.

276. Ibidem.

277. Ibidem, p. 21.

278. Ibidem, p. 27.

279. Ibidem.

280. Ibidem.

protopop de cultură mai înaltă, cu purtare eminentă energios, modest și tot odată rezolut e o trebuință neapărată în vecinătatea gimnaziului, dacă este ca aceasta să aibă viață²⁸¹. Întrucât Pipoș aflase că Șaguna nu împărtășea întru-totul nici al doilea proiect de statute îl roagă să propună la guvern „îndreptarea acelor și a urgenta aprobarea lor pentru ca institutul să se poată cât mai curând deschide dintru întâi cu două clase²⁸²”.

Andrei Șaguna îi răspunde, la 23 aprilie 1865, de la Viena, arătând că „fatalitățile pe care le întâmpini în ajungerea scopului cu gimnaziul, nu mă surprind, căci știu din propria experiență că ajungerea vreunui scop nobil este împreună cu multe piedici. Și fiindcă de aceea suntem mai mulți, ca unii pe alții să ne ajutăm, așa bucuros tind și eu mâna de ajutor²⁸³”.

„Eu așa-mi aduc aminte – continua Șaguna – că Ilustritatea ta, fiind la mine, mi-ai vorbit despre un gimnaziu mic cu 4 clase, iar acum îmi scrii despre un gimnaziu mare cu 8 clase. Eu n-am nimic contra și aceasta voi dovedi cu tot prilejul, încât va sta în puterea mea²⁸⁴”. „Iartă-mă însă Ilustrisime sinceritatea mea, când îți spun că eu sucursul statului menit spre ajutorința preoțimii noastre îl consider ca o proprietate a preoțimii, și eu fără învoirea ei nu cutez să fac nici un pas în privința acestui sucurs²⁸⁵”. În ce privește colecta de bani, Șaguna o consideră inoportună, dar nu se opune „ci când ne vom întâlni întâia dată ca Mitropolie, atunci, în acea adunare, să se facă propunere și eu cu toate puterile o voi sprijini²⁸⁶”.

Referitor la statutele gimnaziului, Andrei Șaguna își motiva modificările făcute ca „urmări naturale din ordinațiunile statutelor, care privesc gimnazii fără deosebire de religie, prin urmare, dacă am atins acolo și coarda caracterului confesional al gimnaziului, n-am făcut-o din vreo oarbă zelatiepe către religia noastră, cu atât mai puțin pentru vătămarea altei vreunei religii²⁸⁷”, ci am făcut-o considerând că „în chipul acesta vom acomoda ordinațiunile normative prescrise din partea regimului pentru gimnazii²⁸⁸”.

La ultimul punct al scrisorii lui Pipoș, Șaguna îi comunica întreaga sa adeziune spunându-i: „Din sufletul meu ai vorbit, că avem lipsa cea mai mare de bărbați culți, care să fie în fruntea trebilor bisericești și școlare. Și sperez că și în privința aceasta vom înainta cu puteri armonice. Ajută-mă aici Ilustrisime! – își încheia Șaguna scrisoarea – și eu sum cel dintâi carele ți va mulțumi²⁸⁹”.

281. Ibidem, p. 20.

282. Ibidem, p. 27.

283. Ibidem, p. 28.

284. Ibidem.

285. Ibidem.

286. Ibidem, p. 29.

287. Ibidem.

288. Ibidem.

289. Ibidem, p. 21.

Tergiversarea aprobării înființării gimnaziului de către guvern îi face pe zărăndenii tot mai neastâmpărați. În anul 1865, clasa a IV-a elementară a fost transformată în clasa I gimnazială, și aceasta fără a avea un statut aprobat. Șaguna îi mustră părințește, cerându-le să se întoarcă „la sistema defiptă de regim și aprobată de biserica noastră; spune aceasta și d-lor noștri comitatensi, căci știu, că d-lor n-au greșit din răutate, ci din zel prea mare”²⁹⁰.

La 17 aprilie 1865, guvernul înapoia actele depuse pentru înființarea gimnaziului, respingând înstrăinarea obligațiunilor împrumutului de la 1854 pe motiv „că aceasta formează averea fundamentală a comunelor”²⁹¹. Obligațiunile ar putea fi cedate în favoarea gimnazului numai în mod excepțional, în cazuri extraordinare și „numai fiind comunele în împrejurări materiale bune”²⁹².

Conducerea comitatului trebuia să dovedească că fiecare comună mai are și altă avere „și dacă și-a plătit dările sau este în restanță cu ele”²⁹³. Dacă nu se vor depune toate dovezile acestea, preciza ordinul guvernului, și dacă comunele nu se vor găsi într-o stare economică bună „atunci donațiunea lor pentru gimnaziu nu s-ar putea încuvința”²⁹⁴. Guvernul cerea comitatului, sub grea răspundere să se păzească de la cea mai mică silă sau presiune, de orice natură și să împiedice aceasta cu asprime²⁹⁵.

Având în vedere faptul că obligațiunile se cedează pentru scopurile bisericii ortodoxe răsăritene, ordinul guvernului mai cere ca să se arate pentru fiecare comună „în ce fel vor fi despăgubiți locuitorii de alte confesiuni”²⁹⁶. Se crea astfel o situație dificilă pentru inițiatorii înființării gimnaziului, condițiile cerute de guvern având scopul să împiedice realizarea acestui institut de învățământ. Ioan Pipoș și colaboratorii săi nu se descurajară și hotărâră să împlinească toate condițiile cerute „până într-un fir de păr”²⁹⁷. După o muncă tenace, abia la 28 august 1866, Ioan Pipoș reușea să înainteze guvernului maldărul de documente, însoțite de un raport bine argumentat. Cu prilejul participării la ședința dietei, Pipoș intervine din nou, la guvern, pledând în favoarea înființării gimnaziului din Brad. Apelează, în același timp și la sprijinul altor bărbați influenți, pe lângă guvern pentru ajutor. Îi scrie și mitropolitului Șaguna, la 27 ianuarie 1867, cerându-i, dacă va fi necesar „și oportun a face pașii de sprijinire, să vă îndurați a-i face”²⁹⁸.

290. A XXV-a Programă,... p. 29.

291. O pagină luminoasă,... p. 30.

292. Ibidem.

293. Ibidem.

294. Ibidem.

295. Ibidem, p. 31.

296. Ibidem.

297. Ibidem.

298. Ibidem, p. 34.

Abia la 25 noiembrie 1867, ministrul de interne aproba transcrierea în fondul gimnaziului, după ce se dovedise „oficial că între cele 92 comune fondatoare, nici una nu restează cu dare pe anul precedent”²⁹⁹.

Ministrul Eötvös înapoia comitelui suprem al Zarandului, Demetriu Ionescu, la 26 februarie 1868, toată documentația gimnaziului, cerându-i „să stăruiască ca statutele fundacionale să se iee în pertractare nouă cu intervenirea comunelor fondatoare și a reprezentanței bisericești gr. răs. din comitat și să modifice în conțelegere împrumutată astfel ca acele statute să corespundă atât legilor patriei, cât și regulamentului bisericii gr. or. și ca proiectul de statute, dimpreună cu preliminarul cheltuielilor, să se aștearnă Ministerului de învățământ spre finală deciziune”³⁰⁰.

Mitropolitul Șaguna este anunțat despre condițiile impuse zărăndenilor. El se adresează la 3 martie 1868, clerului și poporului zărăndean cu următoarele cuvinte. "Ordinațiunea ministerială v-a pus în mâinile voastre soarta gimnaziului ce vreți să-l înființați! Voi, iubiților, după statutele cele primitive ale gimnaziului vostru, a-ți fi socotiți ca niște albine, care fac mierea, dar a cărei dulceață alții o usuază. Acum este timpul, ca sărbătorește să vă declarați, că satisfaceți regulamentul bisericii noastre din anul 1868 și legilor patriei sustătătoare pentru treaba școlară”³⁰¹.

Noile cerințe ale guvernului maghiar erau dictate de legile adoptate după proclamarea dualismului, în anul 1867. Povețele mitropolitului Șaguna au fost ascultate de către zărăndeni. O comisie formată din protopopul Moise Lazăr, dr. Iosif Hodoș, G. Secula, I. Groza, protopopul Hălmagiului și Tobia Mihailovici, a elaborat noile statute ale gimnaziului din Brad³⁰². La 8 februarie 1869, statutele au fost votate de către comisiunea școlară a comitatului, iar la 14 iulie, la intervenția lui Andrei Șaguna au fost aprobate de către Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor³⁰³.

Conform § 1 al statutelor „Gimnaziul din Brad, comitatul Zarand, e gimnaziu național român de legea gr. or.; el e gimnaziu mare de 8 clase și se bucură de toate drepturile și prerogativele unui gimnaziu public de stat”³⁰⁴. Statutele cuprind un număr de 8 capitole și 53 de paragrafe, fiind redactate în limbile română și maghiară³⁰⁵. Cursurile urmau să înceapă cu deschiderea primelor două clase, urmând a continua până la completarea lor deplină (§ 2).

299. Ioan Radu, op. cit. p. 17.

300. Ibidem, p. 18-19.

301. Ibidem, p. 19.

302. Ibidem.

303. „Statutele pentru Gimnaziul român din Brad”, manuscris aflat în posesia autorului.

304. Ibidem.

305. Ibidem.

Pentru a pregăti elevii în vederea intrării în gimnaziu era înființată și o „școală normală cu clasele necesare..." (§ 3). Limba de predare, a afacerilor și corespondenței, înăuntru și înafară referitoare la „gimnaziu sau la averea lui e limba română" (§ 4). Patronii gimnaziului era sfinții „Constantin și Elena" (§ 5).

Statutele cuprind ample referiri la averea și fondatorii gimnaziului. Averea se compunea dintr-o „casă cu curte și cu o ridicătură în Brad", „bunul Mihăileni, prețuit în 43.630 fl., v.a.", obligațiunile de stat în valoare nominală de 58510 fl. v.a. și taxa școlară (§ 6). Între fondatorii gimnaziului figurează 92 de comune³⁰⁶, din cercurile de pretură ale Bradului, Băiței, Băii de Criș, Hălmagiului și Aciuei. Între membrii fondatori poate fi cooptată orice persoană care achită în fondul gimnaziului „odată pentru totdeauna cel puțin 100 fl. (§ 7).

Reprezentanța gimnaziului era alcătuită din „sinodul protopopes" (§ 10). Conducerea reprezentanței era compusă dintr-un președinte, un vicepreședinte, și doi secretari. Președinte era protopopul „gr. or. al tractului Zarand – Brad" (§ 11). Reprezentanța gimnaziului alegea comitetul pentru administrarea fondurilor; se îngrijea de prosperarea și înaintarea spirituală și materială; urmărea administrarea fondurilor; cerea întocmirea socotelilor asupra veniturilor și cheltuielilor; stabilea bugetul; cerea lămuriri comitetului asupra bugetului; urmărea îndeplinirea funcțiunii comitetului; alegea profesorii; stabilea taxa școlară; decidea asupra tuturor problemelor ce erau de competența comitetului și putea modifica statutele, fără a prejudicia scopul instituției (§12).

Reprezentanța era convocată în adunare generală ordinară sau extraordinară de către președinte, cu cel puțin 14 zile înainte (§ 14), dar putea lua hotărâri valide numai cu majoritatea membrilor săi (§ 13). Sigiliul purta inscripția „Reprezentanția gimnaziului român gr. or. din Brad" (§ 15).

Reprezentanța gimnaziului alegea un comitet alcătuit din 12 membri, din ambele comitete sinodale (§ 16), iar președintele reprezentanței era și președintele comitetului (§ 17). Activitatea membrilor comitetului era gratuită (§ 18). Între atribuțiile comitetului se înscriu: ținerea evidenței averii mișcătoare și nemișcătoare; administra și se îngrijea pentru sporirea averii; a ține în stare bună edificiul gimnaziului și asigurarea cu mobile necesare; încasarea ofertelor, primirea de daruri sau alte ajutoare; organizarea concursului pentru ocuparea postului de profesor; primea demisiile profesorilor și asigura suplinirea temporară a postului; se îngrijea de mijloacele pentru remunerarea profesorilor; înainta reprezentanței un proiect de buget; făcea propuneri reprezentanței pentru cumpărarea sau vinderea de realități; alegea o epitropie din patru membri (§ 19).

Comitetul răspundea de averea gimnaziului și se prezenta prin membri săi sau polenipotențiați la autorități sau judecătoriale publice pentru apărarea

306. Ibidem.

intereselor materiale ale gimnaziului (§ 20). Nici membrii comitetului, nici epitropii „nu pot lua bani cu împrumut din fondul gimnaziului” (§ 21). Sigiliul comitetului avea, în centru, reprezentați pe sfinții Constantin și Elena și inscripția „Comitetul gimnaziului român gr. or. din Bradu” (§ 22). Comitetul se întrunea în ședințe convocate de președinte, ce se țineau, de regulă, odată la 2 luni (§ 23). Pentru a lua hotărâri valabile, trebuiau să fie prezenți cel puțin 7 membri, în frunte cu președintele. Hotărârile sunt luate cu majoritate de voturi, în caz de egalitate decide votul președintelui (§ 24).

Epitropia gimnaziului avea o serie de sarcini între care amintim; manipularea averii gimnaziului, după hotărârea comitetului; păstra averea mișcătoare, banii, obligațiunile și alte cărți de preț; conducea condica de intrări și ieșiri; ținea un jurnal despre starea averii; primea oferte și alte daruri de la binefăcători; nu făcea cheltuieli peste buget; se îngrijea ca edificiul gimnaziului să fie în stare bună; plătea salariile profesorilor iar la sfârșitul anului depunea comitetului darea de seamă privind veniturile și cheltuielile gimnaziului (§ 26).

Cel mai important capitol al statutelor este cel referitor la corpul profesoral și învățământul în gimnaziu (cap. VI). Corpul profesoral era alcătuit din director și toți profesorii gimnaziului (§ 28).

Posturile se ocupau prin concurs, la care participau 3 candidați, dintre care Consistoriul arhiediecezan, întărește pe unul (§ 29). Concurenții trebuiau să fie absolvenți ai cursului filozofic și psihologic al unei academii din țară sau străinătate, sau să fi servit la un gimnaziu public cel puțin 2 ani ca profesor suplinitor. Dacă asemenea candidați lipsesc posturile se pot oferi unor tineri ce au absolvit gimnaziul cu examen de maturitate, sau celor ce au terminat cursul clerical sau pedagogic la unul din institutele pedagogico-teologice gr. or. române din țară (§ 30). Paragrafele 31 și 32 prevăd cazurile și condițiile în care profesorul este demis sau demisionează.

Conform § 33, directorul gimnaziului „se alege din sânul și prin corpul profesoral ordinaru”. Este ales dintre cei mai vechi profesori, după care este înștiințat comitetul și reprezentanța gimnaziului, precum și consistoriul pentru întărire. Directorul, conform § 34, avea dreptul și datoria de a conduce procesul de învățământ, a veghea pentru respectarea disciplinei și moralității elevilor și profesorilor; urmărea ținerea orelor, precum și suplینirea lor; stabiliea cu profesorii, lista tinerilor ce urmau a fi premiați; întocmea și întărea atestatele școlare; purta corespondența; se îngrijea de arhivă și bibliotecă; stabilea, împreună cu corpul profesoral, legile de disciplină din gimnaziu și le înainta reprezentanței, prin comitet, spre aprobare.

Corpul profesoral se întâlnea în ședințe lunare (§ 35), în care dezbătea probleme privind învățământul, disciplina și moralitatea elevilor (§ 36). El era alcătuit din 8 profesori și 4 supleanți (§ 44). În același paragraf este stabilită salarizarea profesorilor, care era de 600-700 fl. pe an pentru titulari și 500 fl.

pentru suplinitori. Pentru conducerea treburilor gimnaziului directorul mai beneficia de o indemnizație de 100 fl. După 10 ani de activitate, salariul profesorilor ordinari se ridica cu 100 fl. Statutele prevăd că salariile profesorilor pot crește în funcție de mărirea fondurilor gimnaziului.

Conform statutelor, în gimnaziu se predau următoarele obiecte de învățământ: religia, limbile (română, latină, greacă, maghiară și germană), geografia, istoria, matematica, istoria naturală, fizica, filozofia, caligrafia, desenul, cântul și gimnastica (§ 47).

Împărțirea obiectelor pe clase revenea corpului profesoral, care le înainta consistoriului spre aprobare (§ 37). Tot corpul profesoral împărțea obiectele și orele între profesori (§ 38). Atât președintele cât și directorul puteau participa la ședințele corpului profesoral, și respectiv la cele ale comitetului, dar aveau doar cuvânt consultativ (§ 42). Hotărârile votate de corpul profesoral, pentru a fi valabile, impunea prezența a cel puțin două treimi dintre profesori și se luau cu majoritate de voturi (§ 40). Procesele verbale ale ședințelor corpului profesoral erau întocmite de către un profesor desemnat de către director (§ 39).

Alte prevederi ale statutelor cuprindeau actele care trebuiau întocmite și păstrate, între care amintim: Protocolul de activitate, Istoria gimnaziului, Cartea de normative, Registrul de procese verbale, Catalogul general și special pentru fiecare clasă, Inventarul mijloacelor de învățământ (§ 48).

Capitolele finale cuprind dispoziții generale, note și dispozițiuni tranzitorii. Patronii gimnaziului erau sfinții Constantin și Elena (§ 39).

După obținerea aprobării ministerului, la 14 iulie 1869, elita politică și intelectuală zărandeană a depus o susținută activitate pentru deschiderea cursurilor. S-a publicat în Telegraful român, concursul pentru ocuparea posturilor de profesori³⁰⁷. Anunțul cuprindea condițiile cerute candidaților și data ținerii concursului. „Înaltul ministeriu r(egesc) de culte și instrucțiune publică aprobând statutele gimnaziului român gr. orientale din Brad, comitatul Zarand, cursurile școlare în acest institut se vor începe cu deschiderea claselor I și II gimnasiale. Drept aceea pentru ocuparea posturilor de doi profesori ordinari în aceste clase se escrie concurs până la 15/27 august 1869. Doritorii de a fi aleși la aceste posturi vor avea a documenta:

- a) purtare bună morale;
- b) știința perfectă a limbei române, carea este limba învățământului;
- c) că au absolvit cu succes bun cursul filosofic și filologic în vreun institut din patrie sau din străinătate; sau că a servit la vreun gimnaziu public cel puțin doi ani ca profesore suplent; sau că a absolvit gimnasiul și a depus cu succes bun esaminul de maturitate; sau că a terminat cu asemenea succes

307. Telegraful român, nr. 56/27 iulie 1869

cursul clerical ori pedagogic în vreunul din institutele pedagogico-teologice gr. orientale române.

Concurenții vor avea de a arăta încă ce cunoștințe de limbe au.

Cu unul fiecare din aceste posturi e legat un salariu anual de 600 fl., v.a. și dreptul de a înainta în salariu mai mare. Concursurile vor fi a se adresa la subscrisul până la termenul indicat. Brad 15/27 iulie 1869. Presidele comisiunii școlare române gr. or. din comitatul Zarandului³⁰⁸.

În urma concursului susținut au fost admiși profesorii Georgiu Părau și Constantin Costin³⁰⁹. Deschiderea cursurilor a avut loc la 30 septembrie 1869. „Dorim o mulțime de studenți – scria Familia – acestui nou gimnaziu românesc ca să poată aduce națiunii noastre cât mai mult folos”³¹⁰. În cadrul primei conferințe profesore, desfășurată la 1 octombrie 1869, s-au discutat probleme ale procesului de învățământ. Clasa I avea înscriși 25 de elevi, având diriginte pe Constantin Costin, iar clasa a II-a avea 22 de elevi, diriginte fiind numit Georgiu Părau³¹¹. În aceeași ședință s-au împărțit și obiectele de învățământ³¹², între cei doi profesori și directorul Moise Lazăr.

Constantin Costin urma să propună la clasa I limbile română, latină și germană și aritmetica, iar la clasa a II-a, limba germană și aritmetica³¹³. Georgiu Părau predă la clasa I, limba maghiară și științele naturale, iar la clasa a II-a limbile română, latină și maghiară, istoria și științele naturale³¹⁴. Directorul gimnaziului, protopopul Zarandului, Moise Lazăr, propunea la ambele clase, religia³¹⁵. Conform statutelor, din cele 16 obiecte de învățământ, au fost cuprinse pentru primele două clase de gimnaziu, 8 materii, celelalte urmând a se predă în clasele următoare.

Inaugurarea festivă a gimnaziului a avut loc la 21 mai 1870, în prezența frunțașilor politici ai Zarandului și a unei numeroase asistențe. Între cei prezenți, după mărturisirile protopopului Moise Lazăr, se afla și Avram Iancu, care cu citate din doi clasici latini și elini, a demonstrat importanța științei și îndeosebi a unui institut cultural pentru poporul de pe Valea Crișului Alb și din Munții Apuseni³¹⁶.

În această atmosferă de sărbătoare, Iosif Hodoș a ținut o dizertație „Despre școala la români în genere și în special la românii din Zarand”³¹⁷.

308. Ibidem.

309. Nestor Lupei, Romulus Neag, Stelian Circo, Monografia Liceului Avram Iancu", Brad, Ediție revăzută și completată, Brad, 1994, p. 16.

310. Familia, an. VI, nr. 36/1-19 septembrie 1869, p. 430.

311. Nestor Lupei, Romulus Neag, Stelian Circo, op. cit. p. 16.

312. Ibidem.

313. Ibidem, p. 17.

314. Ibidem.

315. Ibidem.

316. Ioan Radu, op. cit. p. 20.

317. Ibidem.

„Gimnaziul din Brad – scria Familia – și-a ținut serbarea sa în ziua de Constantin și Elena. Inaugurarea gimnaziului s-a serbat cu mare pompă”³¹⁸. Zărăndenii îl așteptau și pe mitropolitul Andrei Șaguna. Boala îl copleșise și îl împiedică să participe. Trimise suma de „2000 fl., din sudoarea vieții sale pe seama fondului gimnazial și binecuvântarea ca acest institut să răspândească în veci știința – arma cea mai sigură a viitorului”³¹⁹.

Reprezentanța gimnazială l-a declarat pe Andrei Șaguna „primul ei membru fondator, deoarece prin sprijinul său puternic, spiritual și material, dete posterității exemplul vrednic de urmat”³²⁰.

În anii școlari 1870/71 și 1871/72, au fost completate clasele a III-a și a IV-a și au fost angajați, în urma susținerii concursului, profesorii Artemiu Feneșan, Simion Muntean și Petru Em. Prodan³²¹. Anul 1871, aduce în fruntea gimnaziului pe Nicolae I. Mihălțianu³²², noul protopop al Zarandului, desemnat în locul lui Moise Lazăr, numit consilier la Mitropolia din Sibiu. În temeiul statutelor, noul protopop și director, având și acordul celor 5 profesori, decide înființarea clasei a V-a pentru realizarea gimnaziului mare de opt clase. Pentru a nu angaja noi cheltuieli financiare, corpul profesoral al gimnaziului este dispus să presteze predarea orelor, la clasa a V-a, în mod gratuit.

Dar localul neîncăpător, lipsa mijloacelor de învățământ, a cadrelor didactice și a posibilităților financiare limitate, au zădărnicit inițiativa inimosului corp didactic, revenindu-se la cele patru clase gimnaziale. La împlinirea a 10 ani de serviciu în cadrul gimnaziului profesorii Georgiu Părau și Constantin Costin, urma să li se ridice salariul de la 600 la 700 fl. Din cauza greutăților financiare ei au acceptat să mai aștepte câțiva ani mărirea salariilor.

În discursul vicecomitelui Iosif Hodoș, rostit în adunarea reprezentanței comitatului Zarand, la 10 aprilie 1872, se preciza că „gimnaziul din Brad cuprindea în cele 4 clase, un număr de 69 elevi”³²³. În primii ani de funcționare gimnaziul a întâmpinat dificultăți și din cauza plecării unor cadre didactice. Petru E. Prodan, a funcționat numai în anul școlar 1871/72, iar Artemiu Feneșan și Simion Muntean nu mai figurează în actele gimnaziului după 1873/74³²⁴. În locul lor au fost încadrați Ioan Velovan, Ștefan Albu și Vasile Damian³²⁵, noul protopop al Zarandului.

318. Familia, an. VI, nr. 21/24 mai - 5 iunie 1870, p. 251.

319. A XXV-a Programă,... p. 17.

320. Ibidem.

321. Nestor Lupei, Romulus Neag, Stelian Circo, op. cit. p. 17.

322. Ibidem.

323. DJHAN, Deva, fond. Comitatul Zarand, dosar 59/1872, f. 15-20.

324. Nestor Lupei, Romulus Neag, Stelian Circo, op. cit. p. 18.

325. Vasile Damian devine protopop al Zarandului în urma încetării din viață a lui Nicolae I. Mihălțian, în anul 1881.

Prin munca asiduă și plină de abnegație a slujitorilor școlii, cu efortul susținut al autorităților comitatense și religioase, gimnaziul a cunoscut o dezvoltare ascendentă. Um moment de îngrijorare pentru soarta gimnaziului, l-a provocat desființarea comitatului Zarand, respectiv a administrației românești, în anul 1876.

Instruirea elevilor s-a desfășurat conform planului de învățământ, aprobat de minister și ierarhia bisericească. Un accent mai mare era pus pe învățarea limbilor latină, maghiară, și germană, cărora le erau afectate cel mai mare număr de ore. Dar iată cuprinsul planului de învățământ³²⁶, începând cu anul școlar 1876/1877;

Obiectele	Clasele				Total
	I	II	III	IV	
Religia	2	2	2	2	8
Limba română	3	2	2	2	9
Limba latină	5	5	5	5	20
Limba maghiară	3	3	2	3	11
Limba germană	2	2	2	2	8
Geografia	2	-	-	-	2
Istoria	-	3	3	3	9
Matematica	2	3	3	3	11
Geometria	3	3	3	3	12
Fizica	-	-	1	3	4
Științele naturale	2	2	1	-	5
Desen	1	1	1	1	4
Total	25	26	27	27	105

Începând din anul școlar 1882/83, în urma intrării în vigoare a legii învățământului din 1879, s-au adăugat noi ore la limba maghiară, în detrimentul altor materii. În urma adoptării celei de-a doua legi Trefort, votată de parlamentul ungar, în anul 1883, s-a introdus un plan de învățământ uniform pentru gimnazii. Totodată a fost introdus studiul limbii franceze, pentru clasele a II- a, 2 ore pe săptămână, iar pentru clasele a III-a și a IV-a câte o oră pe săptămână³²⁷.

Pe lângă gimnaziul din Brad funcționa și o școală normală³²⁸ de 4 clase, din absolvenții căreia se recrutau candidații pentru admiterea în gimnaziu. Mulți

326. Nestor Lupei, Romulus Neag, Stelian Circo, op. cit. p. 20.

327. Ibidem, p. 21.

328. Ibidem.

dintre locuitorii din Zarand și Munții' Apuseni, ca să-și asigure o mai bună pregătire, doreau înscrierea copiilor în școala normală din Brad, unde adesea era o concurență greu de învins. Numărul elevilor din gimnaziu a oscilat în primii 10 ani de la înființare, de la 4 absolvenți în anul școlar 1874/75, la 19 în anul 1880/81. Numărul elevilor din gimnaziu în anul școlar 1879/80³²⁹, a fost de:

Clasa	După religie			Total	După națiune			Total	Au părăsit școala	Au rămas
	gr. or.	gr. cat.	r. cat.		rom.	magh.	germ			
I	25	2	–	27	27	–	–	27	1	26
II	17	1	–	18	18	–	–	18	–	18
III	19	–	–	19	19	–	–	19	–	19
IV	15	–	2	17	15	1	1	17	–	17
Total	76	3	2	81	79	1	1	81	1	80

În urma examenului susținut în 27 iunie 1880, un număr de 30 elevi au obținut calificativul „distins”, 7 „bine”, 31 „suficient”, iar 9 au fost declarați „insuficient” pregătiți³³⁰. În 29 iunie 1880 s-a încheiat anul școlar, s-au împărțit premiile și testimoniile între elevi³³¹. Toamna, în primele zile ale lunii septembrie se țineau examenele de repetițiune. Tot acum aveau loc și examenele de admitere. Candidații pentru clasa I gimnazială erau supuși „unui examen riguros, fără excepțiune”³³². În momentul înmatriculării, tinerii urmau a se prezenta „la direcțiunea gimnaziului împreună cu părintele sau tutorele, producând și carte de botez”³³³.

În anul școlar 1880/81, numărul elevilor din gimnaziu a crescut cu 2 față de anul precedent. În acest an numărul elevilor a fost următorul³³⁴.

Clasa	După religie				Total	După naționalitate		Plecați	Rămași	Total
	gr. or.	gr. cat.	r. cat.	ref.		români	maghiari			
I	28	–	–	1	29	28	1	2	27	
II	22	3	3	3	27	25	2	–	27	
III	8	1	1	1	9	9	–	–	9	
IV	19	–	–	–	19	19	–	–	19	

329. Foaia Scolastică, an. VIII, nr. 18/15-27 septembrie 1880, p. 144.

330. Ibidem.

331. Ibidem.

332. Ibidem, an. IX, nr. 11/1-13/15-27 septembrie 1881, p. 127.

333. Ibidem.

334. Ibidem, nr. 12 din 1-13/15-27 august 1881, p. 127.

Conform regulamentului de funcționare, anul școlar 1880/1881 a fost împărțit în trei perioade după cum urmează:

1. „De la 1 septembrie până la 1 ianuarie 1881;
2. De la 1 ianuarie 1881 până la 17 aprilie, și
3. De la 17 aprilie până la 25 iunie, st.n.”³³⁵.

A doua zi, 26 iunie, s-au ținut examenele publice la gimnaziu, iar în 27 iunie, la școala normală. În 28 iunie, s-a desfășurat „încheierea solemnă a anului școlar 1880/81, împărțirea premiilor și a testimoniilor elevilor institutelor”³³⁶. Unul dintre elevi, Vucu Ioan din clasa a III-a, a fost „stipendiat din partea măritului Ordinariat gr. cat. al diecezei Lugojului”³³⁷.

Procesul de învățământ se desfășura într-un local situat în centrul orașului, clădire distrusă parțial în timpul revoluției de la 1848. A fost cumpărat cu 2000 fl., reparat și dat în folosință pentru gimnaziu. Cele 8 săli de la etaj satisfăceau cu greu nevoile gimnaziului și ale școlii normale. În anul 1878, proprietarul Francisc Zawatchi, a renunțat la dreptul de folosință asupra parterului, în schimbul sumei de 1500 fl.³³⁸. Situația localului în centrul orașului crea și alte neajunsuri, între care zgomotul străzii, lipsa unei curți pentru destinderea elevilor în pauze și desfășurarea orelor de pregătire fizică. La acestea se mai adăugau deseale inundații ale Crișului Alb, când apele acopereau curtea și parterul gimnaziului paralizând activitatea și cauzând serioase pagube materiale.

Una dintre cele mai puternice inundații a avut loc la 23 noiembrie 1879, când apele Crișului Alb au cuprins întreg orașul, nivelul apei ridicându-se la 7-10 urme³³⁹. Inundațiile au produs pagube importante, ceea ce a prilejuit acordarea unui ajutor material de 1000 fl., din partea „Comitetului Central pentru Ajutorarea inundațiilor”³⁴⁰.

Pentru funcționarea gimnaziului în bune condițiuni, erau necesare importante fonduri. Averea gimnaziului consta din valoarea nominală a obligațiunilor de stat (58.210 fl.), care aduceau un venit de 2440 fl. 40 cr. anual³⁴¹. Un alt izvor de venituri era moșia de la Mihăileni, care aducea prin arendă suma de 900 fl.³⁴². La aceste venituri se mai adăuga suma de 150 fl., „didactul de la școlari”³⁴³. Rezulta un venit de 3494 fl., 40 cr., care nu acoperea cheltuielile anuale ale gimnaziului ce depășeau suma de 4000 fl.³⁴⁴.

335. Ibidem.

336. Ibidem. În cele patru clase ale gimnaziului, 16 elevi au obținut calificativul „distins”, 23 „bine”, 27 „suficient” și 16 „nesuficient”.

337. Ibidem.

338. Nestor Lupei, Romulus Neag, Stelian Circo, op. cit. p. 22.

339. Ibidem, p. 23.

340. Ibidem.

341. Enea Hodoș, Cercetări, probleme școlare confesionale, Sibiu, 1944, p. 49; Ioan Radu, op. cit. p. 21.

342. Ibidem.

343. Ibidem.

344. Ibidem.

Insuficiența mijloacelor financiare a determinat numeroase apeluri ale reprezentanței gimnaziale pentru obținerea unor sume suplimentare din colecte lansate în rândul populației românești. Chiar în primii ani de existență, reprezentanța gimnaziului a publicat un „Apel către toți românii”, apărut în paginile revistei „Familia” din 1872. Apelul menționa faptul că gimnaziul „este în pericol de a se închide, din lipsa cheltuielilor de întreținere, de subzistența materială a fondului său, consistente din posesiunea Mihăileni, ce abia aduce un venit de 1000 fl., v.a. la an, nu ajunge de a acoperi cheltuielile”³⁴⁵. „În astfel de tristă situație aflându-ne, apelăm la zelul și patronajul românimeii de pretutindeni, ca să ne ajute a delătura acest pericol, să nu lase a se stinge lumina care a început a revărsa rodie binefăcătoare pentru poporul nostru și cultură peste tot”³⁴⁶. Eventualele contribuții – preciza apelul – urmau a se transmite pe adresa lui G. Secula, avocat și episcop al fondului gimnazial, la Baia de Criș”³⁴⁷.

Reprezentanța gimnazială arăta că situația grea în care a ajuns gimnaziul a fost provocată de oficialitățile financiare ale statului maghiar, care au pretins plătitura „taxei de competență și timbru pentru transcrierea pe numele fondului gimnazial, a obligațiunilor donate de comunități acestui gimnaziu”³⁴⁸. Taxa impusă se ridica la suma de 4242 fl., și depășea venitul anual al gimnaziului³⁴⁹. Apelul lansat a avut ecou în rândul românilor din Transilvania. Printre primii donatori în favoarea gimnaziului din Brad, se număra Silvia Voscinaru, născ. Rașu, din Pîlu³⁵⁰.

Aceluiași scop, îi este destinată și una din reprezentațiile teatrale din Sibiu, ale artistului comic, din Galați, Ionescu³⁵¹.

La 24 noiembrie 1872, are loc, la Lugoj, un concert al artistei Livia Pascu, în folosul gimnaziului român din Brad”³⁵². Până la sfârșitul lunii decembrie 1872, s-au primit, la avocatul George Secula, 1219 fl., 89 cr., 1 galben și 10 franci, iar la redacția revistei „Albina”, alți 1725 fl., 10 creștari³⁵³.

Consistoriile din Sibiu, Arad, Caransebeș, fundațiunea Șaguna, Institutele de economii și credit, „Crișana”, „Albina”, „Victoria”, au contribuit și ele cu diferite sume în favoarea gimnaziului. În ședința sa din 12 aprilie 1877, Consistoriul arhiepiscopal din Sibiu, cerea Consistoriului din Caransebeș să deschidă o colectă pentru gimnaziul din Brad. Parohiile ortodoxe ale episcopiei

345. Familia, an. VIII, nr. 35/27 august - 8 septembrie 1872, p. 418.

346. Ibidem.

347. Ibidem.

348. Ibidem, nr. 36/3-15 septembrie 1872, p. 429.

349. Ibidem.

350. Ibidem.

351. Ibidem, nr. 43/22 octombrie - 3 noiembrie 1872, p. 514.

352. Ibidem, nr. 47/19 noiembrie - 1 decembrie 1872, p. 561.

353. Ibidem, nr. 51/17-29 decembrie 1872, p. 607.

Caransebeșului au contribuit cu sume „pe măsura posibilităților lor materiale, la această acțiune de binefacere, strângându-se suma totală de 259 fl., 39 creștari”³⁵⁴.

În perioada 1870-1875 nu s-a desfășurat nici un examen public la Brad, la care dr. Iosif Hodoș, să nu participe, contribuind „cu obolul său, cu cărți pentru premiera elevilor diligenți”³⁵⁵. La rândul său Basiliu Bașotă din Abrud, se obliga, în anul 1872, să contribuie la fondul gimnazial cu „50 fl. anual, până va absolvi fiul său cele 4 clase gimnaziale”³⁵⁶. Exemplul său a fost urmat și de avocatul Petru Călcunariu, din Orșova, care a trimis, în rate lunare, 100 fl., spre a pune baza la un fond pentru completarea gimnaziului”³⁵⁷.

Pentru procurarea unor aparate necesare învățământului, episcopul. Popasu „contribuie cu 50 fl. la colecta întreprinsă cu ocazia unui congres național bisericesc, prin deputatul Gherasim Candrea”. Din colecta aceasta s-a procurat o mașină electrică și alte aparate”³⁵⁸.

În anul 1878, gimnaziul din Brad, a fost vizitat de către episcopul Ioan Mețianu, însoțit de protosinghelul Iosif Goldiș, care a depus în fondul său „două obligațiuni de stat a 100 fl.”³⁵⁹. Vincențiu Babeș mijlocea, la rândul său la Pesta ridicarea intereselor fondului gimnazial, corecta adresele de mulțumire ale reprezentanței gimnaziului, dădea informații, când se ivea câte un binefăcător în favoarea acestei instituții școlare. Într-o scrisoare trimisă din Pesta la 3/15 aprilie 1874, Vincențiu Babeș arăta că boierii Bucovinei țin mult la formă și exterior precum caută la consecuința în stil”³⁶⁰, referindu-se la George Popoviciu din Stroești (Bucovina).

Un gest de înalt devotament față de gimnaziul din Brad a fost cel al lui Amos Frâncu. Când i s-a votat acordarea a 500 fl., competențe de drum, diurne și paușal pe mai mulți ani, ca președinte al comisiei școlare”³⁶¹, el a replicat că n-a „muncit pentru bani, ci pentru cauză. Sunt răsplătit, că mi-a succedat. Văd aprinsă lumina care va lumina veacul meu. Abzic de cele 500 fl., în favorul fondului gimnazial”³⁶².

Donățiile, colecțiile, veniturile realizate din averea proprie, acopereau cu greu cheltuielile gimnaziului. „Venitele institutului sunt foarte modeste, încât abia ajung a acoperi salariile profesorilor”³⁶³, se menționa în a V-a Programă a gimnaziului român gr.or. din Brad, pe anul 1880/1881.

354. Evea Hodoș, Cercetări, p.49.

355. Ioan Radu, op. cit. p. 27.

356. Ibidem, p. 28.

357. Ibidem.

358. Ibidem.

359. Ibidem.

360. Ibidem, p. 28.

361. Ibidem, p. 28.

362. Ibidem.

362. Foia Școlastică. an IX, nr. 12 din 1/13-15/27 august 1881, p. 127.

Unul din mijloacele de bază a funcționării în bune condițiuni a gimnaziului și a instruirii elevilor îl constituia biblioteca. Ea s-a înființat din donații „de opuri didactice, științifice (juridice și economice) din partea subprefecților comitatului Zarand, dr. Iosif Hodoș și Amos Frâncu”³⁶⁴. Încă de la apariția revistei „Transilvania”, „exemplarul de onoare a fost trimis și gimnaziului din Brad”³⁶⁵. În septembrie 1869, Iosif Hodoș, aflat la București, îi comunica lui Amos Frâncu, că a intervenit cu succes pentru trimiterea ziarelor „Românul” și „Traian”, precum și a Monitorului Oficial pentru Gimnaziul din Brad. Am mai mijlocit să ni se trimită cărți școlare, didactice și legiurile române toate. Am speranța și de un ajutoriu în bani pentru gimnaziul nostru”³⁶⁶.

În anul 1871/72, prin și cu sacrificiurile corpului didactic s-a înființat fondul bibliotecii gimnaziale”³⁶⁷, pentru procurarea de cărți și reviste. An de an, prin cumpărări sau donații, fondul bibliotecii a sporit, numărând, în anul 1876, 539 de cărți³⁶⁸. Numai în anul școlar 1879-80, biblioteca gimnaziului s-a îmbogățit cu „39 opuri, parte donate, parte cumpărate”³⁶⁹. Anul 1880/81 a înregistrat o sporire a fondului de carte cu 66 opuri (cu 27 mai mult ca în anul 1879/80), dintre acestea, au fost donate 23 și 43 cumpărate din fondul bibliotecii”³⁷⁰. Pentru îmbogățirea fondului de carte al bibliotecii, profesorii și elevii gimnaziului organizează o serie de acțiuni culturale. La 6 martie 1880, în sala gimnaziului a avut loc un bal în folosul bibliotecii gimnaziale”³⁷¹. Balul a reușit foarte bine, întrunind o mare parte din inteligența română din acel jur”³⁷². Una din cele mai importante donații de carte în favoarea bibliotecii gimnaziului, a aparținut protopopului Zarandului, Nicolae I. Mihălțianu, care a cuprins 104 volume”³⁷³.

Numărul cărților din bibliotecă a ajuns, în 1876, la 539 bucăți³⁷⁴, pentru a atinge, în anul școlar 1900/1901, cifra de 2860 volume, în valoare de 12.672 coroane, 96 fileri”³⁷⁵. În biblioteca gimnaziului se aflau scrieri ale unor autori

364. Ioan Radu, op. cit. p. 23.

365. Transilvania, an. I, nr. 12/1 iunie 1868, p. 283.

366. Vasile Netea, op. cit. p. 312.

367. A XXV-a Programă,... p. 54.

368. Nestor Lupei, Romulus Neag, Stelian Circo, op.cit. p. 23.

369. Foaia Scolastică, an. VIII, nr. 18/15-27 septembrie 1880, p. 144.

370. Ibidem, an. IX, nr. 11 din 1/13 - 15/27 august 1881, p. 127.

371. Familia, an. XVI, nr. 19/6-18 martie 1880, p. 115.

372. Ibidem.

373. Nestor Lupei, Romulus Neag, Stelian Circo, op.cit. p. 23; Donația a avut loc înainte de anul 1881, întrucât în acest an, la 15 iulie st. v., Nicolae I. Mihălțianu înceta din viață după o grea suferință (Cf. Foaia Scolastică, an. IX, nr. 11 din 1-13/15-27 august 1881, p. 127).

374. Ibidem.

375. A XXV-a Programă,... p. 51.

români și străini. Printre autorii români se numărau Vasile Alecsandri, Al.Papiu Ilarian, Timotei Cipariu, Ioan V. Rusu, Nicolae I. Mihălțianu, Ion Popescu, etc.

Biblioteca gimnaziului i se adaugă muzeul și colecțiile sale. În anul 1877, Iosif Hodoș este trimis din partea Consistoriului arhidiecezan din Sibiu pentru a vizita școala de la Brad³⁷⁶. Cu acest prilej el se „informează despre procesul de învățământ, discută cu profesorii și elevii, vizitează spațiile de învățământ, biblioteca, muzeul și arhiva”.

Colecțiile gimnaziului s-au constituit din obiecte cumpărate și din donații. Colecția de științele naturii, era una din cele mai bogate, având în anul 1876/77, herbarii, colecții de insecte, 150 de minerale și roci, planșe cu referiri la regnurile mineral, vegetal și animal³⁷⁷.

O perioadă dintre cele mai dificile, pentru Gimnaziul din Brad, survine imediat după desființarea comitatului Zarand, în 1876. Tânărul gimnaziu era „punctul negru”, nu numai în ochii inspectorului regesc de la Deva, Ludovic Rethy, dar și a altor intelectuali neromâni din Zarand și de aiurea³⁷⁸. În același an, se publica „Proiectul de lege, relativ la instrucțiunea din școlile gimnaziale și reale³⁷⁹, care obliga gimnaziile confesionale să se alinieze prevederilor noii legi. Conform § 57 al legii, gimnaziile și școlile reale existente, nu pot „cere, nici primi, în nici un caz, ajutor sau subvențiune materială de la staturi străine, de la domnitorii sau guvernele acelora”³⁸⁰. În ce privește mărirea claselor legea preciza că numărul maxim al elevilor dintr-o clasă nu putea depăși 50 de elevi³⁸¹, cifră care nu va fi atinsă, în nici un an de către clasele gimnaziului brădean. Alte prevederi ale proiectului de lege se referă la edificiile școlare, care trebuie să fie cu săli spațioase și suficiente ca număr. Sălile ce urmau a se construi, urmau să aibă o înălțime de 4 m., 11 cm³⁸².

Legea permitea confesiunilor, municipiilor, comunităților și altor societăți, să înființeze și susțină „orice școli medii publice”³⁸³. Studiile propuse, în aceste școli, cu excepția religiei, se stabilesc de „Ministrul de instrucțiune”³⁸⁴. Autoritățile superioare ale acestor institute erau obligate a înainta Ministrului de instrucțiune

376. Enea Hodoș, Cercetări,... p. 47.

377. Nestor Lupeni, Romulus Neag, Stelian Circo, op.cit. p. 23.

378. Enea Hodoș, Cercetări,... p. 47; Inspectoratul regesc maghiar Ludovic Rethy a fost numit la Deva, în anul 1873 (Cf. Convorbiri pedagogice, an. II, nr. 2 din 1-13 februarie 1887, p. 3).

379. Școala română, an. I, nr. 2/9 ianuarie 1876, p. 14-15.

380. Ibidem.

381. Ibidem, nr. 5/3 ianuarie v. 1876, p. 38.

382. Ibidem, nr. 6/6 februarie v. 1876, p. 47.

383. Ibidem, nr. 8/21 februarie v. 1876, p. 63.

384. Ibidem.

publică, regulamentele referitoare la profesori și elevi, precum și modificările operate în ele³⁸⁵. Numărul profesorilor la gimnaziile confesionale de 4 clase, conform legii, era de cel puțin 6³⁸⁶.

Toate școlile medii erau sub inspecțiunea ministrului de instrucțiune, legea stabilind în acest scop următoarele:

1. Pentru înființarea unui institut de învățământ, era necesar a se înainta ministrului „statutul de organizare, planul de învățământ și conspectul profesorilor”³⁸⁷.

2. Inspectorul școlar de stat putea vizita oricând fiecare institut public de învățământ, lua cunoștință „despre cursul instrucțiunii, despre cărțile și mijloacele didactice folosite”³⁸⁸. Autoritățile institutelor având caracter confesional erau obligate a înainta „inspectorului districtual de școală datele statistice cerute prin ministrul de instrucțiune, cărțile didactice ostile statului”³⁸⁹.

Ministrul de instrucțiune poate retrage „oricărui institut, care nu corespunde cerințelor legii, după 3 atenționări, făcute din jumătate în jumătate de an „autoritatea respectivei școli, dreptul de publicitate”³⁹⁰. La institutele existente, aceste atenționări, pot începe, numai după ce vor trece doi ani de la sancționarea legii³⁹¹. Dacă se constata că la o școală medie, se propun idei „contrarie moralității sau inamice statului, se ordona investigația pentru înlăturarea acestor defecțiuni, iar în caz de nereușită „se putea închide institutul respectiv, ba în cazuri extraordinare poate suspenda educațiunea și instrucțiunea și înainte de încheierea anului școlastic”³⁹².

Consistoriul din Sibiu n-a întârziat a lua măsuri pentru păstrarea și progresul tânărului gimnaziu din Brad „unicul în țara moșilor cu munți de aur și cu sărăcia din poartă în poartă”³⁹³. La 12 februarie 1877, Consistoriul îl însărcina pe Iosif Hodoș, asesor consistorial, să viziteze „Școala de la Brad și să informeze despre starea sa internă și externă, despre modul cum se predau studiile și despre tot ce privește acest institut”³⁹⁴.

385. Ibidem.

386. Ibidem, nr. 9/27 februarie v. 1876, p. 70, § 63.

387. Ibidem, p. 71, § 67.

388. Ibidem.

389. Ibidem.

390. Ibidem, p. 71-72, § 68.

391. Ibidem.

392. Ibidem, § 69.

393. Enca Hodoș, Cercetări,... p. 47.

394. Ibidem.

Rezultatul acestei vizite este materializat într-un raport înaintat la 20 martie 1877, în care arată că a „vizitat cele patru clase gimnaziale în orele de prelegeri, punând întrebări școlarilor și ținând consfătuiri cu profesorii”³⁹⁵.

Iosif Hodoș relatează că „materialul de învățământ este tratat în felul și măsura din Entwurf der Organisation der Gymnasien in Oesterreich”, cu excepția limbii grecești, luându-se totodată în considerare instrucțiunile date de Ministrul de Culte și Instrucțiune Publică³⁹⁶. Corpul profesoral – informa asesorul consistorial – era compus dintr-un director și patru profesori cu pregătire academică și de teologie. Iosif Hodoș propune ca direcțiunea școlii să înainteze Consistoriului, pentru revizuire, socotelile privind administrarea averii gimnaziului. Directorul Nicolae I. Mihălțianu le înainta în octombrie 1877 și din ele rezulta că gimnaziul avea „un venit de 3494 fl., 40 cr., în timp ce cheltuielile erau de peste 4000 fl.”³⁹⁷. Debitul financiar rămânea să fie acoperit din contribuții benevole ale zărăndenilor, la care se mai adaugă ajutorul dat din fondurile arhiepiscopiei.

Numai prin mari sacrificii ale populației românești s-a reușit a se păstra autonomia acestui gimnaziu față de stat. Inspectorul regesc de școală de la Deva, Ludovic Rethy – relatează la 20 iulie 1877 protopopul Devei, Ioan Papiu – n-a văzut și nu vede punct mai negru pe harta școlilor acestui comitat al Hunedoarei, ca gimnaziul din Brad și școala capitală primară română din Dobra”³⁹⁸.

Aceste „cuiburi ale românismului trebuie distruse, era părerea politicianului inspector școlar al comitatului Hunedoara. Față de atitudinea tot mai agresivă a inspectorului Rethy, elita intelectuală românească își strânge rândurile apărând cu strășnicie gimnaziul din Brad. La 9 noiembrie 1879, Ministrul ungar cerea date despre gimnaziile ortodoxe române ale arhiepiscopiei. Informațiile cerute de minister sunt întocmite de către directorul gimnaziului, Nicolae I. Mihălțianu, care face un istoric al înființării instituției, urmat de alte date privind activitatea desfășurată. Se menționa că gimnaziul dispunea de un imobil care avea la etaj „5 încăperi și mobiliatura trebuincioasă, unde se țin prelegerile, o cancelarie pentru director, o cameră pentru bibliotecă și muzeu; în parter sunt patru încăperi. Institutul funcționează cu patru clase gimnaziale și patru primare. Corpul didactic se formează din patru profesori ordinari. Studiile se propun după planul gimnaziilor de stat”³⁹⁹.

395. Ibidem.

396. Ibidem, p. 48.

397. Ibidem, p. 49.

398. Ibidem, p. 54.

399. Ibidem, p. 52.

Cu toate presiunile exercitate, prin eforturile populației zărăndene și din Munții Apuseni, a întregii națiuni române, în frunte cu biserica ortodoxă, s-a păstrat caracterul confesional al gimnaziului. Legea XXX din 1883, introducea un număr sporit de ore de limbă maghiară în toate școlile medii confesionale românești, prin reducerea corespunzătoare a orelor dedicate limbii și literaturii române.

Din momentul înființării sale, gimnaziul din Brad a devenit principalul așezământ de învățământ și cultură al populației românești din această zonă și nu numai. Aici au venit să învețe copii din comitatele Zarand, Hunedoara, Turda-Arieș, Alba Superioară, Arad, etc. În perioada 1872-1883 au absolvit gimnaziul un număr de 124 tineri din diferite comitate ale Transilvaniei și Banatului⁴⁰⁰. În aceeași perioadă evoluția populației școlare și a claselor a avut următoarea structură⁴⁰¹:

Nr. crt.	Anul școlar	Clasele				Total clase	Total elevi	Observații
		I	II	III	III			
1	1869/70	23	17	–	–	2	40	A funcționat și clasa a V-a
2	1876/71	29	22	8	–	3	59	
3	1871/72	20	15	21	10	4	66	
4	1872/73	19	10	9	16	4	54	
5	1873/74	18	16	7	5	4	46	
6	1874/75	22	14	18	5	4	59	
7	1875/76	18	15	9	11	4	53	
8	1876/77	26	16	12	9	4	63	
9	1877/78	22	18	11	7	4	58	
10	1878/79	26	18	22	13	4	79	
11	1879/80	27	27	10	13	4	77	
12	1880/81	28	21	20	11	4	80	
13	1881/82	26	22	16	15	4	79	
14	1882/83	39	23	14	14	4	90	
15	1883/84	21	30	19	11	4	81	
Total elevi		364	284	194	140		984	

400. Nestor Lupei, Romulus Neag, Stelian Circo, op. cit. p. 163-166.

401. Ibidem, p. 160.

Între absolvenții gimnaziului din Brad amintim pe Enea Hodoș (1872/78)⁴⁰², Pavel Oprea (1876/77)⁴⁰³, Ioan Stoica (1877/78)⁴⁰⁴, Ioan Moța (1882/83)⁴⁰⁵, Ioan Radu (1882/83)⁴⁰⁶, și alții. Profesorii gimnaziului din Brad au fost excelenți dascăli, dar și tenaci propovăduitori ai culturii naționale. Ei s-au impus în marea lor majoritate, ca autori de manuale școlare, scrieri științifice și literare. Lucrările lor au fost inspirate, pe de o parte, de nevoile didactice și științifice ale instituției, iar pe de altă parte, impuse de conștiința unității naționale a poporului român. În perioada de care ne ocupăm (1869-1883) catedrele gimnaziului au fost ocupate de 12 profesori, unii cu o îndelungată activitate în această instituție, după cum se poate observa și din tabelul de mai jos⁴⁰⁷:

Nr. crt.	Numele și prenumele	Specialitatea	Anii în care a funcționat	Observații
1	Pr. Moise Lazăr	Religie	1869-1871	Director
2	Georgiu Părau	Latină, maghiară, română	1869-1904	Director
3	Constantin Costin	Latină, matematică, fizică	1869-1904	1881-1884
4	Artemiu Feneșan	Maghiară	1870-1874	
5	Simeon Muntean	Geografie, st. naturale	1870-1874	
6	Pr. Nicolae I. Mihăltianu	Religie	1871-1881	Director
7	Petru Em. Prodan	Română, latină	1871-1972	1871 1881
8	Ioan Velovan	Germană, geografie, desen, muzică	1874-1878	
9	Nicolae Mărginean	Maghiară, istorie, matematică	1874-1881	
10	Pr. Ștefan Albu	Religie, română, șt. naturale	1879-1928	Director
11	Pr. Vasile Damian	Religie, matematică	1881-1908	Director
12	Ioan Pipoș	Germană, geografie, matematică	1883-1884	1884-1891

402. Enea Hodoș (1858-1945), pedagog de seamă, folclorist și istoric literar, membru corespondent al Academiei Române.

403. Pavel Oprea, profesor la Gimnaziul din Brad (1890-1927), director între anii 1904-1908.

404. Ioan Stoica din Ormindea, pasionat pentru pictură, sculptură, desen și tehnică. Și-a confecționat un aparat de zbor, expus la o expoziție a Astei.

405. Ioan Moța, protopop gr. or. la Orăștie.

406. Ioan Radu (1866-1936), dr. în filozofie, profesor la Gimnaziul din Brad.

407. Nestor Lupei, Romulus Neag, Stelian Circo, op. cit. p. 136.

Între profesorii cu o bogată activitate didactică la gimnaziu amintim pe Nicolae I. Mihălțianu, Georgiu Părau, Constantin Costin, Ștefan Albu și Vasile Damian. Paralel cu activitatea didactică, câțiva dintre ei sunt autori de lucrări literar științifice. Nicolae I. Mihălțianu, inaugurează, în anul 1876, publicarea de anuare școlare, numite programe. În prima Programă a gimnaziului din Brad, publică „Cestiunea ortografiei române”⁴⁰⁸, manual pentru clasele a III-a și a IV-a normală. El combate exagerările latiniste, dar nu împărtășește în totalitate nici sistemul fonetic, care „ne-ar aduce acolo ca să nu ne mai cunoaștem trecutul”⁴⁰⁹. Georgiu Părau publică „Apel către părinți” apărut în Programa gimnaziului din 1878/79 și „Schiță din istoricul gimnaziului din Brad”, tipărit în Programa din anul școlar 1881/82⁴¹⁰. La rândul său profesorul Artemiu Feneșan este autorul unui manual intitulat „Exerciții de vorbire la studiul limbii maghiare”, pentru elevii casei a IV-a normale⁴¹¹.

Directorii gimnaziului, începând cu Nicolae I. Mihălțianu, publică „Programa”, care era o dare de seamă privind structura și numărul elevilor pe clase, rezultatele la învățătură, evenimentele mai importante din viața școlii, situația bugetului, fondul de carte al bibliotecii, al mijloacelor de învățământ, etc. O importanță deosebită o au lucrările științifice, comunicările, contribuțiile personale ale unor profesori, publicate în Programă. Între cele mai valoroase contribuții le amintim pe cele publicate de Nicolae I. Mihălțianu, Georgiu Părau, Pavel Oprișă, Ioan Radu, etc⁴¹².

Cu totul remarcabilă a fost activitatea profesorilor de la Brad, în cadrul Despărțământului Baia de Criș al Astei, cei mai mulți dintre ei fiind membri și contribuind, prin disertațiile prezentate în fața locuitorilor satelor, la răspândirea ideilor Astei.

Timp de o jumătate de secol, până la Marea Unire din 1918, Gimnaziul din Brad a fost, pentru Munții Apuseni, universitate, bibliotecă românească, teatru național, ateneu, sală de expoziții, cu un cuvânt, prin el s-a realizat tot ce s-a inițiat în această regiune din punct de vedere cultural-artistic⁴¹³.

COLEGIUL REFORMAT „KUN” DIN ORĂȘTIE

Una dintre școliile medii cele mai bine organizate, cu o bogată activitate, era Colegiul „Kun” din Orăștie, frecventat de numeroși elevi români. Frecventarea

408. Nicolae I. Mihălțianu, Cestiunea ortografiei române, în I-a Programă a Gimnaziului din Brad pentru anul 1876-1877, Sibiu, 1877, p. 3-34.

409. Ibidem, p. 3.

410. Nestor Lupei, Romulus Neag, Stelian Circo, op. cit. p. 22.

411. Ibidem.

412. Ibidem.

413. Vasile Netea, Munții Apuseni, muzeu istoric și Pantheon al poporului român, București, 1877, p. 109-110.

sa de către numeroși copii ai românilor se explică prin plasarea într-o zonă cu o populație românească compactă. Începând cu 1 septembrie 1867, numărul claselor gimnaziului este ridicat de la 6 la 8⁴¹⁴. Transformarea sa în gimnaziu mare explică numărul mare de elevi români veniți să studieze aici. Din păcate nu dispunem de cifre exacte privind numărul elevilor români care au frecventat colegiul în perioada 1867-1883. Dar iată situația generală a numărului de elevi ai colegiului, cursul primar și gimnazial, pentru această perioadă⁴¹⁵:

Anul școlar	Cursul primar	Gimnaziu	Total	Observații
1867/68	164	228	392	
1868/69	147	249	396	
1869/70	129	142	271	
1870/71	132	99	231	Se revine la 6 cls.
1871/72	121	84	205	
1872/73	126	84	210	
1873/74	91	90	181	
1874/75	119	92	211	
1875/76	132	88	220	
1876/77	125	96	221	
1877/78	110	90	200	
1878/79	106	104	210	
1879/80	112	131	243	Se completează cls. VII-a și apoi a VIII-a
1880/81	104	165	269	
1881/82	97	171	268	
1882/83	112	176	288	
Total elevi	1927	2089	4016	

Numărul mare de elevi români, care au frecventat colegiul a permis înființarea, la 20 septembrie 1867 a Societății de lectură a tinerimii studioase de la Gimnaziul din Orăștie⁴¹⁶.

Câteva date deosebit de importante ne-au fost lăsate de către Petre Gabor, fost elev al Gimnaziului din Orăștie⁴¹⁷. „În anul școlar 1864-1865, eram

414. Görög Ferencz, A szászvárosi Ref. Kun Kollégium Emlékkönyve, Cluj, Kolozsvár, 1925, p. 15.

415. Ibidem, p. 31.

416. Eugenia Glodariu, Despre Societatea de lectură a tinerimii române de la Gimnaziul din Orăștie, în Sargetia, XXI-XXIV/1988-1991, p. 781-785.

417. DJHAN, Deva, fond. Societatea de lectură a elevilor români de la Gimnaziul reformat din Orăștie, dosar 2/1886-1911, f. 11-12.

mulți studenți români în Gimnaziul reformat din Orăștie⁴¹⁸. În acest an în cadrul gimnaziului a avut loc un serios incident care a dus la exmatricularea din școală a elevului Ioan Stoian. Referindu-se la eveniment preotul Petru Gabor relatează următoarele; „Pe clasa a VI-a gimnazială era și Ioan Stoian, care venise la Orăștie de la Gimnaziul din Blaj. Era român însuflăit, studiasse 5 clase gimnaziale la români, era serios, dar simpatic, bine dezvoltat, îmbrăcat în port românesc, avea idealurile lui și stăruia să ne însuflătească și pe noi”⁴¹⁹. Ioan Stoian propune organizarea unei petreceri, pentru ziua de 3/15 mai 1865. Obține aprobarea directorului apoi propune colegilor să contribuie cu câte 20-30 creițari „pentru cumpărarea unui steag și tocmirea muzicii”⁴²⁰. Acțiunea elevilor din zilele de 2/14 și 3/15 mai, cântecele naționale intonate, drapelul tricolor purtat, au alertat pe groful Kun, de la Geoagiu, care a cerut directorului Szabo, convocarea senatului gimnaziului, în care elevii români sunt aspru dojeniți „iar lui Stoian i s-a dat „consilium abeundi” și nu l-a mai considerat de elev al gimnaziului”⁴²¹. Izbucnirea unui incendiu, în ziua de Rusalii, al aceluiași an, la acoperișul gimnaziului, a îndreptat bănuiala autorităților împotriva aceluiași elev, lucru ce nu s-a putut dovedi. Cert este, relatează preotul Petru Gabor, că „studenții români, însă din această cauză, au suferit lung timp, multe șicanări și neplăceri”⁴²².

Acțiunea elevilor din anul 1865 va premerge alte evenimente provocate de elevii români, inclusiv înființarea Societății de lectură, căreia i se vor pune multe piedici în activitatea sa scurtă. Înființarea Societății de lectură din cadrul gimnaziului este relatată și de către revista Familia. „Din Orăștie – scria Familia – am primit știrea că Junimea română studioasă din colegiul ev. ref. de aici, încă de la începutul anului a format o societate de lectură”⁴²³. Dar tinerii elevi s-au lovit încă de la începutul activității lor de împotrivirea directorului. „Junimea a suplicat, dar în deșert”, cu toate aceste „nu disperăm ci ținurăm ședințe neconținut”⁴²⁴.

Înființarea Societății de lectură este relatată și de către inițiatorul și întemeiatorul ei Francisc Hossu Longin. Îndată după trecerea la gimnaziu mare, chiar în anul școlar 1867/68, trei „studenți” ce studiau la gimnaziile din alte centre, se înscriu în clasa a VII-a a Colegiului Kun din Orăștie, între ei

418. Ibidem.

419. Ibidem.

420. Ibidem.

421. Ibidem.

422. Ibidem.

423. Familia, an. IV, nr. 11/27 martie - 8 aprilie 1868, p. 130.

424. Ibidem.

aflându-se și Francisc Hossu Longin care venea de la gimnaziul romano-catolic din Cluj⁴²⁵.

Francisc Hossu Longin descrie în „Amintirile” sale, că ajungând student la Orăștie a strâns pe toți „studenții” români din clasele superioare și le-a făcut propunerea de a se uni într-o societate de lectură în cadrul căreia să se cultive în limba română, să se organizeze serate cu declamațiuni și să pună bazele unei biblioteci⁴²⁶. Îndată s-au întocmit „statute și s-au așternut la direcțiune ca să se trimită spre întărire. Tot în anul acela, sub înțeleapta conducere a fostului președinte, s-a și pus fundamentul pentru bibliotecă”⁴²⁷.

Cu ocazia primei ședințe, desfășurată la 20 septembrie 1867, a fost ales comitetul alcătuit din, protopopul Petru Vălean, președinte, Francisc Hossu Longin, vicepreședinte, Nicolae Herlea, secretar, Petru Rimbașiu, vicesecretar, Avram Mihai, casier și Nicolae Hațieganu, bibliotecar⁴²⁸. Societatea număra la început 28 de membri, pentru a ajunge, în anul școlar 1869/70, la 34⁴²⁹. Membrii societății puteau fi onorari (onorifici n.n.), ordinari (elevi din cursul superior V-VIII) și extraordinari (elevi din clasele a III-a și a IV-a).

Dacă la înființare doar președintele era din afara școlii, cu prilejul ședinței din 15 septembrie 1868, s-a hotărât ca cei din conducere să fie aleși din cadrul inteligenței române a orașului Orăștie. Astfel alături de președintele Petru Văleanu, sunt aleși Claudiu Vlad, vicepreședinte, Mihăilă Dobó, secretar, Ilie Pop, casier și Ioan Bena, bibliotecar⁴³⁰. Deoarece statutele înaintate spre aprobare au fost returnate, comitetul revine cu o nouă adresă, înaintată la 18 martie 1868, și însoțită de statutele modificate, după modelul celor ale Societății Teologilor din Blaj⁴³¹.

Societatea de lectură a mai activat până la 26 iunie 1870, când și-a încetat activitatea. Încetarea activității societății trebuie pusă în legătură directă cu revenirea colegiului la 6 clase⁴³², elevii din clasele a VII-a și a VIII-a îndreptându-se spre alte școli.

În cei trei ani de activitate Societatea de lectură a ținut peste „40 de ședințe și elaborând 30 de operate”⁴³³. Pentru dezvoltarea fondului de carte al bibliotecii, membrii societății au desfășurat diverse acțiuni, întocmind liste de subscripție, organizând serate „de perorațiuni și cântări”⁴³⁴.

425. Eugenia Glodariu, op. cit. p. 781.

426. Ibidem.

427. Familia, an. IV, nr. 52/26 decembrie 1868 - 6 ianuarie 1869, p. 622.

428. Eugenia Glodariu, op. cit. p. 781-782.

429. Ibidem, p. 782.

430. Ibidem.

431. Ibidem.

432. Görög Ferencz, op. cit. p. 16.

433. Familia, an. IV, nr. 15/28 aprilie - 10 mai 1868, p. 179.

434. Ibidem.

Din Orăștie, 28 de cetățeni au donat, pentru bibliotecă, 43 fl. 30 cr., și 5 cărți⁴³⁵. S-au mai primit donații din Deva (8 fl. și 2 cărți), Ilia (3 fl.), Oarda de Jos (10 fl.), Balomir (3 fl. și 8 cărți), Vinerea (15 fl.), Cugir (22 cărți și 3 legături gazete), Bobâlna (5 fl.), Căstău (2 fl.), Romos (1 fl.)⁴³⁶. La rândul său redacția revistei Transilvania din Brașov, a trimis pentru biblioteca Societății de lectură, 90 fl., 50 cr., și 40 cărți⁴³⁷.

Cu prilejul seratelor organizate se recita din D. Bolintineanu („Deșteptarea României”, „Cea din urmă noapte a lui Mihai cel Mare”, „Ștefan cel Mare și maica sa”, „Un june român mort la Paris”), Andrei Mureșanu („Orfana din munți”, „Către martirii români”, „Un devotament familiei Hurmuzaki”), Vasile Alecsandri („Santinela română”, „Bălcescu murind”), Iosif Vulcan („Nu disperați”, „Premiul lui Mihai eroul”, „Necazul umoristului”, „Moda de acum”), I. Heliade Rădulescu („Zburătorul”), S. Petöfi („Nebunul”), Iustin Popfîu („Chemarea ardelenilor la Dieta din Pesta”), I. Lapedatu („La ardeleni”), Fabian („Glasul viitorului”)⁴³⁸. Francisc Hossu Longin a repurtat un mare succes prin recitarea poeziei lui Alecsandri, „Santinela română”, una dintre poeziile cele mai recitate în cadrul societăților literare române⁴³⁹.

În cadrul societății s-au făcut și câteva încercări de creații proprii ale elevilor. Francisc Hossu Longin a realizat nuvela „Fericirea de trei minute”, Ioachim Langu a întocmit lucrarea „Descrierea Sabiului”⁴⁴⁰. Lazăr Bosioroganu încearcă o traducere din germană a lucrării „Amicii” de Peter August Lieberkind⁴⁴¹, iar Ioan Mihu, traduce, din maghiară, „Insula pustie” de Peter Indoli⁴⁴². La rândul său, Corneliu Comănescu traduce poezia „Nebunul” de S. Petöfi⁴⁴³.

Între elevii claselor a VII-a și a VIII-a, care au luat parte la serata literar muzicală, din ianuarie 1870, amintim numele lui Ioan Pop, Corneliu Comănescu, Emil Rozor, Petru Truția, Ioachim Langu, Ciriace Nistor și George Stoian⁴⁴⁴. După desființarea claselor mari ale gimnaziului, majoritatea elevilor români se îndreaptă spre alte școli. Între anii 1867-1870 gimnaziul din Orăștie a fost frecventat de numeroși elevi români. Dintre cei 5 absolvenți, din anul școlar 1867/68, trei erau români, Francisc Hossu Longin, Mihai Hațiegan și Viorel

435. Ibidem.

436. Ibidem.

437. Ibidem.

438. Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca (în continuare BCU), fond. Fr. Hossu Longin, ms. srtar 262/7,8 Protocoalele ședințelor din 1867-1868; 1868-1869 și 1869-1870; Vezi și Eugenia Glodariu, op. cit. p. 782; Familia, an. VI, nr. 2/11-23 ianuarie 1870, p. 21.

439. Eugenia Glodariu, op. cit. p. 782-783.

440. Ibidem, p. 783.

441. Ibidem.

442. Ibidem.

443. Ibidem.

444. Familia, an. VI, nr. 2/11-23 ianuarie 1870, p. 21.

Nicolae⁴⁴⁵. Dintre cei 11 absolvenți ai anului 1869, cinci erau români, între aceștia numărându-se Banciu Ioan, Herția Nicolae, Mihai Avram, Rimbaș Petru și Pop Samuel⁴⁴⁶. Reducerea, în anul 1870 a claselor a VII-a și a VIII-a, va diminua drastic numărul elevilor români din gimnaziu. Chiar dacă se va reveni la gimnaziu mare de 8 clase, în anul școlar 1880/81, nu se vor mai înregistra, în anii următori, un procentaj atât de mare de elevi români. La aceasta va contribui și tendințele de maghiarizare tot mai accentuate după proclamarea dualismului.

Totuși mai înregistrăm câteva nume de absolvenți români în perioada la care ne referim (1867-1883). Reținem numele lui Simion Ioan (1870) iar Manasie (1881), Marcu Romulus și Popovici Ioan (1882), Sergiu Medean⁴⁴⁷, și Pop Simion (1883)⁴⁴⁸.

Deși Colegiul Kun din Orăștie făcea parte din școlile autonome ale reformaților, el avea o autonomie limitată, statul având dreptul de control asupra întregii sale activități. După 1867, el se maghiarizează, în locul limbii germane fiind introdusă limba maghiară. În urma legilor Trefort din 1879 și 1883, întregul învățământ secundar a primit o bază unitară, fiind pus în serviciul statului maghiar. Legea XXX din 1883, stabilea că, la sfârșitul anului școlar, elevii clasei a VIII-a, urmau să susțină examenul de maturitate. Scopul examenului era de a stabili dacă „tânărul care a urmat studiile secundare, și-a însușit cunoștințele, gradul de cultură generală primit prin programul de studii, și dacă a ajuns la nivelul de inteligență necesară pentru a urma o facultate”⁴⁴⁹. Examenul de maturitate consta din lucrări scrise și orale. Limba maghiară – conform legii XXX – era materia cea mai importantă a examenului scris⁴⁵⁰. Elevii care obțineau note slabe la examenul de maghiară, nu se mai puteau prezenta a doua oară, decât la începutul anului următor.

În gimnazii, examenul de maturitate conținea pe lângă limba maghiară, din care candidații întocmeau și o versiune germană, o temă din limba latină și greacă și probleme de matematică⁴⁵¹. Nepromovarea limbii latine, antrena o amânare a examenului de maturitate⁴⁵². Pe lângă examenul scris se susțineau și probe orale. Ședințele unui examen erau de 8-9 ore și în acest interval nu se puteau examina mai mult de 10-12 elevi⁴⁵³.

Conform legii elevii erau examinați de către profesorii lor, dar președintele comisiei și comisarul ministerului aveau dreptul de a adresa întrebări. Examenul oral din gimnaziu se susținea din: limba și literatura maghiară, limba și

445. Görög Ferencz, op. cit. p. 184.

446. Ibidem.

447. Sergiu Medean a urmat cariera preoțească, devenind protopopul tractului Sebeș.

448. Görög Ferencz, op. cit. p. 184.

449. L'insegnement en Hongrie, Budapesta, 1900, p. 282.

450. Ibidem, p. 283.

451. Ibidem.

452. Ibidem.

453. Ibidem.

literatura latină, Istoria Ungariei, matematică (algebră și geometrie) și fizică⁴⁵⁴. Absolvenții examenului de maturitate erau declarați „maturi” și obțineau un certificat de maturitate în limba maghiară⁴⁵⁵.

Dintre foștii elevi români ai Colegiului Kun din Orăștie, s-au distins Avram Mihai din Balomir, absolvent din anul 1869, care a trecut Carpații, devenind doctor în medicină, întemeietor al unui mare sanatoriu și a unei fundații, Petru Truția, avocat în Arad și Francisc Hossu Longin, avocat în Deva, ambii apărători în procesul Memorandului⁴⁵⁶.

După 1867, colegiul Kun din Orăștie a devenit un instrument de maghiarizare în mâinile statului dualist, ceea ce a determinat îndepărtarea românilor de acest institut de învățământ. Aici învățau – spre exemplu în anul 1912, un număr de 313 elevi, din care 261 erau maghiari⁴⁵⁷, și numai 52 erau nemaghiari. În același an Colegiul avea un număr de 18 profesori ordinari, la care se mai adăugau 4 de religie⁴⁵⁸.

LICEUL REAL MAGHIAR DE STAT DIN DEVA

O altă școală medie, din sud-vestul Transilvaniei, frecventată de elevi români a fost Liceul maghiar de stat din Deva. Liceul s-a înființat, prin ordinul Ministerului Culturii din Budapesta, din 14 iulie 1871 și ca urmare a eforturilor tuturor locuitorilor comitatului Hunedoara. Punându-se problema ridicării unui local propriu, pentru liceu, locuitorii comitatului au plătit, timp de 10 ani, un impozit suplimentar, în vederea acoperirii cheltuielilor legate de construirea și înzestrarea sa corespunzătoare⁴⁵⁹.

Liceul își inaugurează activitatea la 4 octombrie 1871, într-un local de pe actuala stradă Eminescu, nr. 17, cu o clasă cuprinzând 23 de elevi⁴⁶⁰. El se înființase în temeiul proiectului de lege austriac, de la 1850, numit „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich”⁴⁶¹. Legea era obligatorie și pentru Ungaria și introducea, pe lângă gimnaziile existente și școlile reale. În școlile reale înființate până la 1867, limba de predare era germana, după care ele se maghiarizează. Ministrul Instrucțiunii Publice, T. Pauler, modifica, în anul 1871, planul de învățământ pentru școlile secundare, dar organizarea acestora o lăsa aproape neschimbată⁴⁶².

454. Ibidem.

455. Ibidem, p. 284.

456. Ioachim Lazăr, Inculpați și apărători hunedoreni în Procesul Memorandului, în Ziridava, XVIII/1993, p. 189-194; Idem, Francisc Hossu Longin (1847-1935), luptător pentru drepturile naționale ale românilor transilvăneni, în Restituiri, III/1995, p. 109-124.

457. Onisifor Ghibu, Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria, București, 1915, p. 170.

458. Ibidem.

459. Victor Jacotă, Dumitru Susan, Eugen Ghișoiu, Monografia Liceului „Decebal” Deva, Deva, 1971, p. 10.

460. Ibidem.

461. Onisifor Ghibu, op. cit. p. 125.

462. Ibidem.

Liceul real din Deva se înscria în rândul instituțiilor de învățământ, înființate de statul maghiar pentru punerea în aplicare a politicii sale de deznăționalizare a nemaghiarilor. Într-un comitat ca Hunedoara, care avea la 1865, o populație de 222.867 locuitori, din care 208.972 erau români, limba română a populației majoritare, era socotită materie facultativă și în cazul opțiunii elevilor, se predă în număr de 2 ore pe săptămână, la fiecare clasă⁴⁶³. Dar iată structura planului de învățământ al Școlii reale din Deva, pe anii 1871-1885⁴⁶⁴:

Materia	C clasele								Observații
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Limba maghiară	3-5	3-5	4	4	3	3	3	3	
Limba germană	2-4	2-3	4-3	3	3	2	3	2	
Limba franceză	4-0	4-3	4-3	3	3	3	2	2	
Matematică	4	4-3	4	2	5	5	4	3	
Geometria	3-2	3-2	4	2	5	5	4	3	
Desen geometric	3-4	3-4	—	2	2	1	—	—	
Șt. naturale	3-2	2	—	—	2	3	3	2	
Caligrafia	2-1	2-1	1	1-0	—	—	—	—	
Ed. fizică	2-1	2	2	2	2	2	2	2	
Fizica	—	3-2	4	2	—	3	4-5	5	Se predă din anul 1867/1877
Istoria	1-2	3-2	1-2	3-2	2-3	2-3	2-3	2-3	
Desenul	—	4-2	4	2-4	4	2	2	2	
Chimia	—	—	5-0	3	2	3	2	—	Din 1874/1875
Religia	1	1	1	1	1	1	1	1	
Filozofia	—	—	—	—	—	—	—	3	
Geologia	—	—	—	—	—	—	3	3	
Geografia	3-2	3-2	2	2	2	2	2	2	
Topografia	—	—	—	—	—	—	—	—	
Constr. geometrice	—	—	—	2	—	—	—	—	
Contabilitate	—	—	—	1	—	—	—	—	
Materii facultative									
Limba latină	—	—	—	1	1-2	—	—	—	S-a predat cu întreruperi din 1874
Limba română	3-1	2	2	—	—	—	—	—	
Desenul tehnic	—	—	2	2	—	2	—	—	
Stenografia	—	—	—	—	—	1	2	—	
Scrima	—	—	—	—	—	—	—	—	
Muzica	2-0	0-2	0-2	0	2	2	2	—	Facultativ din 1876/77
Sculptura	—	—	—	—	—	—	—	—	

463. Victor Jacotă, Dumitru Susan, Eugen Ghișoiu, op. cit. p. 16.

464. Ibidem.

Începând din anul școlar 1876/77 se aprobă, prin ordinul ministrului, nr. 9139/10 mai 1876, înființarea clasei a V-a, școala reală de 4 clase transformându-se în liceu real complet cu 8 clase⁴⁶⁵. Acest fapt a determinat tot mai mulți români din comitat să-și înscrie copii aici. Dacă în anul 1875-1876, frecventau școala 11 elevi români, în anul următor, numărul lor a crescut la 24⁴⁶⁶. La începutul anului școlar 1876/77, un singur elev cunoștea numai limba maghiară, 4 numai limba română, 52 româna și maghiara, 7 maghiara și germana, 41 româna, maghiara și germana, și 5 maghiara și alte limbi⁴⁶⁸.

Între anii 1875-1879, se mai construiesc încă patru săli de clasă, pe terenul cumpărat în 1875, cu 10.000 fl., ceea ce a permis trecerea la liceul de 8 clase. După adoptarea legii învățământului din 1879, apare tot mai evidentă intenția autorităților de a elimina limba română din școală. Intelectualul devean, Lazăr Petco, conștient de eforturile materiale și financiare ale populației românești din comitat, în calitate de membru al Consiliului orașului Deva, a înaintat conducerii comitatului Hunedoara, o propunere prin care cerea înființarea unei secții române în cadrul liceului. În memoriul întocmit Lazăr Petco scria următoarele: „Considerând că cultura și educațiunea fiecărui popor, de regulă, se poate câștiga cu teamei, numai în limba nașterii, și pe lângă toate acestea, regimul unguresc pentru cultura și educațiunea popoarelor de naționalitate nemaghiară, până acum faptice nici măcar semne n-a dat, de îngrijire; considerând că dintr-o astfel de neîngrijire, într-un stat poliglot, nu se poate naște și crește puterea și vaza statului, nici înăuntru și cu atât mai puțin în afară; considerând că averile publice, toți locuitorii le suportă, după proporțiunea averii și numerozității lor, fără deosebire, așa dreptate frățească și echitate încă pretind, ca și din bine, toți să fie îndreptățiți deopotrivă, după cum suportă și averile publice; considerând mai departe specială, aici la comitatul Hunedoarei, locuit de 180000 români și abia vreo 5000 alte naționalități, că în Deva s-a înființat o școală reală spre a cărei susținere contribuiesc locuitorii acestui comitat, după cuantumul contribuțiunei și prin urmare românii mai mult; ce au făcut din început în urma promisiunei și învoiei făcute din partea și cu frații maghiari, din acest comitat, ca limba română la amintita școală va fi asemenea cu cea maghiară în respectul propunerii în învățământ, în considerare că la acea școală până acum, limba română ca limbă de propunere nu se, mai întrebuintează, fiind impusă exclusivamente cea maghiară; în considerare că un număr de români atât de mare a se nedreptății și mai departe n-ar însemna altceva decât că regimul nu-

465. Din istoria învățământului hunedorean,... p. 128; Victor Jacotă, Dumitru Susan, Eugen Ghișoiu, op. cit. p. 10.

466. Ibidem.

467. Victor Jacotă, Dumitru Susan, Eugen Ghișoiu, op. cit. p. 10.

468. Ibidem.

și cunoaște marea sa misiune și cu el împreună toți locuitorii din acest comitat fără deosebire; considerând că statul are nemijlocita datorință a nu lăsa nicidecât din vedere educațiunea și cultura poporului, și în acest comitat cu atât mai vârtos, care e descrisă cu culorile cele mai triste, deși nu poporul e de vină, fără negrija cuvenită și dreaptă din partea celor care au puterea și mijloacele în mână; așa prin aceasta vin a face, în numele poporului român din acest comitat, cu privire la școala reală din Deva, următoarea:

Propunere

Comitatul acesta să decreteze să facă o reprezentațiune către Ministerul Cultelor, în care să se ceară ca studiile prescrise pentru școala reală din Deva, să se propună elevilor români în limba română, ca astfel să dispară cât mai curând petele cele negre care depășesc atât de tare acest comitat⁴⁶⁹

Propunerea juristului român Lazăr Petco, a rămas încă fără nici un răspuns. Cu un an înainte, Lazăr Petco a fost ales în noul comitet școlar al liceului și împreună cu alți membri, a fost trimis la Budapesta, la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, pentru a solicita fonduri și aprobarea pentru închirierea unui nou local de școală, cel vechi devenind neîncăpător. În urma aprobărilor obținute, s-a închiriat încă un local, în care au funcționat trei clase, biblioteca, colecția de științe naturale și sala de desen⁴⁷⁰.

În anul școlar 1876/1877 se înființează și o cantină pentru circa 30 de elevi. Aici serveau masa elevii care beneficiau de gratuitate, reducere de preț, dar și acei care o achitau integral, în funcție de starea materială a părinților și rezultatele la învățătură.

Adoptarea legii XXX din 1883, pentru organizarea școlilor medii, aducea serioase modificări legii austriece din 1850, urmărind ca statul să-și extindă controlul și asupra gimnazilor și școlilor reale care nu erau organizate de el. Pentru școlile reale, legea prevedea studierea următoarelor obiecte: religie și morală, limba maghiară, limba germană, limba franceză, psihologie și logică, matematică, științele naturii, geografia, fizica, chimia, desenul (geometric și liber), caligrafia, gimnastica⁴⁷¹. În ceea ce privește profesorii, legea preciza că ei trebuie să fie cetățeni maghiari, să aibă diplomă de profesor și să funcționeze în specialitatea pentru care s-au pregătit⁴⁷².

Conform legii, examenul de maturitate era susținut, scris și oral, limba maghiară având o deosebită importanță, în examenul scris, „fiind socotită piatra

469. DJHAN, Deva, fond. Prefectura județului Huneodara, dosar 8/1880, f. 49-50; Documentul a fost publicat în lucrările autorilor Victor Jacotă, Dumitru Susan, Eugen Ghișoiu, op. cit. p. 11-12; Din istoria învățământului hunedorean, ... p. 128-130; Pentru libertate și unitatea națională. Documente hunedorene 1848-1920, București, 1990, p. 247-248, doc. nr. 127.

470. Victor Jacotă, Dumitru Susan, Eugen Ghișoiu, op. cit. p. 12-13.

471. Istoria învățământului din România, II, ... p. 347.

472. Ibidem.

de temelie a maturității elevilor⁴⁷³. Examenul de maturitate consta din: limba și literatura maghiară, limba și literatura germană, Istoria Ungariei, matematica (algebră și geometrie) și fizică⁴⁷⁴. Examenul se desfășura în prezența unui delegat al ministrului⁴⁷⁵. În cazul școlilor reale, nepromovarea probei la matematică, ducea la amânarea examenului. Calificativele obținute în urma promovării examenului de maturitate erau: „maturi prin excelență”, „maturi bine” și „maturi”⁴⁷⁶. Cei care promovau examenul primeau diploma de maturitate, redactată în limba maghiară. Absolvenții școlii reale aveau posibilitatea frecventării unor facultăți de știință, tehnică, montanistică, silvicultură, agronomie. Cei care depuneau examen din limba latină puteau urma și facultatea de drept și medicină⁴⁷⁷.

Legea sporea atribuțiile directorilor supremi. Conform § 45 al articolului de lege XXX din 1883, atribuțiile prodirectorilor (directorilor supremi), care conduceau cele 12 circumscripții școlare, au fost mult sporite. Atribuțiile lor constau din:

1. Să supravegheze învățământul și rezultatele pe care le dă acesta; supraveghează respectarea legilor școlare și împlinirea dispozițiilor ministeriale.

2. Conduce examenele de maturitate și se îngrijesc, ca în caz de împiedecare, ministrul să numească alți delegați în acest scop;

3. Raportează ministrului despre starea școlilor secundare, despre rezultatele învățământului și despre eventuale necesități noi pe terenul învățământului⁴⁷⁸.

Adoptarea acestei legi a provocat numeroase adunări de protest în diferite localități din Transilvania⁴⁷⁹. Una dintre cele mai importante acțiuni de protest s-a desfășurat la Deva, în 10 martie 1883. Intelectualitatea românească din sud-vestul Transilvaniei era hotărâtă să reziste acestei politici de deznaționalizare, promovată de guvernul din Budapesta⁴⁸⁰.

* *

*

Institutele de învățământ mediu din sud-vestul Transilvaniei au jucat un rol primordial în formarea unui număr important de intelectuali români. Institutul preparandial greco-catolic din Hațeg, deși a funcționat un scurt timp (1854-

473. L'enseignement en Hongrie, p. 283.

474. Ibidem.

475. Onisifor Ghibu, op. cit. p. 143; L'enseignement en Hongrie,... p. 283.

476. L'enseignement en Hongrie,... p. 284.

477. Onisifor Ghibu, op. cit. p. 147.

478. Ibidem, p. 140.

479. Atitudinea intelectualității și a populației românești din județul Hunedoara față de legile maghiarizării va face obiectul unui studiu separat.

1857), a pregătit peste 35 de învățători pentru școlile confesionale sătęști. Înființarea, în anul 1870, a Preparandiei de stat din Deva a născut mari speranțe în rândul populației românești, mai ales că în primii ani de activitate funcționa și o secție în limba română. Dar cu toate eforturile depuse de români, în frunte cu elita lor politică, pentru păstrarea secției române a preparandiei, secția a fost desființată, această școală servind tot mai mult politicii de maghiarizare promovată din ce în ce mai brutal de către guvernele de la Budapesta. Aceluiași scop a servit și Liceul maghiar de stat din Deva înființat în anul 1871. Românii din această zonă fiind lipsiți de o școală reală, erau siliți să-și trimită copii la acest liceu.

Instituția școlară care a servit intereselor naționale ale românilor, în epoca dualismului austro-ungar a fost gimnaziul român ortodox din Brad. Aici au învățat elevi din numeroase comitate ale Transilvaniei, Banatului și părților ungurene. În perioada anilor 1871/72-1882/83, au absolvit gimnaziul din Brad elevi din comitatele Zarand, Cluj, Solnoc, Alba Inferioară, Turda-Arieș, Hunedoara, Arad, Caraș Severin, etc. O mare parte dintre absolvenții gimnaziului din Brad vor lua parte la realizarea idealului națiunii române din Transilvania, unirea cu patria mamă, România.

L'ENSEIGNEMENT PEDAGOGIQUE, DE GYMNASIUM ET DU LYCÉE DANS LA PÉRIODE 1853-1883

Résumé

L'enseignement du Gymnasium et du Lycée dans la langue roumaine a été représentée dans le sud-ouest de la Transylvanie de Preparandia de Haţeg et de Gymnasium orthodoxe de Brad. Nous avons étudié aussi trois institutions d'Enseignement fréquentées par de nombreux élèves roumains comme: Preparandia d'Etat, Le Lycée hongroise d'Etat de Deva et le Collège Kun de Orăştie.

Le développement du réseau des écoles confessionnelles uniates de Vicariat de Haţeg a nécessité la fondation d'un institut pour la préparation des futurs instituteurs. Preparandia de Haţeg s'est fondée grâce aux efforts faites par Ştefan Moldovan. Cette institution a été ouvert à 1 novembre 1854 et a fonctionné seulement trois années jusqu'à 15 juillet 1857.

Le Gymnasium roumain orthodoxe de Brad a été fondé en 1869 mais les démarches pour sa fondation ont été faites après 1860, quand le désirat de Andrei Şaguna a été accompli. La réalisation du Gymnasium a nécessité des nombreuses démarches des intellectuels roumain de Zarand. L'idée de la fondation du Gymnasium de Brad a été embrassé avec enthousiasme par les communautés de Zarand, et 92 d'entre elles se sont obligée de ceder les intérêts de l'emprunt d'état de 1854.

Le Gymnasium de Brad est devenu du commencement la principale institution de culture de la population roumaine de Zarand et des Monts Apuseni. Parmi les élèves du Gymnasium on mentionne Enea Hodoş, Pavel Opişa, Ioan Stoica, Ioan Moţa, Ioan Radu, etc. Les professeurs du gymnasium ont été des excellents propagateurs de la culture nationale et de la conscience de l'unité nationale.

L'une des institution très connue était Preparandia de Deva (1870). Du commencement cette institution avait aussi une section roumaine. Elle a été fondée sur la base de la loi de l'Enseignement de 1868 et avait une durée de trois ans. Pour la modernisation de Parva Curia ont contribué tous les habitants de Deva. Dans cette institution d'Enseignement ont été professeurs Vasile Petri, Ioan Candrea et Ioan Lăzăriciu.

Le Collège Kun était l'une de plus vieille école de cette zone, ayant jusqu'à 1867, l'enseignement dans la langue allemande. En 1867, le Collège était organisé en 8 classes, ce qui a attiré un grand nombre de jeunes roumains. Cela a permis la fondation, en 20 février 1867 de la Société de lecture de la jeune étudiante du Gymnasium. La fondation de cette Société est due au jeune Francisc Hossu Longin, qui se transférerait ici de Gymnasium uniates de Cluj. Dans le Comité de la Société ont été élus des intellectuels marquants de Orăştie comme Petru Vălean, Claudiu Vlad, Mihăilă Dodo, etc.

Le Lycée hongroise de Deva a été fondé en 1871. Il a fonctionné du commencement comme une institution d'assimilation du peuple roumain par les hongroises. Dans un Comitatus comme celui de Hunedoara, on en 1869, 208.972 citoyens étaient roumains du total de 222.867 habitants, l'enseignement roumain était considéré facultatif. L'intellectuel roumain Lazăr Petco, qui a connu les efforts de la population roumaine pour la fondation et le développement du lycée, a demandé la langue l'enseignement roumain pour les élèves roumains. Mais son intervention au gouvernement et aux autorités locales ont été sans résultat.